

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ ANABİLİM DALI**

YUSUF ALPER ELİRİ

CEMAL PAŞA’NIN ASKERİ KİŞİLİĞİ VE ASKERİ FAALİYETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

DOÇ. DR. AHMET NEZİHİ TURAN

KIRIKKALE – 2008

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde etkili olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önemli isimlerinden biri olan Ahmed Cemal Paşa'nın hayat hikâyesinin etrafında ve özellikle askerî hayatı çerçevesinde, söz konusu olan dönemin önemli konularına farklı bakış açıları çerçevesinde açıklık getirmektir. Çalışmamızın çıkış noktası Cemal Paşa'nın önemli görevlerde bulunduğu dönemlerin gerek Osmanlı Devleti için gerekse Türkiye Cumhuriyeti Devleti için olan önemini gözler önüne serebilmektir. Tezimiz üç bölümden oluşmaktadır:

Giriş bölümünde; önce yararlandığımız kaynaklar ve araştırmalar hakkında bir değerlendirme yapılmış, sonra Cemal Paşa'nın ailesi, doğumu, eğitim hayatı, şahsiyeti hakkında bilgi verilmiş; İttihat ve Terakki Cemiyetiyle olan ilişkileri anlatılmıştır. Birinci bölümde, Cemal Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce almış olduğu askerî ve siyasî görevleriyle icraatları ele alınmıştır. Bu bölümde, Cemal Paşa'nın üzerine aldığı görev ve sorumlulukları başarıyla yerine getirme arzusunda olan bir kurmay subay olduğu ve İttihat Terakki Cemiyeti içinde nasıl önemli bir yere geldiği anlatılmaktadır. İkinci bölümde, Cemal Paşa'nın Bahriye Nazırlığı'na getirilmesiyle beraber Bahriye teşkilatında başlatmış olduğu geniş reform hareketi, Birinci Dünya Savaşı öncesi Fransa yanlısı; yani dolaylı yoldan İtilâf Devletleri yanlısı bir politika izlediği, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olması anlatılmaktadır. Üçüncü bölümde ise, Cemal Paşa'nın IV. Ordu Komutanlığına atanması, Birinci ve İkinci Kanal Seferleri anlatılmaktadır. Arap isyanlarına da değindikten sonra, baskılar neticesinde ülkeyi terk etmek zorunda kaldığı, Mustafa Kemal Paşa'yla irtibat halinde olduğu ve Milli Mücadele hareketine destek verdiği, Enver Paşa'nın faaliyetlerinin Cemal Paşa'nın Afganistan ve Hindistan'daki bütün çabalarının boşa gitmesine ve hayatının tehlikeye girmesine neden olduğu vurgulanmıştır. Sonuçta Cemal Paşa'nın Tiflis'te

bir suikasta kurban gittiği ve cenazesinin daha sonra Kâzım Karabekir Paşa tarafından Anadolu'ya getirilerek Erzurum'a defnedildiği ifade edilmiştir.

ABSTRACT

The aim of the study was to clarify the important issues of the late Ottoman period by using especially the military life story of Ahmed Cemal Pasha who was one of the important figures of Ittihat and Terakki Association. The starting point of our study was to show the importance of the period when Cemal Pasha was on important duties for both Ottoman State and Turkish Republic. Our research paper consists of three sections.

At first, there is an evaluation part about the sources and researches we studied in the introduction section, then some information about his family, his education life, his character and his relationship with Ittihat and Terakki Association was given. In the first section, we mentioned about Cemal Pasha's military, political duties and his accomplishments before the first world war started. In this section it was explained that Cemal Pasha was a kind of person who had a desire to accomplish the duties and responsibilities he took and it was also mentioned about the important role he had in Ittihat and Terakki Association. In the second section of our study we discussed his extensive reform movement he initiated in Navy Organization when he was appointed to Navy Ministry and we mentioned about his political view in favor of France, so he was for Allies. How Ottoman State was included in the First World War was also mentioned. In the third section the appointment of Cemal Pasha to IV. Army Commandership, the First and the Second Canal Wars were discussed. After referring to the Arab rebellions, his obligation to leave the country because of the pressure on him, the fact that he was in contact with Mustafa Kemal Pasha and his support to National Fight movement, and how Enver Pasha's actions endangered his life and made his efforts in Afghanistan and India in vain were discussed. Finally, we concluded with his tragic assassination in Tbilisi and the fact that his body was brought to Anatolia by Kazım Karabekir Pasha and buried to Erzurum.

KİŞİSEL KABUL / AÇIKLAMA

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “*Cemal Paşa'nın Askerî Kişiliği ve Askerî Faaliyetleri*” çalışmamı, ilmî ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

05. 02. 2008

Yusuf Alper ELİRİ

İÇİNDEKİLER

ÖZET	2
ABSTRACT	4
KİŞİSEL KABUL / AÇIKLAMA	5
İÇİNDEKİLER.....	6
ÖNSÖZ	8
KISALTMALAR.....	10
GİRİŞ.....	11
A -KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR HAKKINDA	11
1-Hatıralar	11
2- Araştırmalar	12
B- CEMAL PAŞA’NIN HAYATI VE ŞAHSİYETİ.....	14
A- Ailesi, Eğitim Hayatı ve Askerlik Mesleğine Başlangıcı.....	14
1- Doğumu ve Ailesi	14
2- Eğitim Hayatı ve Askerlik Mesleğine Başlangıcı	15
3- İkinci Meşrutiyet’in İlânı ve Cemal Bey	20
4-Cemal Bey’in İttihat ve Terakki Heyeti ile İstanbul’a Gelişi	20
B- 31 Mart Olayı	21
C- Cemal Paşa’nın Şahsiyeti	23
BİRİNCİ BÖLÜM	25
1. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE CEMAL PAŞA’NIN İLK FAALİYETLERİ	25
A- Adana Valiliği	25
1- Adana’da Asayişin Korunması İçin Yapılan Çalışmalar	28
2- Adana’daki Diğer Faaliyetleri	29
B- Bağdat Valiliği	30
1- Bağdat’a Gelmeden Önceki Siyasi Durum	30
2- Bağdat Valiliğine Atanması	30
3- Bağdat’taki İcraatları	31
4- Bağdat Valiliği’nden İstifası	32
C- İstanbul Muhafızlığı	36
1- Mahmut Şevket Paşa Suikastı	38
2- İstanbul Muhafızı Cemal Bey’in Diğer Faaliyetleri	41
D- Edirne’nin Geri Alınması ve Batı Trakya Meselesi	41
1- Edirne’nin Geri Alınması.....	41
2- Batı Trakya Meselesi	44
E- İstanbul Muhafızlığı’nın Kaldırılması	46
F- Birinci Kolordu Kumandan Vekilliğine Atanması	46
1- Birinci Kolordu Kumandan Vekilliği Görevinden Ayrılması	48
G- Nafia Nazırlığı’na Vekâleten Atanması	49
1- Nafia Nezareti’ndeki Faaliyetleri	49
İKİNCİ BÖLÜM	53
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI BAŞLARKEN CEMAL PAŞA.....	53
A- Cemal Paşa’nın Bahriye Nâzırlığı.....	53
1- Bahriye Nâzırlığına Atanması.....	53
2- Bahriye Nezaretindeki İcraatları	54

3- Bahriye Nezaretinde Emeklilik Uygulamaları	56
4-Bahriye’de Kıyafet Değişikliği	61
5-Bahriye Nezareti’nde Eğitim Çalışmaları	63
6-Osmanlı Donanmasını Güçlendirme Çabaları	64
7-Cemal Paşa’nın Fransa Seyahati	70
B- Birinci Dünya Savaşına Girişimiz ve Cemal Paşa	72
1- Savaş Öncesi Tutumu	72
2- Almanya ile Birlikte Savaşa Girme Düşüncesini Benimsemesi	73
3- Karadeniz Olayı	76
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	82
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NDA VE SONRASINDA CEMAL PAŞA	82
A- IV. Ordu Komutanlığı’na Atanması.....	82
1- Birinci Kanal Seferi	83
a- Kanal Seferi İçin Yapılan Hazırlıklar.....	84
b- Birinci Kanal Seferi Öncesi İstihbarat Çalışması	86
c- Birinci Kanal Harekâtı	87
2- II. Kanal Seferi ve Cemal Paşa	90
a- İkinci Kanal Harekâtı İçin Yapılan Hazırlıklar	91
b- İkinci Kanal Seferi Öncesi İstihbarat Çalışmaları.....	97
c- İkinci Kanal Seferi ve Filistin Cephesi	98
3- Yıldırım Orduları ve Cemal Paşa’nın Suriye’den Ayrılması.....	100
4- Arap Milliyetçilik Hareketleri ve Cemal Paşa	104
a- Şerif Hüseyin İsyanı	109
B- Cemal Paşa’nın Yurtdışına Çıkışı	112
C- Cemal Paşa’nın Yurtdışı Faaliyetleri	114
1- Afganistan’daki Faaliyetleri	114
D- Cemal Paşa’nın Milli Mücadeleyle İlgili Görüşleri	117
E- Cemal Paşa’nın Öldürülmesi ve Cenazesinin Erzurum’a Getirilmesi.....	118
1- Son Faaliyetleri ve Öldürülmesi	118
2- Cenazenin Erzurum’a Getirilmesi.....	120
SONUÇ	121
BİBLİYOGRAFYA.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

ÖNSÖZ

Son yıllarda 20. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin genel yapısına ve bu döneme damgasını vurmuş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne duyulan ilgi gün geçtikçe artmaktadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin damgasını vurduğu II. Meşrutiyet dönemi sadece Anadolu'yla sınırlı değil, Balkanlar ve Ortadoğu'yla da yakından ilgilidir. Günümüzde büyük sorunların yaşandığı Ortadoğu coğrafyasının kaderi bu dönem içerisinde çizilmiştir. Ancak Ortadoğu'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin politikalarına tek başına yön vermiş olan Cemal Paşa, hakkında çok fazla sayıda araştırma yapılmamıştır. Bu konu hakkında yapılan araştırmaların yetersiz oluşu, benim bu konu üzerindeki eksiklikleri giderme konusunda bu çalışmayı yapmama neden olmuştur. Her ne kadar çalıştığım konu Cemal Paşa'nın askeri kişiliği ve askeri faaliyetleri olsa da Cemal Paşa'nın aldığı görevlerin ve faaliyetlerinin bir hayli fazla olması çalışmamızın sınırlarını biraz daha geniş tutmamızı gerektirmiştir.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Tezin Giriş bölümünde; kaynaklar ve araştırmalar hakkında bir değerlendirme yaptıktan sonra, Cemal Paşa'nın ailesi, eğitim hayatı, almış olduğu görevler ve şahsiyeti hakkında bilgi vermeye çalıştık. Birinci bölümde; Cemal Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce almış olduğu askeri ve siyasi görevleri ile icraatları ele alınmıştır. Üstüne almış olduğu görev ve sorumlulukları başarıyla yerine getirme arzusu ve İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisindeki yükselişinden bahsedilmektedir. İkinci bölümde; Bahriye Nazırlığı'na getirilmesiyle beraber Bahriye teşkilatında başlatmış olduğu geniş reform hareketleri, Birinci Dünya Savaşı öncesi izlediği Fransa yanlısı politikalar ve Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşına girişi anlatılmaktadır. Üçüncü bölümde ise, Cemal Paşa'nın IV. Ordu Komutanlığı'na atanması, Birinci ve İkinci Kanal Seferleri anlatılmaktadır. Arap isyanlarına da değindikten sonra, Cemal Paşa'nın yurt dışına çıkmasına neden olan gelişmelere, Afganistan'daki ve Hindistan'daki faaliyetlerine, Milli

Mücadeleye ve Mustafa Kemal'e bakış açısına ve son olarak, Tiflis'te öldürülmesi olayına açıklık getirmeye çalıştık.

Böyle bir çalışma yapmam konusunda beni cesaretlendiren, teşvik eden, yerinde tenkit ve ikazlarıyla yönlendiren ve hiçbir zaman yardım ve desteğini benden esirgemeyen saygıdeğer Hocam Doç. Dr. Ahmet Nezihi Turan'a, tezi hazırlarken yardımlarını gördüğüm arkadaşım Osman Kabadayı'ya ve aileme teşekkürlerimi sunarım.

Yusuf Alper ELİRİ
Kırıkkale-2008

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

Bkz : Bakınız

c. : Cilt

ev. : Çeviren

Haz. : Hazırlayan

Mad. : Maddesi

s. : Sayfa

Sa. : Sayı

Yay. : Yayınları

GİRİŞ

A -KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR HAKKINDA

1-Hatıralar

Cemal Paşa'nın askeri ve siyasi faaliyetleri hakkında ilk olarak kendisinin hatıralarına başvurduk. Geniş kapsamlı bir hatırate sahip olan Cemal Paşa, hatıralarını 1919 tarihinde elindeki bazı vesikalara, daha çok da hafızasına dayanarak İsviçre'nin Davos kenti yakınlarındaki Klosters'te yazmıştır. Hatıralar, 23 Ocak 1913 Bâb-ı Âli Baskını'ndan 1917 yılının sonlarına kadar uzanan önemli siyasi ve askeri konuları kapsamaktadır. Bunun dışında Cemal Paşa'yı yakından tanıyan kişilerin hatıralarına da başvurduk. Bunlar arasında IV. Ordu Komutanı olduğu sıralarda Paşa'nın emir subaylığını yapmış olan Falih Rıfkı Atay'ın *Zeytindağı* adlı eseri önemli bir yer tutmaktadır. Bu eserde Paşa'nın Suriye, Lübnan ve Filistin bölgesinde kurduğu otoriteden bahsedilmektedir.

Suriye'de Cemal Paşa'ya yakın isimlerden biri olan, Ali Fuad Erden'in *Suriye Hatıraları* ve *Paris'ten Tih Sahrasına* adlı hatıraları Paşa'nın IV. Ordu komutanlığıyla ilgili çok önemli belgeler içermektedir. Cemal Paşa'nın ailece görüştüğü Halide Edip Adıvar'ın anıları ise, onun aile yapısı ve Suriye'de başlatmış olduğu eğitim-öğretim faaliyetleri hakkında geniş bilgiler sunmaktadır. Cemal Paşa'yı yakından tanıyan bir diğer isimde Ali Fuat Cebesoy'dur. Cebesoy'un, *Milli Mücadele Hatıraları*, *Sınıf Arkadaşım Atatürk* ve *Moskova Hatıraları* adlı eserlerinde, Cemal Paşa'yla ilgili değerlendirmelerini de göz önünde bulundurmaya çalıştık. Bunların dışında; Hüseyin Cahit Yalçın'ın *10 Yılın Hikâyesi* Rauf Mutluay'ın yayına hazırladığı *Maliye Nazırı Cavid Bey'in Anıları* , *Rauf Orbay'ın Hatıraları*, *Kazım Karabekir*, *Fahrettin Altay*, *Enver Paşa*, *Talât Paşa* ve *Ali İhsan Sabis'in* hatıralarına başvurduk. Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de

bulunan ve Cemal Paşa'yı yakından tanıyan Alman ve Avusturya askeri yetkililerinin hatıraları da büyük önem taşımaktadır.

Bunların en önemlileri Cemal Paşa'yla her iki Kanal Seferi'ni gerçekleştiren Kress von Kerssentein'dir. Buna ek olarak Liman von Sanders'in Türkiye'de bulunduğu beş yıl boyunca yaşadığı olayları anlattığı hatıratı ile Türkiye'de 1914–1918 yılları arasında Avusturya Macaristan İmparatorluğu askeri ataşesi olarak görev yapmış olan General Joseph Pomiankowski'nin anlarından faydalanmaya çalıştık.

2- Araştırmalar

Cemal Paşa Hakkında yapılmış bilimsel çalışmalardan biri Nevzat Artuç tarafından hazırlanmış olan *Ahmed Cemal Paşa (1872-1922) Askeri ve Siyasi Hayatı* adlı doktora tezidir.

Cemal Paşa hakkında Şevket Süreyya Aydemir'in *Makedonya'dan Orta Asya'ya Cemal Paşa*, Y.Hikmet Bayur'un *Türk İnkılâp Tarihi*, Tarık Zafer Tunaya'nın *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Ziya Şakir'in *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı: Talat, Enver ve Cemal Paşa'lar* adlı eserlerinde ve M. Şükrü Hanioglu ve D.A. Rustow'un makaleleri başta olmak üzere ansiklopedilerin "Cemal Paşa" maddelerinde genel bilgiler bulunmaktadır.

Çalışmalarımızda faydalandığımız makalelerimiz şunlardır: İhsan Nuri Sır "Cemal Paşa İstanbul Muhafızlığından Nasıl İstifa Etmişti?" , H. Cahit Yalçın "Cemal Paşa" , Abdullah Cevdet, "Nafia Nazırı Cemal Paşa ile Mülakat", F. Nuza, "Cemal Paşayı Kimler Öldürdü veya Öldürttü?", Feridun Kandemir, "Cemal Paşanın Son günleri" , Celalettin Yavuz, "Cemal Paşa'nın Bahriye Nazırlığı Döneminde Osmanlı-Türk Bahriyesinde Reform Arayışları."

Cemal Paşa'nın Suriye'deki durumuyla ilgili eserlere baktığımızda Hasan Kayalı'nın *Jön-Türkler ve Araplar* adlı çalışması ön plana çıkmaktadır. Alexei Vassiliev'in, *The History of Suudi Arabia* , Philip P. Graves, *Memoirs of King Abdullah* , William L. Cleveland, *Emir Şekip Arslan* , Orhan Koloğlu, *Bedevi, Lawrens, Arap, Türk*, Ömer Küçüköğlü, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketleri 1908–1918*, Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetiminde ve Fransız Mandası Döneminde Suriye'de Arap Bağımsızlık Hareketleri*.

Cemal Paşa'nın yurtdışında bulunduğu dönemi en iyi anlatan eserlerin başında Japon Araştırmacı Masayuki Yamauchi tarafından yazılan *The Gren Crescent Under The Red Star. Enver Pahsa in Soviet Russia 1919–1922* adlı eserdir. Yamauchi'nin *Hoşnut olmamış Adam Enver Paşa* adlı eseri yukarıda bahsettiğimiz eserin Türkçe özeti niteliğindedir. Şevket Süreyya Aydemir'in *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa* isimli çalışması da Cemal Paşa'nın yurtdışı faaliyetleri hakkında önemli bilgiler içermektedir. Cemal Paşa'nın Afganistan'la ilgili düşüncelerini ve politikalarını en iyi anlatan eserlerden biriside Zeki Sarıhan'ın *Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan ilişkileri* adlı eseridir. Yararlanılan diğer eserler ise: Emel Akal *Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm* , Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Sina Akşin *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Yavuz Aslan *Türkiye Kominist Partisinin Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Kamuran Gürün *Türk-Sovyet İlişkileri* , Cemal Kutay *Enver Paşa Lenin'e Karşı* , Bilal N. Şimşir *Atatürk ile Yazışmalar*, Arif Cemil Denker *İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları*. Konuyla ilgili önemli makaleler ise şunlardır: İlkan Tekeli- Selim İlkin “Kurtuluş Savaşı'nda Talat Paşa ve Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları”, Samime Yüceer, “Enver Paşa'nın Yurtdışındaki Faaliyetleri 1918–1922”, Zafer Hasan Aybek “Afganistan'ın Teşkilatlanma ve Hindistan Meseleleri”, Firuz Kesim “Cemal Paşa Nasıl Katledildi”, Fehmi Nuza “Cemal Paşa'yı Kimler öldürdü veya Öldürttü?”.

Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal ile olan ilişkilerini ifade ederken şu eserlerden faydalandık: Yusuf Hikmet Bayur *Atatürk*, Falih Rıfkı Atay

Çankaya, Atatürk'ün Bana Anlattıkları, Batış Yılları, İsmet Bozdağ Atatürk Konuşuyor, Lord Kinross Atatürk, Atatürk Araştırma Merkezi Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri.

B- CEMAL PAŞA'NIN HAYATI VE ŞAHSİYETİ

A- Ailesi, Eğitim Hayatı ve Askerlik Mesleğine Başlangıcı

1- Doğumu ve Ailesi

Ahmet Cemal Paşa 6 Mayıs 1872'de (24 Nisan 1288 Rumi ve 28 Safer 1289 Hicri) Pazartesi günü Midilli'de doğmuştur¹. Askeri eczacı Mehmet Necib Efendi'nin ikinci eşi Binnaz Hanım'dan olan oğludur². Mehmet Necib Efendi oğlunu Midilli nüfusuna değil, İstanbul nüfusuna kaydettirmiştir. Adres olarak da Üsküdar Sancağı, Zühtü Paşa Mahallesi, Hasırcıbaşı Sokağı'ndaki 10 Numaralı evi göstermiştir.³ Mehmet Necib Efendinin ilk evliliğinden Şadiye isminde bir kızı, ikinci evliliğinde Cemal'den başka Saffet isminde bir oğlu ve üçüncü evliliğinden ise, Fehime ve Naciye isminde iki kızıyla Kemal adında bir oğlu daha olmuştur.

Cemal Bey, 19 Şubat 1897'de Kırklareli'nde görev yaptığı sıralarda, Bekir Paşa'nın kızıyla ilk evliliğini gerçekleştirmiştir⁴. Eşi kısa bir süre sonra doğum sırasında çocuğuyla beraber vefat etmiştir. Bu acı olay sonrasında Cemal Bey'in sağlığı bozulmuş Kırklareli'nden ayrılıp Selanik'e tayinini istemiştir.

---

¹ Behçet Cemal, "Başlarken ", *Bahriye Nazırı ve Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa Hatıralar*, Selek Yay. , İstanbul 1959, s. 11

² J. Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü (1914-1918 I.Dünya Savaşı)* (Çev. Kemal Turan), İstanbul 1997, s.176.

³ Behçet Cemal, *a.g.m.* ,s.11.

⁴ Nevzat Artuç, *Ahmed Cemal Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı)*, Yayınlanmamış doktora tezi,2005,s.27.

Daha sonra Serez Fırkası kumandanı Mehmet Paşa'nın yeğeni, Binbaşı Hasan Bey ile Ayşe Hanım'ın kızları Seniha Hanımla nişanlanmıştır. Selanik'e gittikten kısa bir süre sonrada, 2 Haziran 1898'de ikinci evliliğini gerçekleştirmiştir. Cemal Beyin bu evlilikten Ahmet Rüşdi, Hasan Necdet, Mehmet ve Hasan Behçet isminde dört oğlu, Kamran isminde bir kızı olmuştur⁵.

Cemal Bey evlendikten sonra çocukları, kız kardeşi, kayınvalidesi ve üvey annesiyle birlikte yaşamıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında kendisinin davetiyle Suriye'ye gelmiş olan Halide Edip Adıvar, Lübnan'da Cemal Paşa'nın yazlığına misafir olmuş ve ailesiyle yakından tanışma fırsatı bulmuştur. Adıvar aile üyelerini basit, sevecen ve iyi kalpli olarak tanımlamıştır⁶.

2- Eğitim Hayatı ve Askerlik Mesleğine Başlangıcı

Asker olması için babası tarafından İstanbul'a gönderilen Cemal Bey, 1890 tarihinde Kuleli Askeri İdadisini bitirmiştir. 13 Haziran 1890 tarihinde Mekteb-i Harbiye-i Şahane'nin harp sınıfına kayıt yaptırmıştır⁷. Burayı 1893'te ikincilikle bitirerek teğmen olmuştur. Kurmaylık tahsilini tamamlamak üzere Erkan-ı Harbiye'ye girmiş olan Cemal Bey, iki yıl süren başarılı bir eğitim döneminin ardından 28 Aralık 1895'de Erkan-ı Harp yüzbaşısı rütbesini almıştır⁸. Belli bir süre Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Birinci Şubesi'nde görev yaptıktan sonra⁹, kendi isteğiyle, 18 Mart 1896'da Kırklareli İstihkâm İnşaat Şubesinde çalıştırılmak üzere, ikinci ordu emrinde görevlendirilmiştir¹⁰. 3 Mart 1898 tarihi'nde ön yüzbaşı olmuştur Daha Harb Akademisi'nde iken ilmî araştırmalara meraklı olan Cemal Bey, Plevne Savunması hakkındaki kitabını bu memuriyetten tamamlamıştır. Kitap *Plevne Müdafası* adı altında, 1898 yılında Tüccar-zade İbrahim Hilmi Bey tarafından yayımlanmıştır.

---

⁵ Behçet Cemal, *a.g.m.*, s. 11-12.

⁶ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s.28.

⁷ Behçet Cemal, *a.g.m.*, s.11.

⁸ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 28.

⁹ *İkdam*, 9119, 8 Ağustos 1922.

¹⁰ Behçet Cemal, *a.g.m.*, s.11

27 Mart 1899'da ise, üçüncü ordu emrindeki Selanik Redif Fırkası Kurmay Başkanlığına atanmıştır¹¹.

Aynı yıl Selanik'te büyük bir ihtilal hareketinin temelleri atılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1899'da Askeri Tıbbiye öğrencileri İshak Sukuti, Mehmet Reşit, İbrahim Temo ve Hüseyinzade Ali tarafından *İttihad-ı Osmanî* adıyla kurulmuştu¹². Aynı tarihte Paris'te kurulmuş olan *İttihat ve Terakki Cemiyeti* ile birleşerek İttihat ve Terakki adını almıştı.

Cemiyet başta Rumeli olmak üzere ülke içerisinde yayılmaya başlamıştır. Fakat İkinci Abdülhamit'in aldığı sert önlemler neticesinde cemiyet mensupları faaliyetlerine yurt dışında devam etmek zorunda kalmışlardır¹³. Bu olumsuzluklara rağmen İttihat ve Terakki Cemiyeti üçüncü ordu mensupları arasında hızla yayılmaya başlamıştır. 1898'de üçüncü ordu emrinde çalışmaya başlayan Cemal Bey, bu tarihten itibaren cemiyetin faaliyetlerine ilgi duymaya başlamıştır¹⁴. Cemal Bey'in Cemiyete giriş tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Tarık Zafer Tunaya'nın "Asıl İttihat ve Terakki Cemiyeti" olarak adlandırdığı Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, 5 Eylül 1906'da Selanik'te Tahir, Naki, Edip, Servet, Kazım Nami Duru, Ömer Naci, İsmail Canbolat, Hakkı Baha, Talat, Rahmi ve Mithat Şükrü Beyler tarafından kurulmuştur¹⁵. Cemal Bey, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne Eylül 1906'da 150 kayıt numarasıyla kırk dokuzuncu sıradan dâhil olmuştur¹⁶.

Cemal Bey'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'ndeki görevi "subayları istibdat idaresi aleyhine kazanmaktır." Cemal Bey bu gizli görevine sıkı sıkıya bağlanmış bu sebepten dolayı da eşini ve çocuklarını ihmal etmeye başlamıştır. Görevini ve mücadelesini gizli tutması eşiyle gerginlikler yaşamasına sebep vermiştir. Bu durum diğer aile fertlerinin de dikkatini çekmiştir. Cemal Bey bir gün öğle yemeğinde annesi kadar sevdiği ablası Şadiye Hanımla birlikte. Şadiye Hanım kardeşine hayatına çekidüzen

---

¹¹ M. Şükrü Hanioglu, "Cemal Paşa", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, VII. Cilt, s. 305-307.

¹² Nevzat Artuç, a.g.e., s. 35.

¹³ T. Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. 3, s.27.

¹⁴ Behçet Cemal, a.g.m., s. 12.

¹⁵ T.Zafer Tunaya, a.g.e., c.1, s. 53-54.

¹⁶ Nevzat Artuç, a.g.e., s.35.

vermesini, genç karısı ve çocuklarını ihmal etmesinin doğru olmadığını ciddiyle ihtar eder. Cemal Bey hiddetle yerinden fırlar:

— “Abla, ben öyle bir sevdaya tutuldum ki onun uğruna karımı, çocuklarımı, kendimi ve hepinizi, gözümü kırpmadan fedaya hazırım. Bunu böylece bilesiniz!”

Cevabın şiddeti karşısında söylenecek ve yapılacak hiçbir şey kalmamıştır. Kocasının sözlerini duymuş olan karısı bütün gerçeği anlamıştır. O günden sonra Cemal Bey siyasi hayatın bütün yorgunluklarını kendisini her hususta anlayan karısının hazırladığı evinde çıkarabilmiştir. 19 Temmuz 1905 tarihinde Kurmay Binbaşılığa yükselen Cemal Bey cemiyet çalışmalarını daha geniş alanlara yayabilmek için fırkasındaki sabit vazifesinden ayrılmak gezici bir vazifeye atılmak ister. İstedığı olur ve 19 Eylül 1906 tarihinde, “Şark Demiryolları Selanik Hattı Müfettişliği’ne” buna ek olarak da, “Askeri yollar İnşasının Çabuklaştırılmasına” memur edilir. Böylelikle Cemal Bey’in istediği olmuştur. Artık dilediği gibi bölgesini dolaşabiliyor, her yerde askeri birlikler arasında teşkilat kuruyordu. Selanik’te iken de cemiyetin mahallelerinde memur “bölük” teşkilatını genişletiyordu. Cemal Bey, çok kısa bir süre içerisinde bu gayretlerin semeresini almış ve Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin Selanik’teki önde gelen isimlerinden biri olmuştur¹⁷.

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, çok kısa bir süre içerisinde Selanik’ten sonra Manastır’da da bir şube açmıştır. 1906’da Manastır’a gelen Cemal Bey, temaslarının ardından memnuniyetini şu cümlelerle ifade etmişti: “*Hür bir hava teneffüs ettiğimden dolayı, hayatımın en mesut günlerine kavuştuğumu görüyorum*”¹⁸. Onun bu ziyaretinden sonra, 30 Aralık 1906’da Kazım, Enver ve Hüseyin Beyler tarafından cemiyetin Manastır merkezi kurulmuştur¹⁹.

Cemal Bey, Selanik’te sık sık cemiyetin merkez-i umumi üyeleri tarafından gerçekleştirilen toplantılara katılıyordu. Söz konusu toplantılar

---

¹⁷ Enver Paşanın Anıları, s.77-78.

¹⁸ Nevzat Artuç, a.g.e. , s.36.

¹⁹ Nevzat Artuç, a.g.e. , s. 36.

bazen Cemal Bey'in Yalılardaki evinde, bazen de Enver Bey'in babasının evinde, bazen de İsmail Canbolat'ın evinde yapılıyordu²⁰. Bu toplantılarda Meşrutiyet idaresinin yeniden tesis edilmesi için ne gibi tedbirler alınması gerektiği konuşuluyor, çoğunlukla da ihtilal yapılması yönünde kararlar alınıyordu.

İhtilalin teşkilat işleri tamamen Cemal Bey'in üstüne yüklenmişti. İhtilal teşkilatı genişledikçe ve ihtilal günü yaklaştıkça Cemal Bey daha önemli bir göreve geçmek istemiştir.

28 Şubat 1907 tarihinde Selanik'teki Ordu Müdürlüğü Maiyet Kurmay Heyetine tayin olmuştur. Bu Kurmay Heyetinde Kurmay Binbaşı Fethi Okyar ve Kurmay Önyüzbaşı Mustafa Kemal de çalışmaktadır. Sonunda ihtilal teşkilatının askeri kadrosu tamamlanmış ve çalışmalar sayesinde Selanik'e bağlı askeri birliklerin subay kadrolarının tamamı cemiyete bağlanmıştır.

Selanik'te Cemal Bey'in şöhreti giderek yayılmaktadır. Onun için "Büyük Adam", denilmeye başlanmıştır. Selanik'teki bütün subaylar, Cemal Beyi kendilerine örnek alıyor ve onun gibi olmak istiyorlardı²¹.

İkinci Meşrutiyet'in ilanından birkaç gün önce Cemal Bey'in evinde bir toplantı yapılmış ve İstanbul'a bir telgraf gönderilerek anayasanın derhal yürürlüğe girmesi istenmiştir. Bunun üzerine 23 Temmuz 1908 tarihinde İkinci Meşrutiyet ilan edilmiştir.

Daha sonra Cemal Bey, Bab-ı Ali ile görüşmek üzere İstanbul'a giden İttihat ve Terakki Cemiyeti Heyeti içerisinde görev almıştır. Bu sırada da Cemal Bey 28 Temmuz 1908 tarihinde Kurmay Yarbaylığa yükselmiştir. İstanbul'da 13 Nisan 1909 tarihinde meşrutiyet yönetimini yıkmak amacıyla "31 Mart Ayaklanması" olarak adlandırılan isyan çıkmıştır.

---

²⁰ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s.37.

²¹ Y. Hikmet Bayur, *Atatürk*, s. 24.

Cemal Bey, isyanın bastırılmasında görev almış ve bunun üzerine 18 Mayıs 1909 tarihinde Üsküdar Mutasarrıflığına tayin olmuştur. Cemal Bey Üsküdar ve çevresinde huzur ve güvenliği sağlamak yönünde tedbirler alırken, belediye hizmetleri ile sosyal hayatı bir düzene koymak için çalışmalar yapmıştır.

Bu sırada Türklerle Ermeniler arasında büyük sorunlar baş göstermiş Ermeniler Çukurova’da bağımsız bir devlet kurmak için hızla silahlanmaya başlamışlardır. Bölgede durumun kötüye gitmesi üzerine, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin en teşkilatçı ve disiplinli lideri olan Cemal Bey, 1 Ağustos 1909 tarihi’nde vekâleten Adana Valiliğine atanmıştır.

Cemal Bey bölgede yaptığı başarılı çalışmalardan dolayı 2 Ekim 1909 tarihinde Adana Valiliği’ne asaleten atanmıştır. Cemal Bey’in gayretli çalışmaları neticesinde bölge insanların sorunları birkaç ay içerisinde giderilmiş, insanlar tekrar normal yaşamlarına dönmüş ve Türklerle Ermeniler arasındaki sorunlar büyük ölçüde çözümlenmiştir.

14 Haziran 1911 tarihinde Cemal Bey Bağdat Valiliği’ne tayin olmuştur. Burada önce bayındırlık işleriyle ilgilenmiştir. Sonra, Bağdat’ta Arap Milliyetçilik Hareketine karşı önemli tedbirler almıştır.

Bağdat Valiliğinden istifa etmiş olan Cemal Bey, Balkan Savaşı’nın başlamasıyla beraber 3 Ekim 1912’de Konya Redif Fırkası Kumandanlığı’na tayin edilmiştir. Cemal Bey’e Saray, Vize ve Pınarhisar arasındaki bölgenin tetkiki vazifesi verilmiştir. Bu arada Cemal Bey 6 Ekim 1912 tarihinde Albaylığa terfi etmiştir. 10 Kasım sabahı ise Cemal Bey’in Yassıviran-Uzunlu ile Nakkaşköy-Mahmutpaşa hattının savunmasına memur dördüncü Nizamiye Fırkası Komutanlığına tayin edilmiştir. Cemal Bey bu görevi icra etmeye çalışırken kolera salgınına yakalanır.

İstanbul’a ulaştırılan Cemal Bey’in tedavisine hemen başlanmıştır. Bu sayede kısa sürede tekrar toparlanmış ve 26 Aralık 1912’de “Menzil Müfettişi ve Ordu İdare Reisi” olarak tekrar göreve başlamıştır.

3- İkinci Meşrutiyet'in İlânı ve Cemal Bey

İkinci Meşrutiyet'in ilanından birkaç gün önce yine Cemal Bey'in evinde yapılan bir toplantıda, artık meşruti yönetim için harekete geçme zamanının geldiğine karar verilmiştir. Bu amaçla cemiyet tarafından İstanbul'a telgraflar gönderilerek anayasanın derhal yürürlüğe konması istenmiş, 23 Temmuz 1908 tarihinde de İkinci Meşrutiyet ilan edilmiştir²².

Cemal Bey'e göre meşrutiyet, vatanın geleceği tehlikede olduğu için ilan edilmişti. O, bu düşüncesini Yahya Kemal'e şu cümlelerle anlatmıştır: *“Beyefendi! Biz, son defa hükümeti, hatta vatani kat'i bir tehlikede gördüğümüz için aldık. Ondan evvel başardığımız inkılâbı da, yalnız ve yalnız bu milletin selameti uğruna kendimizi feda ederek vücuda getirmiştik. Lakin biz bu inkılâbı niçin yaptık? Size onu sarahatle söylemek isterim: Biz bu inkılâbı artık bu zavallı vatani sizin gibi münevver insanların eline teslim etmek için ve bir gün istirahat-ı maneviye sahibi olarak kenara çekilmek için yaptık...”*²³ Cemal Bey, Meşruti yönetimle birlikte Türklerin devlet yönetiminde daha etkin olacağına inanıyordu²⁴. Bu nedenle, İttihat ve Terakki'nin Selânik ve Manastır merkezleri dışındaki üyelerini, hatta ilk kurucularını bile bu yeni oluşumdan uzak tutmak istemiştir²⁵.

4-Cemal Bey'in İttihat ve Terakki Heyeti ile İstanbul'a Gelişi

Rumeli Umum Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa, II. Meşrutiyet'in ilânından kısa bir süre sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne müracaat ederek,

²² Halil Mentешenin Anıları, s. 24.

²³ Yahya Kemal Beyatlı, *Siyasi ve Edebi Portreler*, İstanbul 1986, s.136-137.

²⁴ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s.39.

²⁵ İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Anıları*, s.185.

Sadrazam Sait Paşa'yla temasa geçmelerini ve bu amaçla İstanbul'a bir heyet göndermelerini istemişti. Cemiyet de, kendi gücünü ve varlığını hükümete hissettirebilmek için Hüseyin Hilmi Paşa'nın teklifine olumlu cevap vermiştir²⁶.

23 Temmuz 1908 ihtilalinden dört gün sonra Cemal Bey, Talat, Cavit ve Hafız Bey'lerle beraber İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyeleri olarak Babıâli ile temas etmek için İstanbul'a gelmiştir.

Heyet hemen harekete geçmiş öncelikle Rum, Ermeni, Bulgar, Arap, Arnavut ve daha pek çok azınlık ihtilal cemiyetleriyle anlaşmaya varmaya çalışmıştır. Hatırlanacağı gibi bu sırada Cemal Bey 28 Temmuz 1908 tarihinde Kurmay Yarbaylığa yükselmişti.

Babıâli'nin Şark vilayetlerinde Kürtler, Ermeniler ve Türkler arasındaki toprak ihtilaflarını ortadan kaldırmak için 1909 yılı başında oluşturduğu komisyona üye seçilen Cemal Bey²⁷, komisyonun faaliyete geçmesini beklerken 31 Mart İsyanı çıkmıştır.

Basında bazı yazarlar, orduda bazı subaylar dinsel kışkırtmalarda bulunmuşlar, meşrutiyetin “kâfirlik” demek olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu kışkırtmalar sonucunda İstanbul'da 13 Nisan 1909 tarihinde meşrutiyet yönetimini yıkmak amacıyla “31 Mart Ayaklanması” olarak adlandırılan isyan çıkmıştır.

B- 31 Mart Olayı

İstanbul'da çıkmış olan bu ayaklanma İttihat ve Terakki'nin merkezi sayılan Selanik'te heyecan yaratmıştır. Ayaklanmanın sebeplerini şu şekilde sıralayabiliriz:

---

²⁶ Nevzat Artuç, *a.g.e.* ,s.39.

²⁷ Cemal Paşa, *Hatıralar* (Yayına Haz. Behçet Cemal) İstanbul 1959, s.345–347.

1- 14 Eylül 1908'de Ahrar Fırkası kurulmuştur. Fırka Prens Sebahattin Bey taraftarıdır ve İttihat Terakki Cemiyetine karşı katı bir muhalefet uygulamışlardır. *İkdam, Sabah, Yeni Gazete, Seda-yı Millet, Mizan* gibi İttihat ve Terakki'ye muhalif bütün yayın organları bu fırkanın yanında yer almıştır²⁸.

2- İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Kâmil Paşa arasındaki nüfuz mücadelesi siyasi ortamın gerginleşmesine sebep olmuştur²⁹.

3- Alaylı-Mektebli çatışması nedeniyle Harbiyeli subayların alaylı denilen subayları (harbiye tahsili olmayanları) aşağılamaları orduda huzursuzluklara sebep olmuştur³⁰.

4- İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile amaçlarına ulaşamayan bir sınıfın ortaya çıkması ortamın gerginleşmesine sebebiyet vermiştir³¹.

5- Hüseyin Hilmi Paşa hükümetinin başarılı olamaması 31 Mart Olayı'nın yaşanması için uygun ortamı ortaya çıkarmıştır³².

Avcı Taburları, 13 Nisan 1909 Salı günü isyan etmişlerdir. Gece yarısı başlayan isyanda asiler, sabaha karşı Ayasofya'daki Mebusan Meclisi'nin önünde toplanmışlardır.

Mahmut Şevket Paşa 21 Nisan'da Selanik'ten yola çıkmış, ertesi gün İstanbul'a gelerek Hareket Ordusu Karargâhı'na ulaşmış ve daha sonrada isyanı bastırmıştır³³. Kolağası Mustafa Kemal de, Mahmut Şevket Paşa'nın Kurmay Başkanı olarak Hareket Ordusu'nda yer almıştır. 31 Mart'ı İttihat ve Terakki'yi ortadan kaldırmaya yönelik bir girişim olarak değerlendiren

---

²⁸ Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, Ankara 1970, s. 62.

²⁹ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, İstanbul 1995, s. 50-57.

³⁰ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 61.

³¹ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 61.

³² Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 62.

³³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâp Tarihi*, c.1/2, s. 204-205.

Cemal Bey, olayın şiddet kullanılarak bastırılmasını savunmuştur³⁴. İsyanın bastırılmasında görev almış, 18 Mayıs 1909 tarihinde Üsküdar Mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Cemal Bey, Üsküdar ve çevresinde huzur ve güvenliği sağlamak yönünde tedbirler alırken, belediye hizmetleri ve sosyal hayatı da bir düzene koymak istemiştir³⁵.

Toplumsal hayata yönelik en önemli icraatı, Üsküdar ve çevresinde gecelik entarisiyle sokağa çıkılmasını yasaklamak olmuştur. Cemal Bey'in bu uygulamaları yalnızca Üsküdar'da değil bütün İstanbul'da büyük yankı uyandırmıştır. Dönemin pek çok mizah dergisi bu olayı gündeminde tutmuştur. *Karagöz* adlı mizah dergisi entari yasağını kapak yaparak uygulamaya destek vermiştir³⁶.

C- Cemal Paşa'nın Şahsiyeti

Cemal Paşa, çocukluğundan beri asker olmak istemektedir. Bu konuda babası Necib Beyle sürekli ters düşmektedir. Babası onun doktor olmasını istemektedir. Askeri idadının son sınıfına kadar babasının bu fikrine sadık kalsa da, daha sonra askerlik mesleğini tercih etmiştir.

Cemal Paşa, çok fazla çalışmayı sevmemesine rağmen, zekâsıyla yüksek notlar almasını bilen bir öğrenci olmuştur. Aktif bir yapıya sahip olan Cemal Paşa ilerde büyük bir adam olacağını düşünmektedir. Çocukluğundan beri temiz ve iyi giyinmeye özen göstermektedir. Bağdat Valiliği'ne giderken sakal bırakmış ve bir daha kesmemiştir³⁷. Vatan sevgisini her şeyin üstünde tutan Cemal Paşa, bu özelliğini Namık Kemal'in şiirlerinden almaktadır³⁸.

İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik 1913 yılı raporlarında, Cemal Paşa için "doğulu yaratılış özelliğinden ziyade güneyli özelliğine sahip, iyi bir

³⁴ A. Bedevi Kuran, *Harbiye Mektebi'nde Hürriyet Mücadelesi*, İstanbul (tarihsiz) s. 154.

³⁵ "Cemal Paşa" mad., T.A. , s. 141.

³⁶ Nevzat Artuç, *a.g.e.* ,s.68.

³⁷ Semahat Ülkü, *a.g.e.* , s. 34.

³⁸ Nevzat Artuç, *a.g.e.* , s. 42.

askerdi. Dürüst ama hayalci bir kişiliğe sahipti. Öfkesi çabuk geçer. Yüreği vatan sevgisiyle doluydu. Fakat devlet adamı özelliklerine sahip değildi³⁹. İfadelerine yer verilmiştir”.

Cemal Paşa; azametli, gösterişi sever, içki ve kadın âlemlerinden hoşlanırdı. Ancak sınırı aşmamış, zevk ve eğlencede bile temkinli olmaya özen göstermiştir⁴⁰.

Hüseyin Cahit’e göre Cemal Paşa’da batılı kafası bulunmaktadır. Memleketin kurtuluşunun batılılaşmak sayesinde olacağına inanırdı. Enver ve Talat Paşalara göre daha modern düşüncelere sahiptir⁴¹. Üsküdar’daki entari yasağı ve Adana’da kız mektebine giderek onları suratlarını açmaya zorlaması, batılı düşünce tarzının sonuçlarıdır⁴².

Cemal Paşa, Fransız hayranıdır. Almanlara soğuk davranmış, onun bu tutumu Birinci Dünya Savaşı’nda Alman subaylarla sorun yaşamasına neden olmuştur. Cemal Paşa’nın en önemli özelliklerinden birisi, koyu Türk milliyetçisi olmasıdır. Türk Ocağı’na sık sık uğramaktadır⁴³. Sorumluluk sahibi ve hizmet ettiği davasına son derece bağlıdır. Üzerine aldığı görevi mutlaka yerine getirmek istemektedir⁴⁴.

Cemal Paşa, bilime ve bilim adamına çok değer vermektedir. Ülkenin kalkınması için Eğitimin şart olduğuna inanan Paşa, önemli aydınlarla sürekli ilişki içerisindeydi. Oldukça dürüst bir insandır ve hiçbir yolsuzluğa karışmamaya özen göstermiştir.

---

³⁹ David Gilard, *British Document on Foreign Affairs The Near and Middle East (1856-1954)*, Series B, Part:1, University of Publications of America 1985, s. 446.

⁴⁰ A.Fuad Erden, *a.g.e.*, s. 271; Ziya Şakir, *a.g.e.*, s. 191; F. Rıfki Atay, *a.g.e.*, s. 49.

⁴¹ F.Rıfki Atay, *a.g.e.*, s.39.

⁴² Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 44.

⁴³ Masami Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, (Çev. Tansel Demirel), İstanbul 1994, s. 45.

⁴⁴ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Çev. Metin Kıratlı), Ankara 2000, s. 225.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE CEMAL PAŞA’NIN İLK FAALİYETLERİ

A- Adana Valiliği

Bu sırada Türkler ve Ermeniler arasında büyük sorunlar baş göstermiş, Ermeniler Çukurova’da bağımsız bir devlet kurmak için hızla silahlanmaya başlamışlardır⁴⁵. Osmanlı yöneticileri, vicdan özgürlüğüne karışmamak adına bu anarşinin büyümesine sessiz kalıyorlardı⁴⁶. Bu sorunlar katliam boyutuna ulaşmıştır.14 Nisan 1909 tarihinde başlayan isyan iki safha halinde gelişmiştir. Görevlilerin çabalarıyla olaylar 30 Nisan’da kontrol altına alınabilmiştir⁴⁷.Dâhiliye Nazırı Ferit Paşa, 4 Mayıs 1909’da bir beyannâme yayımlayarak, Adana ve çevresindeki olayların sona erdiğini ve halkın normal hayatına başladığını resmen ilan etmiştir⁴⁸.

Adana olayları sırasında 17.000’i Ermeni ve 1850’si Müslüman olmak üzere toplam 18.850 kişi hayatını kaybetmiştir⁴⁹. Cemal Bey, Hatırları’nda 1909 Adana olaylarının psikolojik nedenlerini şu şekilde sıralamıştır:

1- İkinci Meşrutiyet’in ilânıyla ortaya çıkan aşırı hürriyetçi ortam nedeniyle devlet otoritesinin sarsılması, buna paralel olarak da halkın aşırı şımarması ve hürriyet kavramını tam olarak kavrayamaması.

2- Doğu Anadolu vilayetlerinden pek çok Ermeni’nin önceki yıllarda Adana ve çevresine göç ederek vilayet genelinde nüfuslarını artırmış olmaları.

---

⁴⁵ Salahi R. Sonyel, “İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana’da Vukubulan Türk-Ermeni olayları Temmuz 1908-Aralık 1909 “ *Belleten*, c.4, sa. 201, Aralık 1987, s. 1241–1289.

⁴⁶ Salahi R. Sonyel, *a.g.m.* , s. 1267–1268.

⁴⁷ Nevzat Artuç, *a.g.e.* , s.71.

⁴⁸ Nevzat Artuç, *a.g.e.* , s.71.

⁴⁹ Cemal Paşa, *a.g.e.* , s.354.

3- Adana Ermeni delegelerinden olan Muşeg'in, Hınçak Cemiyeti ile işbirliği yaparak halkı kışkırtması.

4- İkinci Meşrutiyet'le birlikte silah ithalatının serbest bırakılması ve Ermenilerin silahlanmasına göz yumulması.

5- Ermenilerin aşırı silahlanmasının Türkleri rahatsız etmesi.

6- Adana Valisi Cevat Bey ve Kumandan Mustafa Remzi Paşa'nın olaylara engel olamamaları.

7- İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Adana olaylarıyla ilgili olduğunu iddia edenler olmuşsa da kesin bir delil bulunamamıştır⁵⁰.

Orada görevli olan askeri yetkilinin Çukurova'daki sorunu çözebilecek kadar kabiliyetli olmadığı anlaşılınca İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en teşkilatçı ve disiplinli lideri olan Cemal Bey, 1 Ağustos 1909 tarihi'nde vekâleten Adana Valiliğine atanmıştır. Cemal Bey bu görevi aldıktan hemen sonra vakit kaybetmeden olaya müdahale etmiştir.

Dâhiliye Nazırı Talat Bey, Adana Vali vekili Kaymakam Cemal Bey'in takdire şayan çalışmalarından dolayı bu göreve asaleten tayin edilmesi hakkında 28 Eylül 1909 tarihi'nde Sadaret'e bir yazı göndermiştir⁵¹. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa da bu teklifi olumlu karşılayarak, 2 Ekim 1909 tarihi'nde Cemal Beyin Adana Valiliği'ne asaleten atandığına dair irade-i seniyye'yi Padişahın onayına sunmuştur⁵².

Cemal Bey, Adana olayları nedeniyle zarar görmüş Türk ve Ermeni aileleri arasında ayırım yapmamış, “*Osmanlılık*” ülküsünü ön planda tutmuştur. Bu üzücü olaylardan sonra Adana bölgesine, Hükümet tarafından

---

⁵⁰ Cemal Paşa, *a.g.e.* , s.348–353.

⁵¹ Nevzat Atuç, *a.g.e.* , s. 75.

⁵² *Nevsal-i Osmani*, İstanbul 1326 (1910), s. 85.

otuz bin liralık yardım gönderilmiştir⁵³. Karışıklıktan zarar gören tüccar ve esnafın Osmanlı Bankası'ndaki borçlarının ertelenmesi sağlanmıştır⁵⁴.

Cemal Bey, 29 Ağustos 1909'da “*Adana Vilayeti İnşaat ve İnanat Komisyonları Heyet-i İdaresi*” adı altında bir komisyon oluşturmuştur⁵⁵. Bu komisyon yapmış olduğu çalışmalar hakkında uzun bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda; hükümetin göndermiş olduğu yardım parasının nerelerde kullanıldığı anlatılmıştır. Bu paranın yanan ev, okul, kilise ve medreselerin yapımında kullanıldığından, sorunların çözüm yollarından bahsedilmiştir. Buna göre muhtaç ailelere ilk aşamada on beş liralık bir yardım yapılacaktır. Bu aileler, şehir merkezlerindeki kiralık dairelere yerleştirilecekler ve evleri yananlar için iki yüz elli adet yeni ev inşa edilecektir. Bir sağlık ekibi oluşturularak halk sağlık taramasından geçirilecek ve gerekli tıbbi malzemeler tedarik edilecektir⁵⁶.

Bu rapor sonucunda hükümet, Cemal Bey'in emrine 200 liralık yeni bir kredi açmıştır. Cemal Bey, kredinin yarısını şehir ve köylerde yanmış olan Ermeni ve Müslümanların ev ve işyerlerinin onarılmasında kullanmıştır. Diğer yarısını ise tüccar, sanatkâr ve çiftçilere on yıl içinde ödemek şartıyla kredi olarak dağıtmıştır⁵⁷. Cemal Beyin en önemli icraatlarından biriside, Adana ve çevresinde anne-babalarını kaybetmiş çocuklar için yetimhaneler yaptırmasıdır.

Cemal Bey, yetimhane inşasını insanlık görevi olarak kabul etmiş, bu yüzden bir Türk-Ermeni ayrımına gitmemiştir. Ona göre bu durum Osmanlı Devleti'nin büyüklüğünün göstergesidir⁵⁸. Cemal Bey, hükümete başvurarak olaylar sırasında malları yağmalananlar için bir takım tedbirler alınmasını sağlamıştır. İşsiz ve kimsesiz kadınların geçimlerini temin maksadıyla” *Heyet-i İştigaliye*” adlı bir komisyon oluşturulmuştur. Cemal

---

⁵³ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s.78.

⁵⁴ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 78.

⁵⁵ Seda Bayındır, *a.g.e.*, s. 115.

⁵⁶ Seda Bayındır, *a.g.e.*, s. 115–122.

⁵⁷ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 354.

⁵⁸ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 79.

Bey bunların dışında olaylar sırasında mağdur olan öğrencilerin sınavlarının ileri bir tarihe ertelenmesini sağlamıştır⁵⁹.

Cemal Bey'in gayretli çalışmaları neticesinde bölge insanların sorunları birkaç ay içerisinde giderilmiş, insanlar tekrar normal yaşamlarına dönmüş ve Türklerle Ermeniler arasındaki sorunlar büyük ölçüde çözümlenmiştir⁶⁰.

1- Adana'da Asayişin Korunması İçin Yapılan Çalışmalar

Cemal Bey, bir taraftan imar ve iskân işleriyle uğraşırken diğer taraftan da şehirdeki huzur ve güven ortamının devam etmesi için çalışmalarda bulunuyordu. Bu amaçla İstanbul'dan getirttiği zâbitanları Adana, Mersin, Tarsus ve Silifke taburlarına yerleştirerek güvenlik alanında yeniden bir yapılanmaya gitmiştir⁶¹. Bölgedeki jandarma ihtiyacının karşılanması için Adana'da bir jandarma mektebi açabilmek için faaliyetlere başlamıştır. 15 Eylül 1909 tarihinde Adana'da jandarma mektebinin açıldığını resmen ilan etmiştir. Cemal Bey'e göre bölgedeki jandarma sayısı yeterli değildir. Bu sebepten dolayı jandarma sayısının artırılmasıyla ilgili sürekli girişimlerde bulunmuş onun ısrarlı tutumu neticesinde bölgeye üç bölük kumandanı ile on beş takım kumandanının gönderilmesine karar verilmiştir⁶².

---

⁵⁹ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 80.

⁶⁰ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 354.

⁶¹ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 81.

⁶² Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 83.

2- Adana'daki Diğer Faaliyetleri

Cemal Bey, 1910 yılı Ocak ayı başlarında Adana Kız Mektebi'ni ziyaret etmiş ve öğrencilerden yüzlerini açmalarını istemiştir. Öğrencilerden bir kısmı yüzlerini açmış, diğerleri ise yüzümüzü erkeklere göstermeyiz diyerek okulu terk etmişlerdir⁶³. Bu olaydan sonra Cemal Bey şikâyet edilmiş, Dâhiliye Nezareti gönderdiği bir teftiş heyetiyle olayların daha da büyümesini engellemiştir.

Cemal Bey, 25 Şubat 1911 tarihinde ağır bir hastalık geçirmiş ve yaklaşık on beş gün istirahat etmek zorunda kalmıştır. Bu süre zarfında görevini yardımcılarına bırakarak doktoru Vehbi Efendi'nin kontrolünde tedavisine devam etmiştir⁶⁴.

Cemal Bey, Adana'daki doğal afetler konusunda da hassas davranmış, gerekli tedbirlerin alınması yönünde Dâhiliye Nezareti'ne raporlar göndermiştir⁶⁵. Cemal Bey, Adana Valiliği sırasında daima *İttihad-ı Anasır* fikrine sağdık kalmıştır. Ermenileri kollamakla suçlansa da, bu eleştirilere kulak asmamış ve *Osmanlı Vatandaşlığı* kavramına sağdık kalmıştır. İki yıl süren görevinde, Adana olaylarının izlerini silmeye çalışmış, şehrin güvenlik problemlerini ortadan kaldırmış ve imar iskân faaliyetlerine ağırlık vererek şehirdeki hayatı normale döndürmüştür⁶⁶.

---

⁶³ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 86.

⁶⁴ Behçet Cemal, "*Başlarken*", s. 14.

⁶⁵ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s.87.

⁶⁶ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 87.

B- Bağdat Valiliği

1- Bağdat'a Gelmeden Önceki Siyasi Durum

Yeni kurulan İbrahim Hakkı Paşa Hükümeti'nde Talat ve Cavit Bey'lerin yanı sıra Emrullah Efendi, Halbeyan Efendi ve Şerif Haydar Bey gibi önemli İttihatçılarda yer almışlardır⁶⁷. Bu tarihlerde Bağdat Valiliği görevini İttihatçı olmayan Nazım Paşa yürütmektedir. Yeni Dâhiliye Nazırı Talat Bey, Nazım Paşa'nın görevine son vermiştir. Yerine ise Ferik Yusuf Paşa tayin edilmiştir⁶⁸.

Bu durum, Nazım Paşa'nın çok sevildiği Bağdat'ta protestolara sebebiyet vermiştir. Yaklaşık elli bin kişilik bir grup bu durumu protesto etmek için yürümüştür⁶⁹. Olayların daha da büyümesiyle bölgede önemli tedbirler alınmıştır. Ülke içerisindeki siyasi hesaplaşmanın kurbanı olan Nazım Paşa, Sadaret'e göndermiş olduğu telgrafında kendisine yapılan kötü muameleden şikâyetçi olmuş, hiç olmazsa Bağdat'ta kalan hususi eşyalarının kendisine teslim edilmesini istemiştir. Sadrazam Hakkı Paşa, Nazım Paşa'ya yapılan kötü muamelenin bir yanlış anlamadan dolayı ortaya çıktığı anlaşılınca, söz konusu evrakların derhal kendisine verileceğini beyan etmiştir⁷⁰.

2- Bağdat Valiliğine Atanması

Talat Bey, Dâhiliye Nazırlığı'ndan ayrılmadan önce münhal bulunan valiliklere yapılacak atamalar hakkındaki görüşlerini yeni Dâhiliye Nazırına bildirmiştir. Buna göre, Adana Valisi Cemal Bey'in Bağdat Valiliği'ne,

---

⁶⁷ T. Zafer Tunaya, *a.g.e.*, c. 3, s.103–104.

⁶⁸ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 88.

⁶⁹ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s.89.

⁷⁰ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 90.

Cemal Bey'den boşalan Bağdat Valiliği'ne ise Kayseri Mutasarrıfı Muammer Bey'in atanması uygun görülmüş, diğer valilerin atanması işi ise sonraya bırakılmıştır⁷¹. 14 Haziran 1911 tarihli irade-i seniyye ile Cemal Bey Bağdat Valiliği'ne asaleten tayin olmuştur.

Dâhiliye Nezareti, 15 Haziran 1911'de Cemal Beye hitaben: “*Bağdat Valiliği'ne zat-ı valalarının tayinine irade-i seniyye şeref sadır olmuştur*” şeklinde bir telgraf göndererek durumdan kendisini haberdar etmiştir⁷². Cemal Bey'in Bağdat Valiliği'ne atanması üzerine görev ve yetkilerini belirleyen bir mazbata hazırlanmıştır⁷³. Söz konusu mazbatada şu kararlar alınmıştır:

- 1- Bölgenin öneminden dolayı memur seçiminde titiz davranılacaktır.
- 2- Bağdat ve Basra vilayetlerindeki ıslâhat hareketleri için her iki vali ortak hareket edecektir.
- 3- Bağdat Valisi nehirlerde de asayişini sağlamakla yükümlüdür.
- 4- Bağdat ve Basra'daki polis mekteplerinin düzen ve asayişinden Bağdat valisi sorumlu olacaktır.
- 5- Bağdat Vilayeti dâhilindeki yolları inşası ve bayındırlık işleri için 40.000 Liralık bir para temin edilecek ve bu paranın kullanım hakkı da Bağdat valisinde olacaktır⁷⁴.

3- Bağdat'taki İcraatları

Cemal Bey, Adana'daki çalışkanlığını Bağdat'ta da devam ettirmiştir. Bu amaçla önce bayındırlık işleriyle ilgilenmiş ve Nazım Paşa'nın başlattığı

---

⁷¹ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 90.

⁷² Behçet Cemal, *a.g.m.*, s. 14.

⁷³ Ziya Şakir, *a.g.e.*, s. 184.

⁷⁴ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s.91.

faaliyetlere destek vermiştir⁷⁵. Cemal Bey, aldığı kredilerle Bağdat'ın imar işlerine ağırlık vermiş ve Hindiye Barajı'nın temelini atmıştır⁷⁶.

Cemal Bey Bağdat'ta Arap Milliyetçilik hareketlerine karşı da bir takım tedbirler almıştır⁷⁷. Bu amaçla İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra milli bayram olarak kutlanan 10 Temmuz'daki resmi törenlere Bağdat aşiret reisleri ve şeyhlerini davet etmiştir. Bu uygulamalardan oldukça memnun olan aşiret reisleri ve şeyhler, devletin kendilerini onurlandırmasından dolayı İstanbul'a defalarca bağlılıklarını bildirmişlerdir. Milliyetçilik hareketlerinin ana nedeni olarak bölgede yaşanan fakirliği ve sefaleti gören Cemal Bey, Bağdat'ta acilen geniş çaplı ıslahatlar yapılmasını öngörmüştür. Yoksa bu isyanların önüne geçilemeyeceğini belirtmiştir.

4- Bağdat Valiliği'nden İstifası

Cemal Bey, İttihatçıların etkili olduğu İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi sırasında oldukça geniş yetkilerle donatılarak Bağdat Valisi olmuştur. Valiliği süresinde devletin bölgedeki politikalarını eleştirmiş, bölgedeki sorunların çözümlenebilmesi için bir kalkınma hamlesini zorunlu görmüştür. İngiltere'nin Bağdat valisiyle yaşadığı sorunlar yüzünden görevinden istifa etme noktasına gelmiştir.

Bu süreç içerisinde 1870 tarihinde ulusal birliğini sağlayan İtalya, Trablusgarp'a göz dikmiştir. İngiltere, Fransa, Almanya gibi devletlerin onayını alan İtalya Trablusgarp'ın kendisine verilmesini istemiştir. Osmanlı Devleti'nin bu isteği reddetmesi üzerine İtalya, Trablusgarp'a asker çıkarmış ve askeri faaliyetlerin başlamasıyla Cemal Paşa bu olaya dâhil olmak istemiştir. Savaşan arkadaşlarının yanında olabilmek için 13 Aralık 1911'de hükümete şifreli telgrafla müracaat etmiştir:

---

⁷⁵ Nevzat Attuç, *a.g.e.*, s. 92.

⁷⁶ Behçet Cemal, *a.g.m.*, s. 14.

⁷⁷ M. Şükrü Hanioglu, *a.g.m.*, s. 305.

“Sadarete Dâhiliye ve Harbiye Nazırları’na,

Trablusgarb’da mücahede ile uğraşan vatandaşlarım arasında, senelerden beri, birlikte vatan mücadelesi içerisinde bulunduğum arkadaşlarım var. Onlar orada milletin namusunu ikmal için her dakika ölümle pençeleşirken ben burada oturmayı vicdanıma sığdıramıyorum.

Aylardan beri büyük bir azap ile pençeleşiyorum. Oraya bugün vatanın en ziyade hasta bulunan mukaddes uzvuna gitmek, orada alçak vatan düşmanı ile boğaz boğaza gelmek, artık benim için yegâne emel ve gaye haline geldi. Haber alıyorum ki, Trablus’a devletçe yeni bir vali gönderilmek isteniyormuş. İsterseniz beni vali olarak oraya gönderiniz, Bekir Sami Beyi de buraya benim yerime Bağdat valisi tayin ediniz. Eğer bunu muvafık görmezseniz Trablusgarp Kumandanı’nın emredeceği mahalde bir nefer veya zabıt gibi bir iş görmek üzere gitmeye de hazırım. Burada yerime bir vekil veya asil tayin ediniz. Ölmez ve Trablus’tan sağ olarak avdet edersem yine hükümetin emredeceği yerde tayin edeceği küçük, büyük vazifeleri ifaya hazır bulunurum⁷⁸.”

İstanbul Hükümeti ve bilhassa Dâhiliye Nazırı Talat Bey, Cemal Bey’i Bağdat’tan geri almayı kabul etmemiştir. Cemal Bey görevine devam etmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde ülke içerisinde de önemli gelişmeler meydana gelmektedir. İbrahim Hakkı Paşa Hükümeti, Trablusgarp Savaşı nedeniyle istifa etmiş, yerine 30 Eylül 1911’de yine İttihatçıların çoğunlukta olduğu Sait Paşa Hükümeti kurulmuştur. Birkaç ay sonra ise, muhalefet partisi olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulmuştur. Buna rağmen 1912 senesinde yapılan seçimleri İttihat ve Terakki kazanmış ve Meclis-i Mebusan’daki üstünlüklerini devam ettirmeyi başarmışlardır. 6 Mayıs 1912’de başlayan Arnavutluk İsyanı ülke içerisinde *Halaskar Zabitan Gurubu* adı verilen ve İttihat Terakki karşıtı olan gurubun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Durumun kötüye gitmesini fırsat bilen bu gurup, Haziran sonlarına doğru harekete geçerek Sait Paşa Hükümetini tehdit etmeye başlamıştır⁷⁹.

⁷⁸ Behçet Cemal, *a.g.m.*, s. 14–15.

⁷⁹ *Nevsal-i Osmani*, İstanbul 1330, s. 289.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın da Hükümete yönelik muhalefetinin artmasıyla, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, 3 Temmuz 1912'de istifa etmiştir. Sadrazam Sait Paşa 16 Temmuz 1912'de hükümetin istifasını vermiştir. 22 Temmuz 1912'de Gazi Ahmet Muhtar Paşa başkanlığında yeni bir hükümet kurulmuştur. Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti, üç yıl beş ay iktidarda kaldıktan sonra ilk kez muhalefete düşmüştür⁸⁰.

Cemal Bey'in tasvip etmediği Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümeti yurt genelinde İttihat ve Terakki kadrolarına karşı büyük bir kıyıma gitmiştir. Sıranın kendisine de geleceğini bilen Cemal Bey, görevinden istifa etmiştir⁸¹.

Bu arada İtalya, Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak için Çanakkale, İzmir, Antalya ve Beyrut Limanlarını bombalamıştır. On iki adayı işgal etmiştir. Bunların üstüne Balkan Savaşları'nın başlaması İtalya'nın imdadına yetişmiştir. Balkan Devletlerinin saldırısı üzerine İtalya ile 18 Ekim 1912 tarihinde Uşi Antlaşması imzalanmıştır.

Cemal Bey, Bağdat'tan ayrılıp İstanbul'a geldiği sıralarda Balkanlar'da önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan ve Karadağ'dan oluşan Balkan ittifakı, 8 Ekim 1912'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişlerdir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti de Balkan ittifakına karşı 16 Ekim 1912'de savaş ilan etmiştir⁸².

Cemal Bey daha 1 Ekim 1912'de Harbiye Nezaretine başvurarak artık sivil görevde yer almak istemediğini bunun yerine askeri bir görev istediğini bildirmiştir. Bu talebi uygun görülerek 3 Ekim 1912'de Konya Redif Fırkası Kumandanlığı'na tayin edilmiştir⁸³.

---

⁸⁰ Y.Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c.2/1, s. 282.

⁸¹ *Nevsal-i Osmanî*, İstanbul 1330, s. 289.

⁸² Leon Troçki, *Balkan Savaşları* (Çev. Tansel Güney), İstanbul 1995; Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi*, c.I-II, Ankara 1993.

⁸³ Behçet Cemal, *a.g.m.*, s. 15-16.

Konya Redif fırkası komutan vekilliğine tayin edilen Kurmay Yarbay Cemal Bey seferberliğin hızlandırılması için Konya'ya telgrafla emirler verdikten sonra komutanı Hakkı Paşa ile buluşmak üzere Çerkezköy'e gider. Komutanı ile görüşmeler yapmış, seferberliğin henüz başladığını ve hareket planının ise henüz hazırlanmamış olduğunu duyduğunda ilk hayal kırıklığına uğramıştır. Daha sonrada Konya, Seydişehir ve Karaman Redif alaylarından üçünün Yemende olduğunu öğrenmiştir. Kendi kuvvetlerinin altı tabur ve biraz topçudan oluştuğunu da öğrenmiştir. Cemal Bey'e, Saray, Vize ve Pınarhisar arasındaki bölgenin tetkiki vazifesi verilmiştir. Bu arada Cemal Bey 6 Ekim 1912 tarihinde Albaylığa terfi etmiştir. Cemal Bey, redif fırkası kumandanı olduğu için daha çok cephe gerisi işleriyle uğraşmıştır. Bu yüzden cephe komutanları harbin gidişatı ve malzeme ihtiyaçları hakkında onunla sürekli irtibat halinde bulunmuşlardır⁸⁴.

Cemal Bey, Kırkkilise ve Pınarhisar-Vize felaketlerini yaşamıştır. Artık geriye yapacak tek bir şey kalmıştır: Paniğe kapılmış olan askeri alarak Çatalca'ya kadar geri çekilmek. Konya Redif fırkası Komutanı Cemal Bey sarayda kurmuş olduğu karargâhında 3 Kasım 1912'den itibaren fırkasını toplamış; aldığı tedbirler sayesinde daha o akşam Komutanı Hakkı Paşa'ya muharebeye hazır olduğunu bildirmiştir. 5 Kasım 1912 sabahı kolordu Istranca istikametinde çekilmesine devam etmiştir⁸⁵. 6 Kasım'da Istranca'ya ulaşmıştır. 10 Kasım sabahı ise Cemal Bey'in Yassıviran-Uzunlu ile Nakkaşköy-Mahmutpaşa hattının savunmasına memur dördüncü Nizamiye Fırkası Komutanlığı'na tayin edildiği haberi gelmiştir. Fakat emirde dördüncü fırkanın nerde olduğuna dair bir açıklama bulunmamaktadır. Birçok araştırmadan sonra dördüncü fırkanın bildirilen hatta varmış oldukları öğrenilmiş ve Cemal Bey hemen hareket ederek fırkanın başına geçmiştir.

Artık Cemal Bey'in görevi savunma mevzilerini hazırlamak ve askerlerin moral bozukluğunu gidermektir. Fakat o bu görevi yerine

---

⁸⁴ Nevzat Artuç, *a.g.e.* , s. 101.

⁸⁵ Behçet Cemal, *a.g.m.* , s. 16.

getirmek için mücadele verirken Osmanlı Ordusu'nu kasıp kavuran kolera salgını Cemal Bey'e de bulaşmıştır. 14 Kasım 1912'de Cemal Bey, mevzileri kontrol ederken bayılmıştır. Ertesi günü yatakta geçirmiş bu kötü durumuna rağmen görevine devam etmekte ısrar etmiştir. Fakat 15 Kasım tarihi gelen yeni bir kriz Cemal Beyi zor duruma düşürmüştür. Hastaneye gönderilmek üzere Hadımköy'deki merkez karargâhından otomobil istenir. Durumun aciliyeti karşısında gelecek otomobili bekleyemeyen hekimler başka bir otomobille Cemal Beyi yola çıkarmışlardır. Yolda karargâhtan gelen otomobille karşılaşmış ve Cemal Bey bu otomobile aktararak Hadımköy'e ulaştırılmış ama burada Cemal Bey'e yer bulunamamıştır.

Hadımköy'de Levazım Reisi olan kayınbiraderi Cemal Bey'i kendi evine alarak burada tedavisini yaptırmıştır. Doktorların müdahalesiyle acıları biraz dindirilmiş olan Cemal Bey, 16 Kasım 1912'de hususi bir trenle İstanbul'a götürülmüştür.

İstanbul'a ulaştırılan Cemal Bey'in tedavisine hemen başlanmıştır. Bu sayede Cemal Bey kısa sürede tekrar toparlanmış ve 26 Aralık 1912'de "Menzil Müfettişi ve Ordu İdare Reisi" olarak tekrar göreve başlamıştır⁸⁶. Cemal Bey'in dinlenmeden kısa sürede tekrar göreve dönmesinin nedeni İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "Babıâli Baskını"na karar vermiş olmasıdır.

C- İstanbul Muhafızlığı

Balkan Harbi'nin kısa bir süre içerisinde Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlanması İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni zor duruma düşürmüştür. Kâmil Paşa kabinesi bir taraftan düşmanla barış hazırlıklarına başlamış diğer taraftan da İttihat ve Terakki aleyhine sert tedbirler almayı kararlaştırmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderleri ise Babıâli'yi basarak Kâmil Paşa Kabinesini düşürmeye ve yerine Mahmud Şevket Paşa başkanlığında bir İttihat Terakki Hükümeti kurmaya karar vermişlerdir.

---

⁸⁶ *Nevsal-i Osmani*, İstanbul 1330, s. 289; "Cemal Paşa" *Anabritanica*, c. VII, İstanbul 1994, s. 369.

23 Ocak 1913 günü ihtilalciler Nuruosmaniye Parti Umumi Merkezi karşısındaki Umumi Menzil Müfettişliği'nde toplanmışlardı. O gün baskın başarıyla gerçekleştirilmiştir. Cemal Bey, Bab-ı Ali Baskını'na fiilen katılmamış, alınan önlemleri teftiş etmekle görevlendirilmiştir. Onun baskından yana tavır almasında, Edirne'nin Bulgar işgalinden kurtarılması fikri etkili olmuştur⁸⁷. Cemal Bey, Nazım Paşa'nın vurulmasından sonra Bab-ı Ali'ye giderek birtakım tedbirler almıştır. Mahmud Şevket Paşa, Bab-ı Ali'ye geldikten sonra Cemal Bey'e hitaben: "*Cemal Bey oğlum! Rica ederim İstanbul Muhafızlığı'nı deruhte ve payitahtın inzibatını temin için her ne tedbir ittihazını münasip görürsen dakika kaybetmeksizin hepsini icra et*" demiştir⁸⁸. Sadrazamın bu sözleri üzerine Cemal Bey, İstanbul Muhafızlığı görevini kabul etmiştir. Kendi ifadesiyle memleketin umumi siyasetiyle doğrudan ilgilenmeye başlamıştır⁸⁹.

Mahmud Şevket Paşa, iç güvenlik konusunda bir başka tedbir olarak Cemal Bey'in emrinde özel birlikler oluşturulmasını sağlamıştır. Genç İttihatçılardan oluşan ve "*Muhafız Taburları*" olarak adlandırılan bu birlikler sayesinde hem zabıta birlikleri takviye edilecek, hem de muhaliflerin bir darbe girişimine kalkışmaları engellenecektir. Cemal Bey, bu tedbirlere ek olarak yaptığı istihbarat çalışmalarıyla da muhalifleri kımıldayamaz hale getirmiştir⁹⁰.

Cemal Paşa iç barışı sağlayabilmek adına, muhaliflerden Kâmil Paşa ve Şeyhülislâm Cemalettin Efendi'yi evlerine göndermiş, eski Dâhiliye Nazırı Reşid Bey ile Maliye Nazırı Abdurrahman Bey'leri canlarının güvenliği için muhafızlık binasında iki gün boyunca misafir etmiştir⁹¹. Aynı zamanda baskın sırasında öldürülen Nâzım Paşa içinde bir cenaze töreni düzenlemiştir.

---

⁸⁷ Behçet Cemal, *a.g.m.*, s. 17–18; Soner Yalçın, *Teşkilatın İki Silahşoru*, İstanbul 2001, s.130.

⁸⁸ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.19.

⁸⁹ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 106.

⁹⁰ Ziya Şakir, *Mahmud Şevket Paşa*, s. 151–153.

⁹¹ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 107.

Bütün bu dostça yaklaşımlara rağmen muhalifler Bab-ı Ali Baskını ve Nâzım Paşa'nın öldürülmesi olayını bir kan davası haline getirmişlerdi. Tıpkı İttihatçılar gibi Bab-ı Ali'yi basarak Mamud Şevket Paşa Hükümeti'ni devirmek, İstanbul Muhafızlığı'nı ele geçirmek ve Kâmil Paşa ile Prens Sebahattin Bey'ler in'de dâhil olduğu yeni bir hükümet kurma planları yapmaya başlamışlardı⁹².

Ülkenin içerisinde bulunduğu kritik durumdan dolayı herkese birlik çağrısında bulunan Cemal Bey bu amaçla, 28 Ocak 1913'de bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiri; mevcut barış ortamını bozmaya kalkışanların vatanseverlik duygularından yoksun olacağı, milletin onur ve namusunun korunması için milletle hükümetin bir arada olması gerektiği, hükümetin art niyetli kişilere asla taviz vermeyeceği ve onların ısrarla takip edileceği bildirilmiştir⁹³.

Hükümet devirme meselesiyle ilgili araştırmalarını yoğunlaştıran Cemal Bey, elde ettiği sonuçları, 2 Mart 1913'de "*Beyanname-i Resmîye*" adı altında açıklayarak Avrupalı devletlerin olumsuz görüşlerini engellemek istemiştir⁹⁴.

1- Mahmut Şevket Paşa Suikastı

Muhalefet bir hükümet darbesi yapmanın planlarıyla uğraşmaktadır. Hatta bir suikast planı yapıldığı bile dilden dile dolaşmaktadır. Bu durumdan haberdar olan Cemal Bey, şehirdeki güvenlik önlemlerini artırmıştır. Suikast girişiminden birkaç hafta önce eski Sadrazam Kâmil Paşa, Mahmut Şevket Paşa'nın izniyle İzmir'den İstanbul'a gelmiştir⁹⁵.

---

⁹² Nevzat Artuç, *a.g.e.* s. 108.

⁹³ Hüseyin Cahit Yalçın, *a.g.e.* , s.250–251.

⁹⁴ Nevzat Artuç, *a.g.e.* ,s. 109.

⁹⁵ Nevzat Artuç, *a.g.e.* , s. 111.

Bu ziyaretten rahatsız olan Cemal Bey, Kâmil Paşa'yı uyararak şehri terk etmesini istemiştir. Yaşanan bu gelişmeden İngiliz elçiliği vasıtasıyla haberdar olan Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, duruma öfkelenmiş ve Cemal Bey'i azarlamıştır. Gururu incinmiş olan Cemal Bey, İstanbul Muhafızlığı görevinden istifa etmiştir. Hükümetteki önemli İttihat ve Terakki yanlıları Mahmut Şevket Paşa ile görüşerek Cemal Beyin görevde kalması için ısrarcı olmasını istemişlerdir. Tepkiler üzerine Cemal Beyi yanına çağıran Mahmut Şevket Paşa, kısa bir konuşmanın ardından gönlünü almayı başarmış ve istifa kararından vazgeçirmiştir. İstifa olayına sebep olan Kâmil Paşa ise, ertesi gün İngiliz elçisi Lowther'le birlikte İstanbul'dan ayrılmıştır⁹⁶. Cemal Bey, Mahmut Şevket Paşa'yı olası bir suikast girişimine karşı sürekli uyarmıştır. Anacak Mahmut Şevket Paşa: “ – *Adam! İş olacağına varır ne yapalım? El Hükümülillah* “ diyerek onun bu uyarılarını fazla dikkate almamıştır⁹⁷

Harbiye Nezareti'ndeki işlerini bitiren Mahmut Şevket Paşa, yanında yaverleri Eşref, İbrahim ve şoförüyle yola çıkmış Beyazıt Meydanı'nda tramvay yoluna sapacağı sırada cenaze taşıyan bir kalabalıkla karşılaşmıştır. Mahmut Şevket Paşa, cenazeye saygı için otomobilini durdurduğu sırada, yolun diğer bir kısmındaki otomobilde gizlenen Ziya, Nazmi ve Topal Tevfik isimli kişiler hemen harekete geçmişler ve Sadrazamın otomobiline arkadan yanaşarak ateş etmeye başlamışlardır. Mahmut Şevket Paşa, aldığı kurşunlar nedeniyle ağır şekilde yaralanmış, bir süre sonrada vefat etmiştir⁹⁸.

Cemal Bey bu sırada Harbiye Nezareti'nde bulunmaktadır. Silah sesleri üzerine odasından fırlamış ve Mahmut Şevket Paşa'nın vurulduğunu öğrenmiştir. Soğukkanlılığını koruyan Cemal Bey, derhal olay mahalline giderek durum incelemesinde bulunmuştur. Daha sonra ise Muhafızlık binasına gelerek sıkıyönetimin artırılması yönünde emirler vermiş ve kısa

---

⁹⁶ İhsan Nuri Sır, “ Cemal Paşa İstanbul Muhafızlığından Nasıl İstifa Etmişti? “, *Tarih Dünyası*, c. II, sa. 17, 15 Aralık 1950, s.719.

⁹⁷ Cemal Paşa, *a.g.e.* , s. 54.

⁹⁸ Nevzat Artuç, *a.g.e.* , s. 112.

süre içerisinde İstanbul'a tamamen hâkim olmuştur⁹⁹. Suikast sonrasında çalışmalarına ara vermeyen Cemal Bey, hükümet üyelerini derhal toplantıya çağırıştır. Böylelikle hem kabine bunalımını engellemiş hem de hükümetin dimdik ayakta olduğunu göstermek istemiştir.

Suikastın ertesi günü Mahmut Şevket Paşa için bizzat Cemal Bey tarafından bir cenaze merasimi düzenlenmiştir. Böylece olumsuz hava dağıtılmak istenmiştir¹⁰⁰. Cenazenin yapıldığı gün geçerli olmak üzere bir gün sokağa çıkma yasağı ilan ettirmiş, bunu gazetelerde yayımlatmıştır¹⁰¹. Mahmut Şevket Paşa'dan boşalan Sadrazamlık makamına Hâriciye Nâzırı Said Halim Paşa, Harbiye Nezareti'ne ise Ahmet İzzet Paşa getirilmiştir¹⁰².

Mahmut Şevket Paşa suikastı dönemin çok tartışılan bir konusu olmuştur. Cemal Bey'e göre suikast, Prens Sabahattin Bey, Damat Salih Paşa, Kâzım Bey ve Kemal Mithat Bey tarafından tertip edilmiştir¹⁰³. Damat Salih Paşa suikast sonrası yapılan yargılamalar neticesinde suçlu bulunarak idam edilince tepkiler Cemal Bey üzerinde toplanmıştır. Özellikle Şehzade Vahdettin, Cemal Beyi bu konuda oldukça ağır bir şekilde eleştirmiştir¹⁰⁴. Cemal Bey, suikast öncesi istihbarat raporlarından yola çıkarak, suikastın Kâmil Paşa etrafında şekillendiği yargısına varmış, Kâmil Paşa'nın suikast olayından bir hafta önce İstanbul'a gelmesini bu bağlamda değerlendirmiştir. Cemal Bey, suikastın iç destekleri yanında önemli bir dış desteğe de sahip olduğunu savunmuştur. Ona göre suikast olayının gerçekleşmesinde İngiliz Büyükelçiliği'nin rolü büyük olmuştur¹⁰⁵.

İstanbul Muhafızı Cemal Bey, suikast olayını ve tertipçilerini belirlediği halde harekete geçip onları tutuklamadığı için ağır eleştirilere maruz kalmıştır.

---

⁹⁹ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 113.

¹⁰⁰ “ Cemal Paşanın Hatıralarından Mahmut Şevket Paşanın Katli Olayı “, *Yakın Tarihimiz*, c. IV, Sa. 42, İstanbul 1962, s. 67.

¹⁰¹ *Tanin*, 1629, 12 Haziran 1913, s.1.

¹⁰² *Tanin*, 1637, 20 Haziran 1913, s.1.

¹⁰³ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 57–60.

¹⁰⁴ Ziya Şakir, *a.g.e.*, s. 254–255.

¹⁰⁵ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim* (Yayına Haz. Erol Şadi Erdinç), c. I, İstanbul 1987, s. 213–214.

2- İstanbul Muhafızı Cemal Bey'in Diğer Faaliyetleri

Cemal Bey, disiplinli ve düzenli bir kişiliğe sahip olmasından dolayı İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından hep kritik görevlere getirilmiştir. Son olarak İstanbul Muhafızlığı'nın yanında, Çatalca'da bulunan ordunun harekât üssü kumandanlığı da Cemal Bey'e verilmiştir. Cemal Bey, iç güvenlikle ilgili faaliyetlerinin dışında İstanbul'da hükümeti büyük zarara uğratan ve otorite kaybetmesine sebep olan, kaçak tütün satışı olayına da el atmıştır.

Bu olay zaten mali sıkıntı içerisinde olan hükümeti iyice zor durumda bırakmıştır. Harekete geçen Cemal Bey, Hükümetten aldığı destekle kaçak tütüncülere karşı harekete geçmiştir. Kısa sürede kaçakçıların bir kısmı tutuklanarak hapsedilmiş, bir kısmı da Cemal Bey tarafından İstanbul dışına sürgüne gönderilmiştir¹⁰⁶. Cemal Bey'in bu uygulamaları o kadar etkili olmuştur ki İstanbul'da hırsızlık vakalarında bir gerileme yaşanmıştır¹⁰⁷.

D- Edirne'nin Geri Alınması ve Batı Trakya Meselesi

1- Edirne'nin Geri Alınması

İttihatçılar Bab-ı Ali baskını Gerçekleştirirken Edirne'nin geri alınacağını vaat etmişlerdi. Fakat Edirne bu dönemde elden çıkmamış, Mahmut Şevket Paşa döneminde imzalanan 30 Mayıs 1913 tarihli İstanbul Antlaşması ile Bulgaristan'a terk edilmiştir.¹⁰⁸

---

¹⁰⁶ Nevzat Artuç, *a.g.e.* , s. 117.

¹⁰⁷ Cemal Paşa, *a.g.e.* , s.32.

¹⁰⁸ Y.Hikmet Bayur, *a.g.e.* , c.II/2, s. 313-314.

Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra kurulan Said Halim Paşa kabinesi, ilk iş olarak Edirne meselesiyle ilgilenmiştir. Askeri açıdan Edirne geri alınsa bile büyük devletlerin vereceği tepki belli olmadığı için, Mahmut Şevket Paşa döneminde müdahaleden uzak durulmuştur¹⁰⁹.

Cemal Bey, İkinci Balkan Savaşı başlar başlamaz Edirne'nin geri alınması için harekete geçilmesini istiyordu. Talât ve Enver Beyler de, Cemal Beyle aynı fikirdeydiler¹¹⁰. Fakat kabine üyelerinin büyük bir çoğunluğu Edirne harekâtının daha büyük kayıplara sebebiyet vereceğini düşünüyordu. Sadrazam Said Halim Paşanın Cemal Beye hitaben sarf ettiği: “ *Bir türlü ekseriyeti müdahale cihetine çeviremiyoruz. Ne yapacağımızı şaşırdık*” sözleri hükümetin içinde bulunduğu çıkmazı açıkça ortaya koymaktadır¹¹¹.

Bu kararsızlık üzerine müdahale taraftarları hemen harekete geçtiler. Dâhiliye Nâzırı Talât Bey, Cemal Bey ile birlikte olası bir müdahale hareketinin finansmanını karşılamak üzere Reji Umum Müdürü Mösyö Weyl ile 6 Temmuz 1913'te görüşmelere başlamıştır. Görüşmeler sonucunda imtiyaz süresinin on beş yıl daha uzatılması şartıyla bir buçuk milyon altın Lira borç verilmesine karar verilmiştir¹¹². Böylece Edirne Harekâtına katılacak ordunun masrafları kısmen de olsa karşılanmıştır. Edirne'nin mutlaka alınmasını isteyen Cemal Bey, Mithat Şükrü Beyle birlikte bütün kabine üyelerini tek tek dolaşarak müdahale fikrine ikna etmeye çalışmıştır¹¹³. Cemal Bey, ikna turlarında Nazır arkadaşlarına harekâtın zorunluluğunu şu cümlelerle anlatmaya çalışmıştır:” *...Eğer bu fırsat kaçırılırsa, yalnızca Edirne'yi kurtarmak iddiasıyla bir hükümet darbesi yapmış ve bu esnada Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili'nin vefatına sebebiyet vermiş olan fırkamızın iktidar mevkiinde kalmak*

¹⁰⁹ Sina Akşin, *ag.e.*, s.360-361.

¹¹⁰ M.Şükrü Hanioğlu, *a.g.m.*, s. 306.

¹¹¹ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 66.

¹¹² Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 66.

¹¹³ Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 63.

salahiyetini kaybedeceğini ve o zaman bütün firkanın iktidar mevkiinden çekilmesi lazım geleceğini söyledik...¹¹⁴”.

Cemal Bey, Edirne'nin alınmasından sonra Dedeğaç, Dimetoka, Gümülcüne, İskeçe ve Sofulu'nun da ahalisinin çoğunluğunun Türk-İslam olması nedeniyle alınmasını zaruri görmektedir¹¹⁵.

Talât Bey, Edirne Harekâtı için gerekli izini Meclis-i Vükela'dan çıkarmayı başarmıştır. Büyük devletler, Edirne Harekâtı'nın yapılmaması yönünde Osmanlı Devletini uyarılmışlar fakat Bab-ı Ali uyarıları dikkate almamış ve 13 Temmuz 1913'te Edirne'nin geri alınması yönünde bir karar almıştır¹¹⁶. Osmanlı kuvvetleri, 20–21 Temmuz'da çok zorlanmadan Edirne ve Kırklareli'ni ele geçirmişlerdir. Edirne'nin geri alınışı ülkede büyük bir sevinçle karşılanmış, bu başarıyla İttihatçıların ülke içerisindeki itibarları artmış ve huzursuzluklar ortadan kalkmıştır. Sadrazam Said Halim Paşa, 26 Temmuz 1913'te imzalanan Londra Antlaşması'nın geçersiz olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin güvenliğini sağlamak için Edirne'ye girmeye mecbur olduğunu belirten bir beyanname yayınlamıştır¹¹⁷. Büyük devletler silahlı müdahale yerine sözlü uyarıda bulunmuşlardır. Rusya'nın da olup bitenler karşısında sessiz kalması Osmanlı Devleti'nin işini kolaylaştırmıştır.

Avrupa'dan bir yardımın gelemeyeceğini anlayan Bulgarlar da Türklerle anlaşmak zorunda kalmışlardır¹¹⁸. İstanbul Muhafızı Cemal Bey, Jurnal'ın İstanbul muhabiri Mösyö Polteripo ile yaptığı bir mülakatta kendisine sorulan Edirne'den tekrar çıkarılırlarsa ne yapacakları yönündeki bir soruya şu cevabı vermiştir: *“Ümit ederim ki, devletler yeniden işgal ettiğimiz bu araziden bizi çıkarmanın ne kadar tehlikeli olacağını takdir edeceklerdir. Biz hiçbir müdahale ve hiç bir tehdit önünde sükûn etmeyeceğiz. Edirne'yi tahliye etmektense, Türkiye'nin feci surette zararını*

¹¹⁴ Cemal Paşa, *a.g.e.* s. 67.

¹¹⁵ Cemal Paşa, *a.g.e.* , s. 68.

¹¹⁶ Y.Hikmet Bayur, *a.g.e.* , c.II/2, s. 417.

¹¹⁷ Nevzat Artuç, *a.g.e.* , s. 121.

¹¹⁸ Y.Hikmet Bayur, *a.g.e.* , c.II/2, s. 437–438, 447–448.

görmeği tercih ederiz. Hatta hükümet orduya, Edirne'yi tahliye için emir verse bile bu mir uygulanmayacaktır¹¹⁹.”

Cemal Bey, Edirne'nin geri alınması ve bir daha bırakılmaması yönünde çok kararlı bir tutum sergilemiştir. L'illustration dergisinin Türkiye muhabiri George Remond, Edirne meselesiyle ilgili röportajında, Cemal Beye bir başka muhabir arkadaşının sorduğu şu soruyu iletti: “*Edirne' deki bir kaç camiden bu kadar fedakârlık etmemeye, yeniden bu kadar canı tehlikeye atmaya ne lüzum var?*” Aldığı cevap ise: “*Şunu iyi biliniz ki, Edirne bugün Osmanlılığın şan ve namusu muhafaza emelinde olan bizler için bir nokta-i ittihat, bir gaye-i şan-ı millidir. Eğer Bulgarlar Edirne'yi alırlarsa İstanbul'u dalsınlar, Şam'ı, Bağdat'ı, Musul'u da alsınlar. Ben cephede on beş kişi ile de kalsam yine gaye-i emelim Edirne olacak, yine Edirne diye bağıracağım. Edirne'yi istirdat için uğraşacağım. Erkan-ı hükümetimiz de hiç şüphesiz bu fikirdedirler ve Edirne'nin muhafazası uğrunda, Nazırlarımızın bile hayatlarını tehlikeye koymaya karar vermiş olmaları lazımdır¹²⁰.”* olmuştur.

2- Batı Trakya Meselesi

Osmanlı Devleti, Edirne üzerine hareket ederken, Bulgarlara vermiş olduğu notada Meriç Nehri'nden öteye geçmeyeceklerini taahhüt etmiştir¹²¹. Bab-ı Ali bu notayla başlangıçtaki iddialarından vazgeçmiş ve Batı Trakya'da herhangi bir talebinin olmadığını kabul etmiş oluyordu. Oysa Cemal Bey daha önce hedefleri arasında yalnızca Edirne'nin değil, Batı Trakya'nın da bulunduğunu belirtmiştir¹²².

---

¹¹⁹ *Tasvir-i Efkâr*, 30–834, 7 Ağustos 1913, s. 2.

¹²⁰ *Tasvir-i Efkâr*, 51–850, 23 Ağustos 1913, s.1.

¹²¹ Cemal Paşa, a.g.e. , s. 69–70.

¹²² Cemal Paşa, a.g.e. , s. 68.

Türk Birlikleri 15 Ağustos 1913'te Batı Trakya'ya girmişlerdir¹²³. Daha sonra Kuşçubaşı Eşref, Selim Sami, Süleyman Askeri, Reşid, Fehmi ve Cihangiroğlu İbrahim Beyler tarafından merkezi Gümülcine olmak üzere, “*Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkata-i İslamiyesi*” adı altında bir hükümet kurulmuştur¹²⁴. Bu durum üzerine İstanbul'da Edirne meselesini sonuçlandırmak amacıyla, 5 Eylül 1913'te Bulgar delegeleriyle görüşmelere başlanmıştır

İstanbul Muhafızı Cemal Bey, Erkan-ı Harb Binbaşısı İsmet Bey ile birlikte Osmanlı tarafının askeri müşaviri sıfatıyla görüşmelere katılmışlardır¹²⁵. Görüşmeler 29 Eylül 1913'te İstanbul Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu Antlaşmayla Batı Trakya tamamen Bulgarlara devredilmiş, buna karşılık Bulgarlardan bölgedeki Türklere geniş haklar verileceği yönünde teminat alınmıştır.

Cemal Bey, Bulgarlarla yapılan İstanbul Antlaşması'nın mimarlarından olmuş ve antlaşmayı sonuna kadar savunmuştur¹²⁶. Antlaşma haberi Batı Trakya'da büyük üzüntü yaratmıştır. Cemal Bey, büyük üzüntü duymasına rağmen, Edirne'nin tehlikeye düşmemesi ve Bulgarlarla antlaşma hükümleri gereğince Batı Trakya Hükümeti'nin lağvedilmesine razı olmuştur. Cemal Bey Kuşçubaşı Eşrefle arasının iyi olduğunu ileri sürerek Batı Trakya Hükümeti üyelerini ikna etme işini kendi üzerine almıştır. Fakat Cemal Bey hatıralarında, bu görevin Kuşçubaşı Eşref Beyin isteğiyle kendisine verildiğini söylemektedir.

Cemal Bey, Ekim ayı başlarında önce Dedeoğaç'a ardından Gümülcine ve İskeçe'ye giderek Eşref Beyle görüşmüş ve Bulgaristan'la yapılan İstanbul Antlaşması gereğince Batı Trakya Hükümeti'nin lağvedileceğini bildirmiştir¹²⁷.

---

¹²³ Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, c.I, Ankara 1992, s. 89.

¹²⁴ Cemal Kutay, *1913'te Garbi Trakya'da İlk Türk Cumhuriyeti*, İstanbul 1962.

¹²⁵ Ali İhsan Sabis, *Harb Hatıralarım Birinci Dünya Harbi*, c.I, Nehir Yay. , İstanbul 1991, s. 31.

¹²⁶ Cemal Paşa, *a.g.e.* , s. 73.

¹²⁷ Tevfik Bıyıklıoğlu, *a.g.e.* , c.I, s.87.

E- İstanbul Muhafızlığı'nın Kaldırılması

Başkumandan Vekili ve Harbiye Nâzırı Ahmet İzzet Paşa, politikayı sevmez ordunun siyasetle uğraşmasının yanlış olduğuna inanırdı. İzzet Paşa bu sebeple, Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra İstanbul'a Tek başına hükmeden Cemal Bey'e karşı tavır almış ve Sadaret'e bir tezkere göndererek İstanbul Muhafızlığı'nın kaldırılmasını talep etmiştir.

Ahmet İzzet Paşa, 29 Ekim 1913'te de Sadaret'e göndermiş olduğu yazısıyla İstanbul Muhafızlığı'nın lağvedilmesi ve Cemal Bey'in İstanbul'da Birinci Kolordu Kumandan Vekilliği'ne atanması hakkındaki görüşlerini bildirmiştir¹²⁸. Hükümet, İzzet Paşa'nın talebini haklı bulmuş ve 30 Ekim 1913 tarihli bir irade-i seniyye ile duruma resmiyet kazandırmıştır.

Böylece, Bab-ı Ali baskını sonrası İstanbul Muhafızlığı'na getirilen Cemal Bey, dokuz ay sonra görevinden istemeyerek ayrılmak zorunda kalmıştır.

F- Birinci Kolordu Kumandan Vekilliğine Atanması

Cemal Bey, İstanbul Muhafızlığı'nın lağvedilmesinin ardından Ahmet İzzet Paşa'nın önerisiyle, 30 Ekim 1913'te Birinci Kolordu Kumandan Vekilliği'nin yanında irade-i örfiyye reisliği görevini de üzerine almıştır. Hükümet İstanbul Muhafızlığı görevinde olduğu gibi, sıkıyönetimle ilgili alınması gereken tedbirler konusunda Cemal Beyi yetkili kılmıştır¹²⁹.

---

¹²⁸ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 127.

¹²⁹ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 128.

Cemal Bey, birinci kolordu kumandan vekili olarak sıkıyönetim ve asayiş tedbirlerinin yanında Türk tayyareciliğinin gelişmesine de büyük destek vermiştir.

Bu amaçla Talat Beyle birlikte 21 Kasım 1913'te Ayastefanos'taki tayyare karargâhını ziyaret etmiştir. Tayyareci kıyafeti giyerek uçak üzerinde resim bile çektirmiştir. Cemal Bey bu ziyaretinde Türk tayyareciliğinin sorunlarını dinlemiş ve gereken bütün desteğin verileceğini taahhüt etmiştir¹³⁰.

Cemal Bey, 4 Aralık 1913'te, kolordu mensuplarına hitaben dokuz maddelik bir tamim yayınlamıştır. Bu maddeler, Cemal Bey'in teşkilatçı ve disiplinci karakterini bir kez daha bize göstermektedir. Maddelere baktığımız zaman özetle şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Diyaneti zayıf olan bir ordu vatan hizmeti göremez. Bu nedenle Birinci Kolordu'nun İslâm dinine olan bağlılığı artırılmalıdır.

2- En büyük rütbeden en küçüğüne kadar herkes iş görebilme salahiyetine sahip olmalıdır.

3- Her rütbe sahibi, verdiği emri mutlaka takip etmelidir.

4- Fazla kâğıt israfı önlenmelidir.

5- Emirlerin mutlaka zamanında yerine getirilmesine dikkat edilecektir.

6- Askerlerin talim ve terbiyesi harp gerçeklerine uygun olarak yapılmalıdır. Bir asker silahına hâkim, nişancılıkta mahir, araziden köstebek gibi istifade edebilecek durumda olmalıdır.

---

¹³⁰ Nevzat Artuç, *a.g.e.* , s. 128.

7- Arazi ve tatbikat vazifesinde kendini ya da kıtasını yetiştirmemiş bir zabıt ve komutan başarılı olamayacaktır.

8- Ümera ve zabitan yalnız efradı değil, kendi kendilerini de yetiştirmek zorundadırlar. Zabitan binicilik konusunda da hassas olmalıdır.

9- Askerin talim ve terbiyesinde iki esas unsur vardır: Birincisi ruh ve fikir; ikincisi de idman, talim hareketleri ve askeri oyunlar gibi fiziksel aktivitelerdir¹³¹.

1- Birinci Kolordu Kumandan Vekilliği Görevinden Ayrılması

Cemal Bey'in, Birinci Kolordu Kumandan Vekilliği görevinden ayrılmasının en önemli nedeni, Liman Von Sanders başkanlığındaki kırk bir kişilik Alman ıslah heyetinin Türkiye'ye gelmesi olmuştur¹³².

Alman ıslah heyetinin Türkiye'ye çağırılması fikri Mahmut Şevket Paşa dönemine ait olan bir fikirdir. Mahmut Şevket Paşa'nın ölümünden sonra yerine geçen İzzet Paşa, 28 Kasım 1913'de Alman ordusundan çeşitli sınıf ve birliklere mensup kırk bir subayın beşer yıllık süreyle Türkiye'de görevlendirilmesine izin veren kararı Meclis-i Vükela'dan çıkarmayı başarmıştır¹³³. Alman heyetinin tüm masrafları ve Türk subaylarının yurt dışındaki seyahat ve talim giderleri için yüz Liralık ödenek ayrılarak bütün yetkiler Harbiye Nâzırı İzzet Paşa'ya verilmiştir. Liman Von Sanders başkanlığındaki Alman heyeti, Aralık ayı başlarında Türkiye'ye gelmiştir¹³⁴. Heyet başkanı Liman Von Sanders 5 Aralık 1913'de Cemal Bey'in yerine Birinci Kolordu Kumandan Vekilliği'ne atanmıştır.

---

¹³¹ *Tasvir-i Efkâr*, 118-917, 4 Aralık 1913, s. 3.

¹³² Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 129.

¹³³ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 87-91.

¹³⁴ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 92.

G- Nafia Nazırlığı'na Vekâleten Atanması

Cemal Bey, 5 Aralık 1913 günü birinci kolordu kumandan vekilliği görevinden de ayrılmıştır. İttihatçılar Said Halim Paşa ile başlayan tam iktidar dönemlerinde, programlarını daha iyi uygulayabilmek için kendi arkadaşlarını mümkün olduğu derecede kabineye sokmaya çalışmaktadırlar.

Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa, İttihat ve Terakki Partisi mensubu değildi. O dönemlerde ülkedeki bayındırlık faaliyetleri için Fransa'dan borç para alınması gündeme gelmiş, bu nedenle de Fransa'ya yakınlığıyla bilinen Cemal Paşa'nın adı sıkça telaffuz edilmeye başlanmıştır¹³⁵. Osmanlı Devleti bu tür durumlara alışıktır. 19. Yüzyıldan itibaren uygulanan denge politikası neticesinde pek çok devlet adamı bu şekilde göreve getirilmiştir. Said Halim Paşa Hükümeti de, Fransa'dan alınacak borç para konusunda Cemal Bey'i kullanmak istiyordu.

İzlenen bu siyaset neticesinde Cemal Bey, 16–17 Aralık 1913'te Nafia Nazırlığı'na vekâleten atanmıştır. Yaklaşık yetmiş gün sonra da bu göreve asaleten atanmıştır¹³⁶. Cemal Bey seksen beş gün sürecek Nafia Nazırlığı görevinde oldukça önemli projelere imza atmıştır¹³⁷.

1- Nafia Nezareti'ndeki Faaliyetleri

a- Demiryolları

Nafia Nezaretine atan Cemal Bey, Abdullah Cevdet'le yaptığı ilk mülakatında demiryolları ile ilgili yapacağı icraatlarını şu şekilde anlatmıştır: “ *Fransa'dan alınacak borç paranın seksen üç milyon franklık kısmı Samsun-Sivas demiryolu hattına tahsis olacak. Bu para bittikten sonra diğer borçlanmalardan ayrılacak parayla hattın inşası bitirilmeye*

¹³⁵ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 101.

¹³⁶ M.Şükrü Hanioğlu, *a.g.m.*, s. 106.

¹³⁷ M.Şükrü Hanioğlu, *a.g.e.*, s. 293–294.

çalışılacaktır. Samsun- Sivas hattından sonra Sivas- Erzincan hattı inşasına devam edilecek ve bu hatların imtiyazı Fransızlara verilecektir. Ankara-Sivas hattı ise, Almanlara verilecek ve bu hat Kayseri üzerinden Ulukışla'ya ulaştırılacaktır. Memleketin stratejik bölgelerindeki demiryolu hatları geniş hatlı ve devlet kontrolünde olacaktır. Mesela İstanbul- Bağdat, İstanbul-Erzurum, İstanbul- İzmir, Karadeniz havzasını Akdeniz havzasına bağlayacak olan hatlar bu tip özel hatlardır. Bunu yanında mahalli öneme sahip hatlar dar tutulmalı ve devlet teminatı verilmemelidir. Mesela Çanakkale- İzmir, Aydın- Muğla ve Marmaris hatları bu şekilde olmalıdır. Yani öncelik stratejik hatlarda olmalıdır. Çanakkale- İzmir hattı, devlet teminatı olmadan Fransız Omnium d'Entrepresis adlı şirkete ihale edilmiştir. Bu hattın kilometre değeri 11.000 frang'dan pahalı olursa inşaata devam edilmeyecektir¹³⁸. ”

Cemal Bey, İtalyanların Ege Adaları'na karşılık Antalya-Muğla demiryolu imtiyazını elde etmek istemelerine şiddetle karşı çıkmış ve ülke menfaatlerini korumaya büyük özen göstermiştir¹³⁹.

b- Şose Yollar

Ülke genelindeki şose yollar inşaatı ihalesi, daha önceden bir Fransız kumpanyasına verilmiş, Nafia Nâzırı Cemal Bey de bu anlaşmayı aynen devam ettirmiştir. Anlaşma şartları gereğince Kumpanya ayda 12.000 Lira almak koşuluyla bir yılda toplam 900.000 Liralık iş yapacaktı. Ancak, yeni borç para bulunamaması nedeniyle yol inşaatlarında istenilen sonuçlara varılamamış, sadece 300.000 Liralık iş yapılabilmıştır. Kumpanya'ya ise sözleşme gereği 140.000 Lira ödenmiştir.

Cemal Bey bu konuda kumpanya'nın bir suçu olmadığını söylemiş, olumsuzlukların devletin mali yetersizliğinden kaynaklandığını belirterek, Fransız şirketini savunmuştur¹⁴⁰.

¹³⁸ *İçtihad*, 93, 26 Şubat 1914, s. 2080.

¹³⁹ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.102- 105.

Bu süreç içerisinde yol yapım çalışmalarıyla ilgili usulsüzlük iddiaları da artış göstermiştir. Hükümet mühendisleri ve yerel halkın iddialarına göre, Fransız kumpanyası fazla para alabilmek için yolları uzatmakta ve gereksiz köprüler inşa etmekteydiler. Cemal Bey, iddialardan rahatsız olmuş ve Paris'in en iyi mühendislik üniversitelerinde eğitim görmüş Fransız mühendislerinin işlerine karışılmamasını istemiştir¹⁴¹.

Cemal Beyin bir diğer önemli icraatı da Turuk-u Umumiye (Karayolları) şirketi ile Nafia Nezareti fen heyeti arasındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak olmuştur. Her iki taraf birbirlerine güvensizlik duydukları için yol ve köprü yapımlarında aksamalar meydana gelmektedir. İki tarafın yetkililerini bir araya getiren Cemal Bey, sorunları ortadan kaldırmış ve işlerin aksamadan devam etmesini sağlamıştır¹⁴².

c- Sulama Projeleri

Cemal Bey ülke genelinde geniş çaplı bir sulama projesi meydana getirmek istemektedir. İlk olarak Konya Ovası'nın canlandırılması ve sulanması işini Maliye Nezareti'yle anlaşarak beş sene müddetle bir Fransız kumpanyasına vermiştir.

Proje'nin toplam maliyeti 19,5 milyon Frank olarak hesaplanmış ve proje kapsamında yıllık 550.000 dönüm olmak üzere beş yılda toplam 2.750.000 dönüm arazinin sulama işi tamamlanacaktır¹⁴³. Proje sonunda ise çiftçilerden dönüm başına 25 Kuruş sulama bedeli alınacaktır. Böylelikle hiç istifade edilemeyen arazilerden ürün elde edilmiş olacaktır. Cemal Bey, Konya Ovası sulama projesi sonucunda buradan alınacak yıllık 150.000 Liralık öşür geliriyle demiryollarının teminat akçelerinin karşılanabileceğini ve hazinenin önemli bir yükten kurtarılabilceğini savunmuştur¹⁴⁴.

---

¹⁴⁰ Nevzat Artuç, *a.g.e.* , s.133.

¹⁴¹ Nevzat Artuç, *a.g.e.* , s. 133

¹⁴² Cemal Paşa, *a.g.e.* , s. 106.

¹⁴³ Nevzat Artuç, *a.g.e.* , s.134.

¹⁴⁴ *İctihad*, 96, 14 Mart 1914, s. 2150.

Cemal Bey, Adana, Menderes ve Mihalıççık ovalarının da suya kavuşturulması için ellerinden gelen her şeyi yapmıştır. Ayrıca, Meriç'teki bütün bataklıkların kurutulması, Amik ovasını kurutulması ve Asi nehrinin tanzim edilmesi, Cemal Bey'in öncelikli hedefleri arasında yer almıştır. Bunların dışında, Dicle nehrinin tanzimi, Mezopotamya Ovası'nın sulanması Cemal Bey'in öncelikli hedefleri arasında yer almıştır¹⁴⁵.

d- Liman İnşaatları

Cemal Bey, ilk iş olarak Trablusşam, Cifa, Yafa, Tekfurdağı, Samsun ve Trabzon limanlarının inşası ile uğraşacağını belirtmiş, gerekli mali kaynak için de, şunları söylemiştir: *“Suriye sahilindeki limanlar için Fransız şirketiyle müzakereler devam etmektedir. Samsun-Trabzon limanları için Türkiye Milli Bankasıyla görüşülmüştür”*¹⁴⁶. “

Cemal Bey, son olarak demiryolu ve liman inşaatlarında sadece borçlanma yoluna gidilmeyeceğini, aynı zamanda başta gümrük vergisi olmak üzere çeşitli kalemlerdeki vergi oranının artırılmasıyla kaynak sorununun giderileceğini belirtmiştir¹⁴⁷.

---

¹⁴⁵ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 46–47.

¹⁴⁶ *İçtihad*, 96, 14 Mart 1914, s. 2151.

¹⁴⁷ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 134.

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI BAŞLARKEN CEMAL PAŞA

A- Cemal Paşa'nın Bahriye Nâzırlığı

1- Bahriye Nâzırlığına Atanması

Enver Paşa, Harbiye Nâzırı olduktan sonra ordunun yeniden yapılandırılması ve gençleştirilmesi çalışmalarına hız vermiştir. Özellikle üst rütbelerdeki pek çok subayı emekliye sevk etmiştir. Yaklaşık üç yıllık döneme yayılmış bu çalışmalar içerisinde 1000 ila 2000 arasında yaşlı asker emekliye sevk edilmiştir¹⁴⁸. Fakat bu rakamlar kesin ifadeler içermemektedir.

Enver Paşa böylelikle Balkan Savaşları'nda ordunun mağlup olmasında en büyük etken olarak görmüş olduğu yaşlı subayları bir anlamda da cezalandırmış olmaktadır. Ancak Enver Paşa'nın bu gençleştirme çabaları sadece kara kuvvetleri ile sınırlı kalmıştı. O, bu ıslahat çalışmalarını ordunun bütün birimlerinde görmek istemektedir.

Enver Paşa, özellikle deniz kuvvetlerinde de önemli radikal tedbirlerin alınması gerektiğine inanmaktadır¹⁴⁹. Dönemin Bahriye Nâzırı Çürüksulu Mahmut Paşa, çok namuslu ve dürüst bir şahsiyet olmakla birlikte, gerekli düzenlemeleri ve ıslahatları başlatacak cesarete sahip değildi. Kabine arkadaşlarının ve bahriye teşkilatının bu yöndeki tekliflerine olumlu yaklaşmamaktadır.

Bunun yanında, Brezilya'dan satın alınan Sultan Osman dretnotuyla, İngiltere'de inşa ettirilen Reşadiye dretnotunun teslim alınması işi gittikçe gecikiyordu. Balkan Savaşları'nda ağır hasar almış olan gemilerin tamirata ağırdan alınmakta ve İngiliz ıslah heyetinin bahriyede yeni düzenlemelerin gerektiği yönündeki teklifleri dikkate alınmamaktadır. Yaklaşan Yunan

¹⁴⁸ J. Pamiankowski, *a.g.e.*, s. 40.

¹⁴⁹ Celalettin Yavuz, "Ahmet Cemal Paşa'nın Bahriye Nazırlığı Döneminde Osmanlı Türk Bahriyesinde Reform Arayışları", *7. Askeri Tarih Semineri Bildirileri II*, Genelkurmay Basım evi, Ankara 2001, s. 69.

tehlikesine karşı, donanmanın güçlendirilmesine yönelik hiçbir adım atılmamaktadır¹⁵⁰.

Bu sebeplerden dolayı Said Halim Paşa, Harbiye Nâzırı Enver Paşa ve Dâhiliye Nâzırı Talât Bey, Bahriye Nezareti'nde zorunlu bir görev değişikliğine gidilmesine karar vermişler ve bunu Çürüksulu Mahmut Paşaya da bildirmişlerdir¹⁵¹. Mahmut Paşa'nın kırılmasını önlemek amacıyla da kabine içerisinde başka bir göreve atanmasına karar verilmiştir. Kabinedeki bu değişiklik, 9–10 Mart 1914 Pazartesi-Salı günü gerçekleşmiş, Nafia Nâzırı Cemal Paşa Bahriye Nezareti'ne, Bahriye Nâzırı Çürüksulu Mahmut Paşa da Cemal Paşa'nın yerine Nafia Nezareti'ne atanmıştır¹⁵².

2- Bahriye Nezaretindeki İcraatları

Cemal Paşa, Bahriye Nazırlığı görevini aldıktan sonra ilk iş olarak İngiliz Islah Heyeti Başkanı Amiral Limpus'la görüşme yapmış ardından da daha önceki heyet başkanı Amiral Gamble ve Amiral Limpus tarafından Bahriye Nezareti'nin düzeltilmesiyle ilgili verilmiş olan raporları incelemiştir¹⁵³.

Cemal Paşa, incelemeler ve şikâyetler neticesinde bahriye teşkilatının bürokratik işlemler neticesinde hantallaştığına kanaat getirmiştir. Bu nedenle de ilk iş olarak, bahriye şurasıyla nezaret müsteşarlığının kaldırılmasına karar vermiştir. Gamble ve Limpus'un raporlarından esinlenerek nezaretle ilgili bir teşkilat nizamnamesi hazırlamıştır.

Bu nizamnameye göre nezaret müsteşarlığı ve bahriye şurası kalkıyor, Bahriye Nezareti dört daire, bir sıhhiye müfettişliği ve bir muhasebe müdüriyetinden oluşuyordu. Her dairenin bir reisi olacak ve bu

---

¹⁵⁰ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 107-108.

¹⁵¹ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 108.

¹⁵² Djemal Pasha, *Memories of a Turkish Statesman 1913-1919*, s.80

¹⁵³ Fahri Çoker, *Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler*, Ankara 1994, s. 166-177.

reisler, kendi idaresine ilişkin işlerin hepsi hakkında kesin kararlar vermeye mecbur olacaktı. Böylece Bahriye Nezareti bürokrasinin etkisinden kurtarılarak iş görebilecek bir hale getirilecektir¹⁵⁴.

Bütün bu düzenlemelerin ardından çalışmalarına ara vermeden devam eden Cemal Paşa, deniz yoluyla yapılacak olan kaçakçılık faaliyetlerini engellemek için ve o dönemde başıboş olan Osmanlı limanlarını kontrol altına alabilmek amacıyla İstanbul Liman Komutanlığı'na bağlı olan limanları altı bölgeye ayırarak Samsun, İstanbul, İzmir ve Beyrut Liman başkanlıklarını kurmuştur. Bunlara ilave olarak, Kızıldeniz'deki limanları, Kızıldeniz Komodorluğu'na bağlamış, Fransa'dan satın alınan gambotları Karadeniz, Akdeniz, Suriye ve Kızıldeniz sahillerinde görevlendirmiştir¹⁵⁵.

Cemal Paşa, yeni oluşturulan liman başkanlıklarına en becerikli ve aktif subayların atanmasına özen göstermiştir. Mevcut bahriye zabitlerini harp donanmasında, sahil güvenlik birimlerinde ve liman başkanlıklarında görevlendirmek üzere üç bölüme ayırmıştır¹⁵⁶.

Osmanlı tersanelerinin ıslahı işiyle de uğraşan Cemal Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa zamanında hayata geçirilmek istenen projelere de destek vermiştir. Bunların başında Haliç tersanesinin ıslahı, İzmit Körfezi'nde her türlü yeni araç ve gereçlerle donatılmış bir tersane ve bir de yüzer havuz inşası projeleri gelmekteydi¹⁵⁷. Bu projeler, İngiliz Armstrong-Vickers şirketine ihale edilmiş, proje kapsamındaki tersanelerin işletmeciliği de otuz yıl süreyle aynı şirkete verilmiştir. Böylece Osmanlı bahriyesinde tam anlamıyla bir İngiliz egemenliği hâkim olmuştur. Cemal Paşa, Amiral Limpus ve tersane ihalesini alan İngiliz şirketin çalışmalarından son derece memnundur¹⁵⁸.

---

¹⁵⁴ Cemal Paşa, *a.g.e.* s.108-109.

¹⁵⁵ Cemal Paşa, *a.g.e.* , s. 110-111.

¹⁵⁶ Cemal Paşa, *a.g.e.* , s. 111.

¹⁵⁷ Celalattin Yavuz, *a.g.m.* , s.75.

¹⁵⁸ Bilal N. Şimşir, *Ege Sorunu, Belgeler (1912-1913)*, c. I, TTK Basım Evi, Ankara 1989, s. 50-51.

Armstrong-Vickers şirketi, ihaleyle ilgili iki aylık bir araştırma sonucunda Cemal Paşa'ya bir rapor sunmuş ve İzmit tersanesinden vazgeçilerek ağırlığın Haliç tersanesinin ıslahına verilmesini istemiştir¹⁵⁹.

Cemal Paşa, yukarıdaki projelerin dışında bahriye personelinin rütbe isimleriyle de ilgilenmiş ve bu konuda yeni düzenlemeler getirmiştir. Buna göre Bahriye Nezareti'ndeki rütbe isimleri şu şekilde olmuştur:

<u>Eski Rütbe İsmi</u>	<u>Yeni Rütbe İsmi</u>
Müşir	Müşir Amiral Paşa
Miralay	Kalyon Kaptanı Bey
Kaymakam	Fırkateyn Kaptanı
Binbaşı	Kruvvet Kaptanı Efendi ¹⁶⁰

3- Bahriye Nezaretinde Emeklilik Uygulamaları

Cemal Paşa, Bahriye Nazırı olduktan iki hafta sonra, 24 Mart 1914 tarihinde yayınlamış olduğu bildiride: *“Bilcümle zabitanın vazife-i mevdualarına dikkat etmelerini ve her türlü evrak ve muamelat-ı askeriyeyi ehemmiyet telakki ederek, ötede beride işaa etmemelerini ve alelhusus ve matbuat sütunlarına geçmemesine itina eylemelerini ihtar ederim¹⁶¹”* diyerek, yeniden yapılanmanın ilk işaretlerini vermiştir.

İlk iş olarak merkez liman reisleri arasında yaşı ilerlemiş olanları derhal emekli etmiş ve onları yerine daha genç ve enerjik subayları

¹⁵⁹ Celalettin Yavuz, *a.g.m.* , s. 75-76.

¹⁶⁰ Nevzat Artuç, *a.g.e.* , s. 143.

¹⁶¹ Nevzat Artuç, *a.g.e.* , s. 143.

getirmiştir¹⁶². Mevcut bahriye subaylarını üç kategoriye ayırarak belirli standartlar getirmek istemiş, bunlara uymayanları da derhal emekliliğe sevk etmiştir. Cemal Paşa'nın emekliye ayırdıkları arasında yaş ilerlemiş olanların yanı sıra, görevlerini layıkıyla yerine getirmeyenler de vardır.

Cemal Paşa, 12 Aralık 1916'da Sadarete göndermiş olduğu yazısında, Bahriye Nezareti'nde görevli olan üst düzey memurun derhal emekli edilmesini istemiş ve gerekçe olarak ta: "*Vazife-i mevdualarını ifa hususunda mevcudiyet gösteremediklerini*¹⁶³" göstermişlerdir. Bu on kişilik listede tersane ve havuzlar yükleme müdürü, dördüncü dairede birinci sınıf kâtip gibi önemli mevkiden bürokratlar bulunmaktadır. İstanbul Tersanesi'nde görevli bazı üst düzey subaylar bile söz konusu uygulamadan nasiplerini almışlardır. Cemal Paşa, ayrıca verilen emirleri yerine getirmeyen, askeriye ait önemli evrakların ihtimamında göstermeyip lakayt davranan subayları da, hiç çekinmeden emekli etmiştir.

Cemal Paşa, emeklilik meselesinde öncelikle hantal bürokratik yapı içerisinde vazifesini yerine getiremeyen görevlileri hedef almıştır. Ayrıca kendi teşkilatçı karakterine uymayan subayları da ordudan uzaklaştırmıştır. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Cemal Paşa'nın bu hedefine ulaştığını söylemek oldukça güçtür.

Cemal Paşa, Bahriye Nezareti'ndeki aksaklıkları daha iyi bir şekilde saptayabilmek için bazen gizli, bazen de önceden belirlenen uzun programlarıyla sık sık teftiş gezilerine çıkmıştır. Henüz üç aylık Bahriye Nâzırı iken donanmanın er ve zabitanlarıyla bayramlaşmak isteyen Cemal Paşa, birkaç gün önceden haber vererek bütün harp gemlerinin mürettebatının belirlenen gün ve saatte tersane meydanında toplanmasını emretmiştir. Cemal Paşa, 10 Haziran 1914 Cuma günü saat dokuz civarında büyük üniformasıyla tersane meydanına geldiğinde ise, Donanma Komutanı Tahir Bey ve iki subay dışında mürettebatın orada olmadığı görmüştür. Bu durum karşısında öfkelenen Paşa, Tahir Bey'e durumun nedenini

---

¹⁶² Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 111.

¹⁶³ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 112-115.

sorduğunda, ondan şu cevabı almıştır: “Efendim, hava yağmurlu olduğundan belki gelmezsiniz düşüncesiyle boş yere askeri ıslatmamak için içtima ettirmedim¹⁶⁴.” Cemal Paşa bu olay üzerine bir Nezaret emri yayınlamıştır. Bu emirlere göre:

1- Bu gün Osmanlı bahriyesi için affedilmeyecek bir vakıa karşısında kaldığımı büyük bir teessüfle beyan ederim.

2- Barbaros, Turgut, Mesudiye, Hamidiye ve Mecidiye mürettebatının bugün saat dokuzda Camialtı Meydanı’nda toplanmaları, daha önceden verilen emirle sabit olduğu halde, meydana vardığımda Tahir Bey maiyetindeki bir- iki zabitten başka kimsenin olmadığı görülmüştür.

3- Daha garibi, bu elim olayın sebebi sorulduğunda yağmurdan dolayı asker biraz gecikmiştir cevabı alınmıştır.

4- Bugün yağmurdan dolayı geciken asker, yarın düşman karşısında hiçbir şey yapamayacaktır. Verilen emirleri harfi harfine icra etmeyen ve tayin edilen saatlerde riayet edemeyen bir kuvve-i askeriye ve bahriyenin akıbeti hezimetdir. Bir daha tekrar edilmemesini ihtar ederim

5- Komodor Tahir Bey, aldığı emri yağmur bahanesiyle ircaa ettirmeyecek kadar basiretsizlik gösterdiğinden, görevinden alınmış, üç gün göz hapsine alınmıştır. İş bu emri birinci daire reisi icra edecektir.

6- Kalyon kaptanı Eşbi Bey, Donanma Komodoru Vekâleti’ne tayin edilmiştir. Emirlerine harfiyen itaat olunmasını tavsiye ederim.

7- Her zaman olduğu gibi bu defa da, cümlelerinizi vazifenize dört elle sarılmaya davet ederim (Ahmet Cemal Bahriye Nâzırı)¹⁶⁵

İlk sefer yaşanan bu hayal kırıklığına rağmen teftişlerini sürdüren Cemal Paşa, 9 Aralık 1916’da yeni bir tamim yayınlayarak iki gün sonra

¹⁶⁴ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.113.

¹⁶⁵ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 145-146.

Donanma-yı Hümayun'u teftiş edeceğini, Turgut zırhlısı ve Hamidiye kruvazörünü de denetleyeceğini ifade etmiştir. Bir önceki teftiş olayından gerekli ders alınmış olmalı ki, hem donanma komutanlığı hem de Turgut ve Hamidiye gemilerinin komutanları tarafından uzun bir teşrifat programı hazırlanmıştır. Söz konusu programda şu hususlara dikkat edilmesi istenmiştir:

1- Cemal Paşa Hazretleri, 11 Aralık 1916 Pazartesi günü öğleden önce saat on'da Turgut Reis zırhlısına teşrif buyuracaklar ve merasim-i mahsus ile sancak tarafı iskele ağzında donanma-yı hümayun ikinci kumandanı ve Erkan-ı Harbiyesi tarafından karşılanacaktır.

2- Heyet erkânının Cemal Paşa'ya takdiminden sonra, Cemal Paşa evvela bölükleri mevkilerinde teftiş buyuracaklardır.

3- Tekmil bölüklerinin teftişi tamamlandıktan sonra, harb-i umumi talim borusu çalacak ve merbut faraziye üzerine harb talimi icra olunacak

4- Harb-i umumi talimi hitam bulunca, bütün zabitan ve efrad, Cemal Paşa'nın onuruna yapılan bu talimin muhtelif aşamalarını tenkid için bir araya toplanacak

5- Tenkid tamamlandıktan sonra, Cemal Paşa Hazretleri teftiş için Hamidiye Kruvazörü'ne teşrif buyuracaklardır.

6- Cemal Paşa, Hamidiye Kruvazörü'nde bölükleri teftiş edeceklerdir.

7- İş bu teftişi müteakip, harb-i umumi borusu çalacak ve Hamidiye Kruvazörü üzerinde harb talimi icra olunacaktır. Bu talim esnasında, Cemal Paşa, gemi üzerindeki asker mangalarını sırayla teftiş edecek ve kendisine izahat verilecektir.

8- Bu talim sona erdikten sonra, Turgut Reis zırhlısı da Cemal Paşa tarafından teftiş edilecektir¹⁶⁶.

Cemal Paşa, yapmış olduğu bu teftişler neticesinde bahriye zabitanlarının eksikliklerini tespit etmiş ve bu eksikliklerin giderilmesi amacıyla 1 Şubat 1917'de yedi maddelik bir emirname daha yayınlamıştır. Bu emirname Amiral Suşon vasıtasıyla ilgili birimlere duyurulmuştur. Emirnamede bahriye zabitanlarının askeri hayatlarını geliştirmeleri için aşağıda belirtilen hususlara özellikle riayet edilmiştir:

1- Haftada üç defa silahlı ve silahsız piyade talimleri ircaa olunacaktır. Bu hususlar için Harbiye Nezareti'nde ita olunan teçhizat kullanılacaktır.

2- Bu Babda, kumandayı bizzat zabitan deruhte ederek, küçük zabitan bölükleri dâhilinde bulunacak ve zabitan-ı müselliha bulunacaktır. Keskin ve simli kumanda itasına ehemmiyet verilecektir.

3- İkinci kapudanlar, talimi idare edecekleri gibi, süvariler dahi bunu idare edeceklerdir.

4- Her talimatın nihayetinde bir tabur teşkil olunarak, zabitan dahi, dâhil olduğu halde, büyük kitleler halinde talim icra edilecektir. Ve bu derece ile on talimde, bu zabıt gemilerine kumanda etmek ferasetine malik olacaktır.

5- Bu talimler Ordu-yı Hümayun talimatnamesine göre Kemal-i ciddiyetle icra olunacaktır.

6- Zabıtana jimnastik dersleri tertip olunarak, bunlara her zabıt iştirak edecektir. Bu husus için muvafık mahal intihab olunmalıdır. Kıdemli

---

¹⁶⁶ Nevzat Artuç, *a.g.e.* , s.147.

bir Osmanlı zabitanının idaresinde olunarak, Alman usulü jimnastik dersleri, bir Alman zabıt tarafından izah ve icra edilecektir.

7- Bu babda görülecek terakkiyattan memnun kalınacağını beyan ederim

4-Bahriye’de Kıyafet Değişikliği

Cemal Paşa, kılık ve kıyafeti çağdaşlaşmanın başlıca işareti olarak görmektedir. Daha önce Üsküdar Mutasarrıflığı ve Üsküdar Muhafızlığı görevleri sırasında yapmış olduğu icraatlarla giyim ve kuşamın toplum hayatında çok önemli bir yere sahip olduğunu göstermek istemiştir. Bahriye Nâzırı olduktan sonra aynı düşüncelerini bu kez Osmanlı bahriyesi için hayata geçirmeye başlamıştır. Bahriye mensuplarının kıyafetlerinde değişikliğe gidilmesi yönünde faaliyetlere başlamıştır. Fakat bunları kademeli bir şekilde gerçekleştirmiştir. İlk olarak 16 Nisan 1914’te, 14 Mayıs 1909 tarihli Zâbitan ve Bahriye Elbisesi Nizamnâmesi’ne ek olarak, üç maddelik yeni bir layiha hazırlatmıştır. Söz konusu layiha ile bahriye teşkilatında görevli her sınıf ümera ve zâbitanın resmi üniforma olarak giydiği pelerinler, rütbelerini gösterecek şekilde düzenlenmiştir. Böylece, daha önceden karışıklığa neden olan işaretsiz pelerinler devri sona ermiştir¹⁶⁷.

Cemal Paşa, Alman ordusu’ndaki deniz subaylarının kıyafetlerinden esinlenerek Osmanlı bahriye subaylarının daha rahat hareket edebilmeleri amacıyla mevcut uzun kılıçların yerine, kısa kılıç takılmasını uygun görmüştür. Onun bu isteği üzerine Bahriye Nezareti’nce hazırlanan layiha sureti 4 Eylül 1915’te Şura-yı Devlet’e havale edilmiştir. Şura-yı Devlet 10-11 Ekim 1915’te almış olduğu kararla yeni layihayı kabul etmiştir. Bir ay sonra 22 Haziran 1909 tarihli Bahriye-i Şahane Zâbitanının Resmi Elbisesi Hakkındaki Nizamnâme’ye ek olarak hazırlanmış on maddelik yeni nizamnâmeyle, Bahriye zâbitanının resmi kıyafetlerinde bulunan kemer, püskül, kabza ve sırmalı kemerler üzerinde yeni düzenlemelere gidilmiştir.

¹⁶⁷ Nevzat Artuç, *a.g.e.* , s. 148.

Cemal Paşa, yine Alman deniz subaylarından esinlenerek bütün bahriye mensuplarına espalet (omuzluk) takılması zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca Bahriye Nezareti'nde Yüzbaşı Celal Bey'in başkanlığında toplanan komisyon tarafından mevcut elbise nizamnamesine ek olarak yeni bir layiha daha hazırlanmıştır. Söz konu layiha, 27 Ekim 1915'te Şura-yı Devlet'e gönderilmiş ve yaklaşık üç aylık müzakerelerden sonra kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Cemal Paşa'nın bahriye teşkilatındaki en önemli yeniliklerinden biriside, fesin yerine yeni model serpuşları getirmesi olmuştur. 20 ve 23 Nisan 1916'da Şam'dan Bahriye Nezareti'ne iki adet telgraf göndererek yeni model serpuşları çok beğendiğini belirtmiştir. Cemal Paşa bu görüşlerini 2 Temmuz 1916'da Sadaret makamına da iletmiş ve fes yerine serpuş giyilmesinin gerekçelerini şu şekilde ifade etmiştir. *“Bütün bahriye mensuplarının bu gün giymekte olduğu fesler, hem tekdüze hem de tedarik edilmesi güç olduğu için bazı müşkülâtlar ortaya çıkmaktadır. Zaten kara ordusunda ve sivil hayatta fes kullanımı giderek azalmaktadır. Ayrıca feslerin üzerindeki boya ve fesleri çıkarmak oldukça güçtür. Kara ordusunda da kabul edilen yeni model serpuşlar, fese göre daha pratik kullanım imkânına sahiptir. Bundan dolayı Bahriye teşkilatında da yeni model serpuş kullanılmasını uygun görmekteyim¹⁶⁸”*.

Cemal Paşa, 11–12 Eylül 1916'da birincisi dört ikincisi ise üç maddeden oluşan yeni bir nizamname daha hazırlamıştır. Bu nizamnameyle ceket ve kaputlar yeniden düzenlenmiş, en küçük rütbeden en üst rütbeye kadar bütün bahriye mensuplarının omuzlarında taşıyacağı apoletler belirlenmiştir. Buna göre; fırkateyn kaptanlarının apoletlerinde bir kalyon kaptanlarının apoletlerinde iki, komodor apoletlerinde üç yıldız olacak, kuruvvet kaptanları ve liva amiral paşalarının apoletlerinde ise bu yıldızlar olmayacaktır. Böylece apoletlerdeki tek beyaz yıldız *“Ferik”*, iki beyaz yıldız *“Birinci Ferik”* ve üç beyaz yıldız da , *“müşir”* rütbelerini temsil edecektir.

---

¹⁶⁸ Nevzat Artuç, a.g.e. , s. 149–150.

5-Bahriye Nezareti'nde Eğitim Çalışmaları

Cemal Paşa, Osmanlı Bahriyesi'nin ancak iyi yetiştirilmiş elemanlarla değiştirilebileceğine inandığı için eğitime çok büyük önem vermiştir. Bu çalışmaların başlangıcı ise Osmanlı bahriye mekteplerinin başına ilk defa Türk deniz subaylarının getirilmesi olmuştur. Şevket ve Fethi Bey isimli deniz subayları, bahriye mekteplerinden sorumlu tutulmuş ve her istekleri Cemal Paşa tarafından gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bütün bahriye mekteplerinin tek merkezde toplanmasına çaba gösteren Cemal Paşa, Heybeliada'yı bu iş için merkez olarak düşünmüştür. Bu amaçla Mekteb-i Bahriye-i Şahane'nin dışında yeni mektepler açarak Heybeliada'yı bir bahriye eğitim adası haline getirmiştir¹⁶⁹.

Cemal Paşa, Heybeliada'daki Rum Ticaret Okulu'na el atmış, burayı 1916 yılında Makine ve Kâtip Subay Okulu haline getirmiştir. Adadaki Erkek Sanatoryumunu binasını da satın alarak, Bahriye Mızıka Okulu'nu kurmuştur. Bunun haricinde Heybeliada Ruhban Okulu'na el koymuş, burayı hazırlık sınıfları için bir aday okulu haline getirmiştir. Okul 1 Ekim 1918 tarihinden itibaren Deniz Harp Okulu olarak kullanılmaya başlanmıştır¹⁷⁰.

Cemal Paşa, Heybeliada'daki Mekteb-i Bahriye-i Şahane'de haftada yirmi beş saat, Almanca dersleri koydurmuştur. Bahriye Müsteşarı Vasıf Paşa, 1 Kasım 1917'de toplam on beş maddeden oluşan bir mukaveleyle Mösyö Wiedow'u Almanca öğretmeni olarak adaya getirmiştir.

Cemal Paşa, dönemin ünlü tarihçilerinden Yusuf Akçura'yı aylık 2000 Kuruş maaşla, Mekteb-i Bahriye-i Şahane'nin I., II. ve III. Sınıflarında tarih konferansları vermesi için görevlendirmiştir¹⁷¹.

---

¹⁶⁹ Celalettin Yavuz, *a.g.m.*, s. 73.

¹⁷⁰ Celalettin Yavuz, *a.g.m.*, s.73-74.

¹⁷¹ Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devleti'nin öncüleri (1928 yılı yazıları)*, (Yay. Haz. Nejat Sefercioğlu), Ankara 2001, s. 161- 188.

Yusuf Akçura, 18 Aralık 1916'dan Eylül 1917'ye kadar olan eğitim ve öğretim döneminde konferanslarına devam etmiştir. Ancak 10 Eylül 1917'de Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin temsilcisi olarak yurt dışına gönderilince, Darülfünun müderrislerinden Hamdullah Suphi'ye teklif götürülmüş, o da Yusuf Akçura'nın başlamış olduğu konferanslara devam etmiştir¹⁷². Daha sonrada Mekteb-i Bahriye-i Şahane'de içtimai konferanslar vermek üzere görevlendirilmiştir. Aylık 2000 Kuruş'ta maaş bağlanmıştır. Cemal Paşa, Türkçülük akımının önde gelen iki ismini Mekteb-i Bahriye-i Şahane'de görevlendirerek eğitimde Türkçü ve milliyetçi bir anlayışı benimsediğini açıkça sergilemektedir.

Cemal Paşa, bahriye teşkilatında önemli görevler üstlenen gemici çıraklarının eğitimiyle de yakından ilgilenmiş ve onlar için düzenlemeler getirmiştir. Bu düzenlemeler 3 Şubat 1916 tarihli nizamnameyle ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Bu nizamnamenin içerisinde küçük değişiklikler yapıldıktan sonra 18 Mart 1916'da son haliyle yürürlüğe koyulmuştur.

Cemal Paşa, bütün bu çalışmalarının yanı sıra Bahriye Nezaretinde büyük bir kütüphane meydana getirmiştir. Bu kütüphaneyi zenginleştirmek için denizcilikle ilgili çıkan yeni kitaplar, haritalar, risaleler satın alınmış hatta Almanya, Fransa, İngiltere'den denizcilikle ilgili kitaplar getirilmiştir.

6-Osmanlı Donanmasını Güçlendirme Çabaları

Balkanlarda, devletler arasındaki güç dengelerinin değişmeye başlamasıyla Osmanlı Devleti de harekete geçerek donanmasını güçlendirmek istemektedir. Cemal Paşa'ya göre, Avusturya Arnavutluk'ta, Fransa Bulgaristan'da, Rusya da Yunanistan'da bir takım gizli çalışmalar içindedir.

---

¹⁷² Füsun Üstel, *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912–1931)*, İstanbul 1997, s. 58.

Özellikle Yunanistan, Amerika ve İngiltere'den yeni savaş gemileri almış ve böylelikle donanmasını kuvvetlendirmiştir. Bu durum Cemal Paşa'yı oldukça kaygılandırmaktadır. Bütün bunlara birde Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında çözüme kavuşturulamayan adalar meselesi de eklenince durum daha ciddi bir boyut kazanmaktadır. Cemal Paşa, Enver Paşa'ya göndermiş olduğu, 27 Haziran 1914 tarihli mektubunda bu düşüncelerini açıkça belirtmektedir¹⁷³.

Bu sebepten donanmanın kuvvetlendirilmesine hız veren Cemal Paşa, ilk iş olarak İngiliz Armstrong şirketi ile 2 Mayıs 1914'te bir mukavele imzalamış ve şu siparişleri vermiştir¹⁷⁴.

1- 2.272.000 İngiliz lirası karşılığı bir adet birinci sınıf zırhlı.

2- 830.000 İngiliz lirası karşılığı iki adet gemi.

3- 620.000 İngiliz lirası karşılığı dört adet torpido.

4- 250.000 İngiliz lirası karşılığı iki adet denizaltı.

Mukavele gereğince İngiliz şirketi siparişleri üç yıl içerisinde teslim etmek zorundadır. Buna karşılık Osmanlı maliyesi, sekiz yüz milyon franklık eski borçtan ayrı olarak altı milyon İngiliz lirası daha borçlanacaktır. Gemilerin silah ve mühimmat ihtiyacı şirket fabrikalarında bulunmadığı için İngiltere bahriyesinin onayıyla İngiltere'deki fabrikalardan temin edilecektir¹⁷⁵.

---

¹⁷³ “ Rodos ve On İki Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı”, *Belleten*, c. XXIX, Sa. 113, Ocak 1965, s. 101–102.

¹⁷⁴ Fahri Çoker, *a.g.e.*, s. 158.

¹⁷⁵ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 155.

Bahriye Nezareti'nin 1914 yılı bütçesi yaklaşık olarak 21.333.213 Kuruş civarındadır. Fakat bu rakamla Osmanlı deniz güçlerinin modernize edilmesi imkânsız görünmektedir. Bu sebepten dolayı Cemal Paşa, nezaretin mali durumunu daha da kuvvetlendirmek için ülke genelinde büyük bir yardım kampanyası başlatmıştır. Osmanlı Donanma Cemiyeti tarafından organize edile bu kampanyaya, Harbiye Nâzırı Enver Paşa ve Dâhiliye Nâzırı Talât Bey büyük destek vermişlerdir¹⁷⁶.

Bâb-ı Ali tarafından kampanyaya destek verenleri ödüllendirmek adına bir karar alınmış ve buna göre; Osmanlı donanmasına bağışta bulunanlar, bağış miktarlarına göre altın, gümüş, nikel ve tunç donanma madalyalarıyla taltif edileceklerdir¹⁷⁷. Kampanya halktan büyük ilgi görmüştür. Yardımların büyük çoğunluğu Anadolu ve İstanbul'daki sivil ve askeri görevliler tarafından yapılmıştır.

Enver ve Cemal Paşa'lar da bizzat kendi ceplerinden yardımda bulunarak kampanyaya katılmışlardır. Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin teklifiyle Enver ve Cemal Paşa'lara donanmaya yaptıkları hizmet ve yardımlardan dolayı "*Altın Donanma Madalyası*" verilmiştir¹⁷⁸.

Osmanlı Donanma Cemiyeti, yeni yaptırılan tersanelerin giderlerini karşılamak amacıyla bağış kapmayansından ayrı bir donanma piyango düzenlemiştir. Piyango tahvilleri İtibar-i Milli Bankası tarafından yurdun geneline gönderilmiştir. Piyango biletlerinin satış işlemleri Osmanlı Donanma Cemiyeti tarafından gönderilmiş olan müfettişlerce kontrol edilmiştir¹⁷⁹.

Cemal Paşa, İngiltere'ye sipariş edilmiş olan Sulatan Osman ve Reşadiye gemilerinin en kısa zamanda teslim edilmesini istemektedir. Bundan dolayı, söz konusu olan gemilerin devir teslim işleriyle görevli olan Rauf ve Vasıf Bey'leri İstanbul'a davet etmiş, teslim tarihinin

---

¹⁷⁶ Selahattin Özçelik, *Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliyeye Cemiyeti*, Ankara 2000, s. 13- 31.

¹⁷⁷ Selahattin Özçelik, *a.g.e.*, s. 222-224.

¹⁷⁸ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 156.

¹⁷⁹ Selahattin Özçelik, *a.g.e.*, s. 218-219.

kesinleştirilmesi konusunda İngiliz yetkililerine gerekli belgelerin ulaştırılmasını emrederek tekrar Londra'ya göndermiştir¹⁸⁰. Cemal Paşa diğer taraftan da Fransa ile arayı iyi tutmak amacıyla Fransız Chantier Noumand şirketine altı muharip ve Crezuat şirketine de iki adet denizaltı siparişinde bulunmuştur. Ayrıca deniz havacılık mektebinin kurulması konusunda da Fransız uzmanlarla anlaşmaya varmış ve on iki adet deniz uçağı siparişinde bulunmuştur¹⁸¹.

Cemal Paşa, İngiltere ve Fransa'ya sipariş edilen gemilerin Osmanlı donanmasına katılmalarıyla birlikte Yunan donanmasına karşı üstünlüğün sağlanacağına inanmaktadır. Sultan Osman'ın gelişi mevcut Yunan donanmasına karşı üstünlüğü artıracak, Reşadiye'de bu üstünlüğü pekiştirecektir. İngilizlere sipariş edilen Fatih zırhlısı ise, Yunanlıların Fransa'dan alacağı zırhlı gemiye karşılık olacak ve Osmanlı donanmasının üstünlüğünü korumasına yardımcı olacaktır¹⁸².

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması Cemal Paşa'nın bütün planlarını alt üst etmiştir. Bundan dolayı donanmanın modernizasyonu konusunda Almanya'ya yönelmek zorunda kalınmıştır.

Savaş başında satın alınan Goben ve Breslau'ya ilaveten Almanya'dan yirmi dört muharip ve yirmi dört denizaltı talebinde bulunmuştur. Bu konuda araları çok iyi olmamasına rağmen Amiral Suşon'dan yardım istemiştir¹⁸³. Amiral Suşon durumu 8 Aralık 1916'da Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim'e bildirmiştir. Konu 29 Aralık 1916'da Almanya Dışişleri Bakanlığı'nda gündeme getirilmiş, ancak milyonlarca marka mal olacak projeye sıcak bakmama kararı alınmıştır. Alman Hükümeti alınacak bu kararlarla gücüneceğini düşündüğü Cemal Paşa'yı 1917 yılı Ocak ayı içerisinde Almanya'ya davet etmeye karar vermiştir¹⁸⁴. Fakat bu dönemde Osmanlı bahriye teşkilatının Alman kömür

---

¹⁸⁰ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 116- 117.

¹⁸¹ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 131.

¹⁸² Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.122.

¹⁸³ Celalettin Yavuz, *a.g.m.*, s.82.

¹⁸⁴ Celalettin Yavuz, *a.g.m.*, s. 83-84.

müteahhiti Mösyö Nie Miller ile Cemal Paşa arasında yaşanan gerginlikten dolayı sorun çözümlenene kadar Paşanın ziyaretinin engellenmesine karar verilmiştir.

Cemal Paşa, 1917 Ağustos ayı içerisinde İmparator'un isteğiyle Almanya'ya yeniden davet edilmiştir. Cemal Paşa, 25 Ağustos 1917'de Almanya'nın başkenti Berlin'e hareket etmiştir. Bu seyahat sırasında kendisine Bahriye Müsteşarı Vasıf Paşa ve Bahriye Nezareti Erkan-ı Harbiye Reisi Rauf Bey'ler eşlik etmiştir¹⁸⁵.

Cemal Paşa, 29 Ağustos 1917'de Alman Deniz Kuvvetleri Müsteşarı Oramiral Capel ile bir görüşme yapmıştır. Bu görüşme sonucunda, savaş sonrasına bırakılmak kaydıyla Alman deniz kuvvetlerinden on iki denizaltı ve on iki torpido muhribinin Osmanlı donanmasına verilmesine karar verilmiştir¹⁸⁶.

Cemal Paşa, birçok tersaneyi gezerek bilgi almış, Almanya'nın Baltık Donanması Komutanı'yla görüşerek fikir alışverişinde bulunmuş, daha sonra da Bad Kreuznach'taki Alman silahlı kuvvetleri genel karargâhına uğramıştır. Burada Cemal Paşa'ya bizzat Alman İmparatoru tarafından "*Pour le Merite*" nişanı verilmiştir¹⁸⁷.

Cemal Paşa, diğer Alman şehirlerini ve özellikle Krupp silah fabrikalarını da gezmeyi ihmal etmemiştir¹⁸⁸. Almanya'da eğitim gören bahriye talebelerini de ziyaret eden Cemal Paşa, kuruvvet kaptanı Mehmet Ali Beyi talebelerin durumuyla ilgili rapor hazırlamakla görevlendirmiştir.

Cemal Paşa, Almanya'dan Avusturya'ya geçmiş ve buradan da İstanbul'a dönmüştür¹⁸⁹. Cemal Paşa'nın Osmanlı donanmasını güçlendirme

---

¹⁸⁵ "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, c. I, sa. 3, İstanbul 1962, s. 80- 81.

¹⁸⁶ Celalettin Yavuz, *a.g.m.*, s. 85.

¹⁸⁷ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 233.

¹⁸⁸ Celalettin Yavuz, *a.g.m.*, s. 85.

¹⁸⁹ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.234.

çabalarının sonuncusu, Karadeniz'deki Rus donanmasının ilhakı meselesi olmuştur¹⁹⁰.

3 Mart 1918'de imzalanan Brest Litovsk anlaşmasının müzakerelerinde Osmanlı Devleti, Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Rusya arasındaki arazi meseleleri büyük oranda çözüme kavuşturulmuştur¹⁹¹. Fakat Rus donanmasının durumu ile ilgili olarak henüz bir çözüm ortaya çıkmamıştır. O tarihlerde Karadeniz'deki Rus donanması, üç adet dretnot türünden büyük savaş gemisi ve bol miktarda küçük gemilerden oluşmaktadır. Osmanlı Hükümeti bu donanmanın bir kısmının kendisine verilmesini talep etmektedir. Böylece, Ege Denizi'nde Yavuz zırhlısıyla birlikte düşman donanmalarının tehdidi önlenebilecektir.

Bu konu 22 Ocak 1918'de Londra Deniz Konferansı'nda ele alınmış ancak kesin sonuca alınamamıştır. Bu sırada Osmanlı donanmasına ait Yavuz ve Midilli gemileri, 20 Ocak'ta Rus donanmasının ilhakından gelecek gemilere güvenerek, boğazlardan çıkmış, Selanik'e doğru bir denemede bulunmuşlardır. Ancak bu iki gemi mayın tarlasına düşmüş olduğu için Midilli batmış, Yavuz ise ağır hasar görmüştür¹⁹².

Yavuz ve Midilli'nin zarar görmüş olması, Karadeniz'deki Rus donanmasının ilhakı meselesini daha da önemli hale getirmiştir. Enver Paşa, meselenin halledilmesi için Bahriye Nâzırı Cemal Paşa'yı görevlendirmiştir. Cemal Paşa, önce Batum'a gitmiştir. Almanlarla yapılan görüşmelerden kesin bir sonuç çıkmayınca Enver Paşa, durumu yerinde görmesi için Cemal Paşa'yı Sivastopol'e göndermiştir. Fakat Cemal Paşa, durumun karışıklığından dolayı Sivastopol'e gitmemiş, Enver Paşa'da uygulanacak siyaseti tamamen Cemal Paşaya bırakmıştır. Bunun üzerine Cemal Paşa konuyla ilgili görüşlerini dört madde altında toplamıştır. Buna göre: Karadeniz'deki Rus donanması, Osmanlı Hükümeti'ne devredilmelidir. Devir işi gerçekleşmezse söz konusu donanmanın mürettebatı ve komuta

---

¹⁹⁰ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s.160.

¹⁹¹ Y.Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c. III/4, s. 113-146.

¹⁹² Y.Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c. III/4, s. 147.

heyeti Osmanlı zabitan ve Amirallerinden oluşmalıdır. Gemilere tadilat yapılmalı ve bu yeni gemiler Yavuz ve Midilli'nin yerini almalıdır¹⁹³. Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nı kaybedeceğinin anlaşılması ve Karadeniz'deki Rus donanması üzerindeki tehdidin kalkması projenin gerçekleşmesini engellemiştir.

7-Cemal Paşa'nın Fransa Seyahati

Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Mösyö Bompard, 28 Haziran 1914'te yakın dostu Cemal Paşa'yla görüşerek hükümetin temmuz ayı içerisinde yapacağı deniz manevralarında kendilerini de aralarında görmek istediklerini söylemiştir¹⁹⁴.

Bu davetin arkasında, Cemal Paşa'yı yakından tanımak ve Fransız şirketlerine maddi menfaat sağlama düşüncesinin yanı sıra, Saraybosna cinayeti nedeniyle daha da gerginleşen Balkanlar'daki güç dengesini mukayese edebilme arzusu bulunmaktadır. Cemal Paşa Sadrazamın onayı alınırsa memnuniyetle gelebileceğini belirtmiştir. Mösyö Bompard, ertesi gün Fransız Hükümeti'nin davetini resmen Bâb-ı Ali'ye iletmiştir. Bu davete olumlu yaklaşan Bâb-ı Ali, Paşa'nın Fransa seyahatine resmi onayı vermiştir¹⁹⁵.

Cemal Paşa, Fransa'ya hareket etmeden önce Sadrazam Sait Halim Paşadan adalar meselesinin halledilmesi konusunda Fransa'nın desteğinin mutlaka sağlanması ve Fransız kamuoyunun Osmanlı Devleti lehine çevrilmesi şeklinde bir talimat almıştır¹⁹⁶. Cemal Paşa, bu görüşmenin ardından 3 Temmuz'da Paris'e ulaşmıştır. Burada Ruf ve Vasıf Beyler tarafından karşılanmış, daha sonrada Fransa Bahriye ve Harbiye Nâzırları tarafından ziyaret edilmiştir. Ertesi gün Fransız Bahriye şirketleri tarafından Sen Germain'de onuruna verilen öğle yemeğine katılan Cemal Paşa aynı

---

¹⁹³ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 161.

¹⁹⁴ Halil Mentеше, *a.g.e.*, s.184.

¹⁹⁵ Halil Mentеше, *a.g.e.*, s.184-185.

¹⁹⁶ Ziya Şakir, *Talat, Enver, Cemal Paşalar*, s. 188.

gün, eski Fransa Hariciye Nâzırını ve Türkiye-Fransa Dostluk Cemiyeti reisi Mösyö Krupi'yi evlerinde ziyaret etmiş, akşamleyin de Osmanlı Bankası'nın onuruna düzenlediği yemeğe katılmıştır¹⁹⁷.

6 Temmuz'da Fransız şirketlerinin silah fabrikalarını ziyaret etmiş, ardından Fransa Hava Kuvvetlerine ait uçakların gösterilerini izlemiştir. Rauf Beyi, Sultan Osman ve Reşadiye gemilerinin iadesi ile ilgili olarak İngiltere'ye göndermiş, Vasıf ve Nusret Bey'leri ise yanından ayırmamıştır¹⁹⁸.

7 Temmuz'da Toulon'a giden Cemal Paşa, Fransız Deniz Kuvvetleri Kumandanı Amiral Boue de Lapeyre tarafından resmi törenle karşılanmış, Cote d'Azur adlı Amiral gemisine binerek üç gün süren deniz manevralarını izlemiştir¹⁹⁹. Cemal Paşa, Fransız donanmasının göstermiş olduğu başarılarından dolayı Amiral Boue de Lapeyre'yi tebrik ettikten sonra Toulon'dan trenle ayrılmıştır.

10 Temmuz'da Kuruzo denizaltı fabrikasını gezmiştir. İki gün sonra Paris'te Vasıf Beyle birlikte Fransız Harbiye Nazırlığı'nın verdiği yemeğe katılmıştır. Ertesi gün Havre'ye giderek Norman Fabrika tezgahlarını ziyaret etmiş ve inşa edilmekte olan Fransız muhriblerini ve Osmanlı Hükümeti tarafından sipariş elden muhribleri yakından incelemiştir. Daha sonra Paris'e dönerek Türk-Fransız dostluk cemiyeti ile Osmanlı Devleti'nin Paris Büyükelçiliği tarafından onuruna verilen yemeğe katılmıştır. Yemeğe Paris Büyükelçisi Refet Paşanın yanı sıra, Türk-Fransız dostluk cemiyeti reisi Mösyö Borto, reis vekili Mösyö de Layer, Amiral Boue de Lapeyre, eski Fransız bakanlarından Mösyö Krupe, Norman şirketi müdürü Mösyö Ferran gibi önemli isimler ulunmuştur.

14 Temmuz'da milli bayram nedeniyle düzenlenen büyük resmigeçitte hazır bulunan Cemal Paşa, aynı günün akşamında Fransa

---

¹⁹⁷ Tanin, 1989, 6 Temmuz 1914, s. 1.

¹⁹⁸ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 133-134.

¹⁹⁹ Tanin, 1992, 9 Temmuz 1914, s. 1.

Cumhurbaşkanı tarafından Şanzelize’de verilen garden partisine katılmıştır. Dört gün sonrada Paris’ten ayrılarak ülkeye dönmüştür²⁰⁰

Cemal Paşa, adalar meselesinin halli ve Türk-Fransız ittifakının gerçekleşmesi konusunda oldukça ümitlidir. Fakat Fransız Hariciyesinde görevli Mösyö Viviani ve Mösyö Margerie ile yapmış olduğu görüşmeler sonucunda ümitleri sona ermiştir.

Fransa adalar meselesinde Yunanistan’dan yana tavır alırken, ittifak meselesinde de Rusya’yı öne sürerek olumsuz cevap vermiştir²⁰¹. Fransız Hükümeti’nin bu tavrı, bazı Fransız gazeteleri tarafından bile eleştirilmiştir.

B- Birinci Dünya Savaşına Girişimiz ve Cemal Paşa

1- Savaş Öncesi Tutumu

Cemal Paşa, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa’daki genel durumu çok yakından izlemektedir. Nafia Nâzırı olduğu zamanlarda gazetelere Üçlü İttifak aleyhinde olumsuz röportajlar vermiştir. Fakat bu durum Üçlü İttifak’ın önemli üyelerinden biri olan Avusturya-Macaristan tarafından olumlu olarak karşılanmamaktadır. Hatta Osmanlı Devleti’nin Viyana Sefareti’ni ziyaret eden Dışişleri Bakanı Kont Berchtold, Büyükelçi Hüseyin Hilmi Paşa ile yapmış olduğu görüşmede, Paşanın beyanatlarından duyduğu rahatsızlığı açıkça belirtmiştir.

Hüseyin Hilmi Paşa ise, Cemal Paşa’nın açıklamalarını onun çok ihtiyatkâr olmasına bağladığını ancak kendisinin de bu tür beyanların açığa çıkarılmasına karşı olduğunu söyleyerek Berchtold’u ikna etmeye çalışmıştır²⁰².

---

²⁰⁰ Djemal Pahsa, *a.g.e.*, s.107.

²⁰¹ Ziya Şakir, *1914 Birinci Dünya Harbine Nasıl Girdik?*, İstanbul 1943, s. 14-15, 32-33.

²⁰² Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 175.

Cemal Paşa'nın İtilaf Devletleri'nin tarafını tutan bir tavır takınmasının en önemli nedeni ise Rusya'dır. Ona göre Rusya Osmanlı Devleti'nin en büyük düşmanıdır ve İstanbul'u alma fikrinden asla vazgeçmeyecektir²⁰³. Ona göre Rusya'ya karşı izlenecek en doğru siyaset ise, Osmanlı'yı yalnız başına bırakmamaktır. Paşa'nın önce Fransa'ya hemen arkasından da İngiltere'ye yapmış olduğu ittifak tekliflerinde bu anlayış etkili olmuştur²⁰⁴.

Cemal Paşa, kabinedeki pek çok arkadaşı gibi savaş fikrine karşıdır²⁰⁵. Cemal Paşa ile bir görüşme yapmış olan Avusturya-Macaristan Askeri Ataşesi J. Pomiankowski, Paşanın savaş fikrine sıcak bakmadığını, ancak olası bir Rus-İngiltere ortak saldırısına karşı da tedbiri elden bırakmamak istediğini belirtmiştir²⁰⁶. Cemal Paşa'nın Fransa seyahatinin hemen sonrasında, 22 Temmuz 1914'de Meclis-i Mebusan'da, İstanbul Mebusu Kirkor Zohrap'ın bedelli askerlik teklifine şiddetle karşı çıkmış olması²⁰⁷, bu bağlamda değerlendirilebilir.

2- Almanya ile Birlikte Savaşa Girme Düşüncesini Benimsemesi

Cemal Paşa'nın ittifak anlaşması umuduyla gittiği Fransa'dan eli boş olarak dönmesi üzerine, İttihat ve Terakki Hükümeti Rusya tehlikesine karşı Almanya'ya yakınlaşmaya başlamıştır²⁰⁸.

Cemal Paşa'nın yurda dönüşünden sonra, Enver Paşa Alman elçisi Wangenheim'e, ertesi gün de Said Halim Paşa Avusturya Elçisi Pallavicini'ye ittifak teklifinde bulunmuşlardır²⁰⁹. Wangenheim, Osmanlı Devleti'nin İttifak grubuna yük olacağını düşünerek bu ittifaka soğuk baksa da, Alman İmparatoru II. Wilhelm, Wangenheim'in görüşlerine katılmamış

²⁰³ Alan Bodger, "Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu ve Büyük Güçler* (Çev. Ahmet Fethi), Editör: Marian Kent, Tarih Vakfı Yurt Yay. , İstanbul 1999, s. 111.

²⁰⁴ Halil Mentşe'nin anıları, s. 194-195.

²⁰⁵ Bayram Kodaman, "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi", s. 177.

²⁰⁶ Nevzat Artuç, a.g.e. , s. 176.

²⁰⁷ Nevzat Artuç, a.g.e. , s. 176.

²⁰⁸ A. İhsan Sabis, a.g.e. , c. I, s. 72, 110.

²⁰⁹ Sina Akşin, a.g.e. , s. 383.

ve özel danışmanı Wedel aracılığıyla, 24 Temmuz 1914'te Osmanlı'nın Üçlü İttifak'a dâhil edilmesini istemiştir²¹⁰. II. Wilhelm'in amacı, Osmanlı Devletini Rusya'ya karşı asker deposu olarak kullanmaktır. Türk tarafı ise, Rus tehdidine karşı yalnız kalmamak amacıyla ve yalnızca savunmaya yönelik bir ittifak düşünmektedir²¹¹.

Yaklaşık olarak bir hafta süren yoğun görüşmelerin ardından, Türk-Alman ittifakı, 2 Ağustos 1914'te Said Halim Paşa ile Wangenheim tarafından imzalanmıştır²¹².

Anlaşmanın en önemli maddesi ise, “*Eğer Rusya, Avusturya-Sırbistan savaşına müdahalede bulunursa, Osmanlı ve Almanya'da savaşa katılacaktır.*” Şeklindeki ikinci maddesi olmuştur. Anlaşmadan bir gün önce, Almanya'nın Rusya'ya harp ilan etmesi, Almanları ittifak anlaşmasıyla ney amaçladıklarını açıkça ortaya koymaktadır²¹³.

Cemal Paşa, hem müzakerelerden hem de ittifak anlaşmasından haberdar edilmemiştir. Sadrazam Said Halim Paşa, söz konusu anlaşmanın imzalanmasından birkaç gün sonra, Cemal Paşa'yı Yeniköy'deki yalısına davet ederek gelişmelerden haberdar etmiştir. Cemal Paşa, Rusya tehlikesine karşı böyle bir ittifak anlaşmasını memnuniyetle kabul etmiş ve gelişmeler karşısında kendisinin de aynı şekilde davranacağını söylemiştir²¹⁴.

İttifak anlaşmasına rağmen Cemal Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nın ilk günlerinde de savaşa girmeme fikrini muhafaza etmiştir. Fakat ani bir saldırı durumuna karşı da bütün hazırlıkların yapılmasını istemiştir²¹⁵. Bu arada ise, İtilaf Devletleriyle olan münasebetlerine devam etmiş, hatta 20–22 Ağustosta Sir Louis Mallet aracılığıyla İngiltere'ye ittifak teklifinde bile

²¹⁰ Ernest Jackh, *Yükselen Hilal Dünkü, Bugünkü ve Yarınki Türkiye*, (Çev. Perihan Kuturman), İstanbul 1943, s. 28–29.

²¹¹ Ernest Jackh, *a.g.e.*, s. 186.

²¹² Ernest Jackh, *a.g.e.*, s.37–38.

²¹³ Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 384.

²¹⁴ Cemal Paşa, *ag.e.*, s. 142-144.

²¹⁵ Muzaffer Tepekaya, “Osmanlı-Alman İlişkileri (1870–1916)” *Türkler*, c.XIII, Editörler: H.Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara 2002, s. 41–42.

bulunmuştur. Cemal Paşa savaş karşıtı düşüncelerini Ekim'in ilk haftalarına kadar devam ettirmiştir. Fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 20 Eylül 1914 tarihinde yapmış olduğu toplantıda Enver Paşa, özellikle Cemal Paşa ve Cavid Bey'i bu tutumlarından dolayı eleştirmiştir²¹⁶.

21 Eylül'de donanmayı Karadeniz'e çıkarmak isteyen Şusun'a karşı takındığı tavır ve Ekim ayının ilk günlerinde Halide Edip'e söylemiş olduğu savaş karşıtı sözler, Cemal Paşa'nın henüz düşüncelerinde bir değişiklik olmadığını kanıtıdır²¹⁷.

Cemal Paşa, 11 Ekim 1914 tarihinde savaşa girme fikrini benimsemiştir. Ondaki bu değişiklik en fazla Halide Edip'i şaşırtmıştır. Bunun üzerine Cemal Paşa, değişikliğin nedenini şu şekilde izah etmiştir: *“Eğer İtilaf Devletleri savaşı kazanacak olursa, Ruslar İstanbul'a gireceklerdir. Ayrıca, İtilaf Devletleri Rusya'ya karşı garanti vermiyorlardı. Oysaki Türk-Alman ittifakı kazanırsa ki öyle olacak, kapitülasyonlar kalkacak ve yabancı devlet müdahalelerinden kurtulmuş olacağız”*²¹⁸.

Cemal Paşa, bu tarihten sonra savaş fikrini haklı gerekçelere dayandırmaya çalışmıştır. IV. Ordu Komutanı olarak Suriye'ye gitmeden önce gazetecilere vermiş olduğu ziyafette, savaşa girme nedeniyle ilgili şu sözleri kullanmıştır: *“Bugünkü harp, yıkmaya uğraştıkları imparatorluğumuzun mirasını paylaşamadıkları için yapılmaktadır... Efendiler, eğer Osmanlı Hükümeti bu harbe iştirak etmemiş olsaydı, memleketin istiklali tamamıyla tehlikeye girmiş olacaktı”*²¹⁹.

Sonuç olarak Cemal Paşa'nın savaş fikrini benimsemesinde; Rusya'dan gelebilecek bir saldırı korkusu, kapitülasyonlardan kurtulma arzusu ve devletin içinde bulunduğu mali sıkıntılar etkili olmuştur.

²¹⁶ Y.Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c. III/1, s. 197.

²¹⁷ Y.Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c.III/1, s. 197.

²¹⁸ Halide Edip Adivar, *a.g.e.*, s. 287.

²¹⁹ “Cemal, Enver Paşalara Göre İlk Dünya Savaşına Niçin Girmiştik?”, *Yakın Tarihimiz*, Sa. 5, Yıl: 1962, s. 150–151.

3- Karadeniz Olayı

Almanya'nın 2 Ağustos 1914 Tarihi'nde İtilaf Devletleri'ne savaş ilan etmesiyle Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Osmanlı denizlerinin güvenliğini sağlamak amacıyla, İstanbul ve Çanakkale boğazlarına mayınlar döşeterek buraları ulaşıma kapatmıştır.

Bu olaydan birkaç gün sonra, Alman deniz kuvvetlerine ait Goben ve Breslau adlı savaş gemileri, Amiral Suşon'un komutasında Akdeniz'e açılmış ve Fransa'nın Kuzeybatı Afrika'daki topraklarını bombalamışlardır²²⁰. Bölgede bulunan İngiliz savaş gemileri Goben ve Breslau'yu takibe başlamışlardır. Alman gemileri yönlerini Çanakkale'ye çevirmişlerdir. Bu olay üzerine Alman deniz ataşesi Albay Human, Cemal Paşa'yla bir görüşme yapmış, gemilerin takipten dolayı zor durumda olduklarını, kömür sıkıntısı çektiklerini ve bu sebepten dolayı Çanakkale yönünde hareket ettiklerini, Bahriye Nezareti'ne ait kömür depolarından beş-altı bin ton kömür verilmesi talebini iletmiştir²²¹.

Cemal Paşa, Said Halim Paşa, Enver Paşa ve Talat Beyle telefonda bir durum değerlendirmesi yapmıştır. Onlardan aldığı olumlu cevap üzerine Albay Human'ın isteklerini yerine getirmiştir. Goben ve Breslau 10 Ağustos'ta Türk sularına girerek Çanakkale'ye sığınmışlardır²²².

Uluslararası hukuk kurallarına göre Osmanlı Devleti, tarafsız bir devlet olarak yirmi dört saat içerisinde bu iki gemiyi ya karasuları dışarısına çıkaracak ya da silahlarından arındırıp bir limanda ikamet ettirecektir. Aksi takdirde İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etme hakkına sahip olacaktır²²³.

---

²²⁰ M. Şevki Yazman, "Goben ve Breslau Alman Harp Gemileri Nasıl Yavuz ve Midilli olmuşlardı?", *Tarih Konuşuyor*, c. IV, Sa. 19, Ağustos 1915, s. 1557–1558.

²²¹ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 151.

²²² Lord Kinross, *The Ottoman Centuries The Rise And Fall of The Turkish Empire*, London 1977, s. 604.

²²³ Mustafa Özden, "Goben ve Breslau Nasıl Yavuz ve Midilli Oldular?", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sa. 107, Kasım 1995, s. 27.

Bu durumdan dolayı Cemal Paşa, 11 Ağustos'ta Said Halim Paşa'nın yalısında yapılan toplantıda endişelerini dile getirmiş ve savaşa neden olabilecek teşebbüslerden ısrarla uzak durulmasını istemiştir²²⁴. Toplantıda bulunanlardan Halil Bey, gemilerin satın alınmasını teklif ederek gerginliğin tırmanmasını önlemek istemiştir. Bu teklif Almanya tarafından da kabul edilince gemilerin seksen milyon Mark'a satın alındığı ilan edilmiştir²²⁵.

Cemal Paşa, basına bu iki geminin İngiltere'nin teslim etmediği Sultan Osman ve Reşadiye'nin yerine alındığı yönünde demeçler vermeyi de ihmal etmemiştir²²⁶. Cemal Paşa daha sonra durumdan Amiral Limpus'u haberdar etmiş, Amiral Limpus, gemilerin alınmasını olumlu karşılamış olmasına rağmen, Cemal Paşa'nın isteğiyle görevden alınmıştır. Yerine Alman Amiral Suşon atanmıştır²²⁷.

"Yavuz" ve "Midilli" adını almış olan gemiler, 11 Ağustos'ta, İstanbul'a gelerek Moda açıklarında demirlemişler, daha sonra da Heybeliada'da Cemal Paşa tarafından karşılanmışlar ve kayık yarışları münasebetiyle adaya gelmiş olan Padişah önünde resmi bir geçit töreni yapmışlardır. Ertesi gün düzenlenen törenlerde gemilere Türk bayrağı çekilmiştir²²⁸.

Amiral Suşon, Marmara Denizi'nde Türk donamasına iki günlük manevra yaptırdıktan sonra şu raporu hazırlamıştır: "*Türk bahriyelilerini deniz tutuyor, ölü gibi yatıyorlar. Çok fırtınalı olan Karadeniz'de ileride iş görebilmek için bunları denize alıştırmak lazımdır. Bunun için teknil harp filosu ile Karadeniz'e çıkmak müsaadesinin verilmesini rica ederim*"²²⁹. Osmanlı makamlarının izniyle donanma Eylül'ün ilk iki haftasında Karadeniz'e çıkarak talimler yapmaya başlamıştır.

²²⁴ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 152–153.

²²⁵ Bayram Kodaman, *a.g.m.*, s. 179.

²²⁶ Ziya Şakir, *a.g.e.*, s. 116-117.

²²⁷ Y.Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c.III/1, s. 205.

²²⁸ Hans Hüner, *İki Bayrak Altında*, (Çev. Hüsnü Erentok), İstanbul 1976, s. 66.

²²⁹ A.İhsan Sabis, *a.g.e.*, c.II, s. 59.

Suşon 14 Eylül 1914'te Cemal Paşa'ya şu telgrafı göndermiştir: *“Resmi geçit zamanının mümkün mertebe sür’atle işarını rica ederim. Miladi 15 Eylül 1914 günü Karadeniz’e çıkmak istiyorum²³⁰.”* Suşon’un bu isteğine Cemal Paşa, şu cevabı vermiştir: *“Eylül’ün on beşinci günü Karadeniz’e çıkılması münasip değildir. Donanmanın Karadeniz’e çıkması Hükümet-i Osmaniye’ce siyasi teşebbüs olup, buna ancak kabine heyeti canibinden karar verilmek ve ona müsteniden icra edilmek lazımdır. Zat-ı valaları bu babda doğrudan doğruya karar veremeyeceğiniz gibi, bu babda doğrudan doğruya gerek Bahriye Nezareti’nin gerek Başkumandanlık Vekâleti’nin selahiyeti yoktur. Zinhar bir yanlış harekete meydan verilmemesi tavsiye olunur. On yedinci Perşembe günü icra edilecek resmi geçit hususâtı ile iştilal edilmesi ve evvelki mektupla talep eylediğim hususâtı bildirmenizi temenni ederim. Ol babda. Bahriye Nazırı Ahmed Cemal²³¹.”*

Alman orduları Marne’da Fransızlara karşı ağır yenilgiler almaktadır. Bu nedenle Suşon, donanmanın Karadeniz’e açılması yönünde bir kez daha teklifte bulunmuş, ancak Osmanlı Hükümeti Ruslarla bir çatışmayı göze alamadığı için bu teklifi reddetmiştir. Yalnızca Enver Paşa, talim maksadıyla aynı gün dönülmesi şartıyla Şusun’a sözlü emir vermiştir. Suşon, Enver Paşa’dan aldığı destekle, 21 Eylül 1914 Pazartesi günü emrindeki harp gemileriyle Karadeniz’e çıkmıştır²³². Olayı haber alan Said Halim Paşa çok endişelenmiş, Enver Paşa’yı aramış fakat bulamamıştır. Cemal Paşa’yla durum değerlendirmesinde bulunmuş ve sonucunda Cemal Paşa, Suşon’a telsizle ulaşarak donanmanın derhal boğaza geri dönmesini emretmiştir. Suşon önce emre itaat etmek istememiş fakat daha sonra Cemal Paşa’dan gördüğü tepki üzerine ısrarcı olmamış ve boğaza geri dönmüştür²³³.

---

²³⁰ Cemal Akbay, “Birinci Dünya Harbi’nde Türkiye’yi Harbe Sürükleyen Karadeniz Olayı”, *Askeri Tarih Bülteni*, Sa. 25, Yıl: 13, Ağustos 1988, s. 37.

²³¹ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.162.

²³² Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s.187.

²³³ Ziya Şakir, *a.g.e.*, s. 314–316.

Cemal Paşa'nın olaya büyük tepki göstermesinin nedeni, Alman amiralinin başına buyruk hareket ederek Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmış olmasıdır.

Bu olay sonrasında Berlin'deki Osmanlı Büyükelçiliği, Alman yetkili makamlarıyla Suşon'un yetkilerini belirlemek amacıyla görüşmeler yapmıştır. Görüşmeler sonucunda Suşon'un hem Türk donanmasının kumandanı hem de Türkiye'deki Alman subayları tarafından uygulanacak donanma reform programlarının başlıca sorumlusu olduğu yönünde uzlaşmaya varılmıştır²³⁴.

Ekim ayı başlarına gelindiğinde Almanya, Osmanlı Devleti'nin zaman kaybetmeden savaşa girmesi yönündeki baskılarını artırmıştır²³⁵. Wangenheim'in Türk Hükümeti'nin Almanya'dan istediği borç paranın kabul edildiğine dair 11 Ekim 1914 tarihli bildirisi üzerine, kabine içerisinde savaş karşıtı olarak bilinen Cemal Paşa bile, savaş fikrini benimsemeye başlamıştır²³⁶. Cemal Paşa'ya göre, Almanlar borç para işini hallettikten sonra mutlaka Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmaya uğraşacaklardır.

Liman von Sanders, 20 Ekim'de Enver Paşa'yla yapmış olduğu görüşmede Almanya'nın görüşlerini biraz tehdit eder nitelikte açıklamıştır. Bu durumun gerçekleşmesi üzerine Enver Paşa, 22 Ekim'de Suşon'a şu emri vermiştir: *“Türk Donanması Karadeniz'de deniz hâkimiyetini kazanmalıdır. Rus donanmasını arayınız ve bulduğunuz yerde harp ilan etmeden ona saldırınız²³⁷.”* Enver Paşa, Almanların bununla da yetinmemeleri üzerine Cemal Paşa ve Talât Beylerin de fikirlerini alarak 24 Ekim tarihinde yukarıdaki emrini yazılı olarak vermiştir. Aynı gün Cemal Paşa da şu emri vermiştir: *“Donanma-yı Hümayun komutanlığına tayin buyrulan Amiral Suşon cenabları tarafından donanma-yı hümayun'un talim için Karadeniz'de bulunduğu sırada vereceği her nevi emirlere harfiyen itaat edilmesini ve bu hususta kat'iyyen tereddüt gösterilmeyerek, emirlerin*

²³⁴ Jehuda L. Wallach, *a.g.e.*, s. 138.

²³⁵ J. Pomiankowski, *a.g.e.*, s. 64.

²³⁶ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.165.

²³⁷ Y.Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c. III/1, s. 229.

*gereğinin her türlü haller ve şartlar dairesinde yapılmasını isterim. Bahriye Nazırı Ahmed Cemal*²³⁸. ”

İstedığı ortamı bulan Amiral Suşon, 27 Ekim tarihinde Yavuz, Midilli, Hamidiye, Berk, Gayret ve Numune gemilerinden oluşan Osmanlı filosuyla Karadeniz’e açılmış, 29 Ekim tarihinde Sivastopol, Odessa ve Kefe limanlarını bombalamıştır²³⁹.

Cemal Paşa, Karadeniz’de meydana gelen bu bombalama olayından önceden haberdar edilmiştir²⁴⁰. Cemal Paşa, Hatıraları’nda ise olay günü Mason Locası’nda olduğunu, hiçbir şeyden habersiz davrandığını; ancak bombalama olayının gerçekleşeceğini beş-altı saat öncesinde Enver Paşa’dan öğrendiğini itiraf etmiştir²⁴¹.

Karadeniz Olayı’ndan kabinenin pek çok üyesi haberdar edilmemiştir. Olayları sonradan öğrenen Said Halim Paşa, bombalama olayının savaşa neden olmasının engellenmesini aksi takdirde istifa edeceğini söylemiş, fakat kabinedeki diğer arkadaşlarının ısrarıyla bu kararından vazgeçmiştir²⁴².

3 Kasım’da Rusya, 5 Kasım’da da, İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmişlerdir²⁴³. Osmanlı Devleti’de 11 Kasım tarihinde adı geçen devletlere karşılık vermiş ve resmen Birinci Dünya Savaşı’na girmiştir. Osmanlı’yı savaşa girmeye iten Goben ve Breslau gemileri, Karadeniz’deki Rus donanmasına karşı savaşmaya devam etmişlerdir. Ayrıca, 19 Ocak 1918’de Von Hippel komutasında Sakız ve Midilli adalarına baskın yapmak amacıyla Çanakale Boğazı’ndan çıkmışlardır²⁴⁴. Enver ve Cemal Paşa’lar, sonradan haberdar edildikleri için herhangi bir

---

²³⁸ Erol Mütercimler, *İmparatorluğun Çöküşüne Denizden Bakış*, İstanbul 2003, s. 242.

²³⁹ Bayram Kodaman, *a.g.m.*, s. 180.

²⁴⁰ Hans Hüner, *a.g.e.*, s. 69.

²⁴¹ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.168.

²⁴² M.Hanefi Bostan, *Said Halim Paşa*, İstanbul 1992, s. 56.

²⁴³ Fahrettin Altay, *On Yıl Savaş Ve Sonrası Görüp Geçirdiklerim*, İstanbul 1988, s. 80.

²⁴⁴ Hans Hüner, *a.g.e.*, s. 150–151.

müdahalede bulunmamışlardır. Bu girişim, Breslau'nun batması ve Goben'in de ağır hasar almasıyla sonuçlanmıştır²⁴⁵.

---

²⁴⁵ Nevzat Artuç, *a.g.e.* , s. 192.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA CEMAL PAŞA

A- IV. Ordu Komutanlığı'na Atanması

Cemal Paşa, 5 Kasım 1914 tarihinde Bahriye Nâzırlığı kendisinde kalmak üzere, İstanbul ve çevresinde bulunan II. Ordu Kumandanlığı'na atanmıştır²⁴⁶. Enver Paşa, IV. Ordu Komutanı olarak görev yapan, Halepli Zeki Paşayı Mısır Seferi için görevlendirmek istemektedir. Fakat Zeki Paşa bu seferin bir başarı getirmeyeceğini öne sürerek görevi kabul etmemiştir. Bunun üzerine Enver Paşa, Nişantaşı'ndaki evine davet ettiği Cemal Paşa'dan hem Mısır seferini icra, hem de Suriye ve Filistin'deki asayışı temin etmesini istemiştir²⁴⁷.

Teklif e şaşır an Cemal Paşa, kendisine ş u cevabı vermiştir: “*Benim icra kabiliyetimin nerede vatan için faydalı ve lüzumlu olduğuna kanaat hasıl edersiniz, oraya gidip vazife ifa etmek, benim için en mukaddes bir vazifedir. Binaenaleyh, teklif ettiğiniz IV. Ordu Kumandanlığı'nı teşekkür ve istekle kabul eder ve bir iki gün zarfında memuriyet mahalline hareket ederim*²⁴⁸.”

Almış olduğu bu cevaptan memnun olan Enver Paşa, 18 Kasım 1914 tarihli bir emirle, Bahriye Nazırlığı yine kendisinde kalmak kaydıyla IV. Ordu Kumandanlığı ile Suriye, Filistin, Hicaz ve Kilikya Genel Valiliği'ne tayin etmiştir²⁴⁹. Cemal Paşa, Mısır seferini icra etmek, bölgedeki huzur ve asayışı temin etmek ve milliyetçi Arap hareketlerine karşı tedbir almak amacıyla IV. Ordu Komutanlığı'na getirilmiştir.

---

²⁴⁶ Ziya Şakir, *Talat, Enver, Cemal Paşalar*, s. 189.

²⁴⁷ Cemal Paşa, *a.g.e.* s. 172.

²⁴⁸ Cemal Paşa, *a.g.e.* , s. 173.

²⁴⁹ Nevzat Artuç, *a.g.e.* , s. 194.

II. Ordu Komutanıyken beraber çalıştığı Kurmay heyetine çok güvenen Cemal Paşa onları da yanına almayı ihmal etmemiştir²⁵⁰. 21 Kasım 1914’de Haydarpaşa’ dan görkemli bir törenle Şam’a uğurlanmıştır.

İki hafta süren uzun ve zorlu bir yolculuktan sonra, 8 Aralık’ta Şam’a ulaşan Cemal Paşa, burada görkemli bir törenle karşılanmış ve ordu karargâhını “*Damaskus Palas*” oteline kurmuştur²⁵¹.

1- Birinci Kanal Seferi

Süveyş Kanalı, on yıllık zorlu ve yorucu bir çalışmanın ardından, 17 Kasım 1869’da ulaşılma açılmıştır. Altı yıl sonra kanalın toplam 200.000 olan hisselerinden 176.602’sine sahip olan İngiltere, ileriki yıllarda Kıbrıs, Mısır, Somali ve Sudan’ı işgal ederek Süveyş’teki hâkimiyetini güçlendirmiştir²⁵². 22 Ekim 1888’de on yedi devletin katılımıyla gerçekleştirilen İstanbul Konferansı sonucunda “*Süveyş Kanalı Protokolü*” imzalanmıştır²⁵³. Söz konusu protokole göre; kanal savaş ve barış dönemlerinde açık bulundurulacak, üzerinde hiçbir askeri tesis inşa edilmeyecektir²⁵⁴.

Osmanlı Devleti, bütün haklarını kaybetmiş olmasına rağmen Mısır ve Süveyş’le olan ilgisini kesmemiş, aksine yapmış olduğu istihbarat çalışmalarıyla Mısır’daki İngiliz askeri kuvvetlerini yakından takip etmiştir. İstihbarat çalışmaları, Yemen’de başlayan İdris isyanı dolayısıyla daha da artırılmıştır²⁵⁵.

²⁵⁰ A.Fuad Erden, *Suriye Hatıraları*, s. 13.

²⁵¹ A.Fuad Erden, *Paris’ten Tih Sahrasına*, s. 32–34.

²⁵² Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 196.

²⁵³ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 197.

²⁵⁴ Dalyan Bediz, *Süveyş Kanalı’nın Önemi*, Ankara 1951, c. IX, s. 343.

²⁵⁵ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 197.

Kanala bir sefer düzenlenmesi fikri, İngiltere'nin Hindistan'la olan bağlantılarını kesmek ve Mısır'da bir alman idaresi tesis ederek Kuzey Afrika'da kontrolü ele geçirmek isteyen Almanya tarafından ortaya atılmıştır²⁵⁶.

Almanya'nın bir diğere amacı ise, Osmanlı Devleti'nin bir an evvel savaşa dâhil olmasını sağlamaktır. Bu sayede Türkler, İtilaf bloğundan tamamen koparılmış ve cihad faktörüyle beraber İngiliz sömürgelerindeki Müslümanlar ayaklandırılmış olacaktı²⁵⁷. Enver Paşa, Almanya ile ittifak anlaşmasının yapıldığı gün Şam'da bulunan IV. Ordu Komutanı Zeki Paşa'ya, Mısır seferine hazırlanması emrini vermiş, VIII. Ordu Kumandanı Mersinli Cemal Paşa'ya da sefer hazırlıklarıyla ilgilenmesini bildirmiştir. Almanya'da buna ek olarak, Kress von Kressentein başkanlığındaki beş kişilik askeri heyeti Ekim başlarında Şam'a göndermiş, buna ek olarak da Enver Paşa'nın ısrarıyla bir miktar para göndermeye razı olmuştur²⁵⁸. Enver Paşa kasım ayı sonlarında Cemal Paşa'yı IV. Ordu Komutanlığı'na getirerek Kanal Harekâtı'nı başlatmıştır²⁵⁹.

a- Kanal Seferi İçin Yapılan Hazırlıklar

Hazırlıklarını tamamlayan Cemal Paşa, 21 Kasım 1914'te Haydarpaşa'dan trenle Şam'a hareket etmiş, 25 Kasım'da Adana'ya ulaştığında Enver Paşa'ya bir telgraf çekerek VIII. Kolordu'nun ulaşım yolu olan Halep-Şam demiryolunun güvenliğinin sağlanmasını istemiştir²⁶⁰. Ertesi gün de Başkumandanlığa yollamış olduğu raporunda; Adana'nın Suriye ile Anadolu arasında stratejik bir noktada bulunduğunu söylemiş ve bölgeye derhal bir firka gönderilmesini istemiştir²⁶¹.

²⁵⁶ Fahri Belen, *I. Cihan Harbi'nde Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri*, c. II, Ankara 1964, s. 56.

²⁵⁷ Peter Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul 1994, s. 107.

²⁵⁸ Ernest Jackh, *a.g.e.*, s. 179.

²⁵⁹ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 172.

²⁶⁰ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 173.

²⁶¹ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 199.

Cemal Paşa, bölgenin emniyetinin sağlanması işini tamamladıktan sonra, Divan-ı Harbi Örfi'lerin kurulmasını sağlamıştır. 30 Kasım'da Halep'e ulaşan Cemal Paşa, Başkumandanlığa bir telgraf göndererek Adana'daki X. Fırka'nın cepheye gönderilmesi için izin istemiş ve sefere katılacak kuvvetlere bizzat kendisinin kumanda edeceğini belirtmiştir. Ona göre Adana'daki X. Fırka, Lübnan sahillerine düşmanın olası bir çıkartma harekâtına karşı önemli işler başarabilirdi. Ancak bu öneri Enver Paşa tarafından kabul edilmemiştir²⁶².

Cemal Paşa, Mısır ve Süveyş Kanalı'yla ilgili çeşitli ölçeklerde haritalar hazırlatmış, bun ilave olarak Almanya'dan gönderilen haritalardan da istifade etmeyi ihmal etmemiştir. Dâhiliye Nezareti'ne yazı göndererek Mısır'daki İngiliz askeri kuvvetleri hakkında çıkan haberlerin kendisine ulaştırılmasını istemiştir.

17 Aralık 1914'te Beyrut'a gelen Cemal Paşa, Başkumandanlıktan daha önce Adana, Suriye ve Lübnan için önerdiği sahil güvenlik şeridinin Akabe ve Sayda'ya kadar uzatılmasını ve İngiliz-Fransız çıkartma harekâtlarına karşı dikkatli olunması talebinde bulunmuştur²⁶³. 1915 Ocak ayının ilk haftasında Kudüs'e ulaşan Cemal Paşa, IV. Ordu Karargâhını burada kurmuş, daha sonra Birüssebi'ye geçerek kıtaları teftiş etmiştir²⁶⁴.

17 Ocak'ta Birüssebi'den ayrılan Cemal Paşa, 20 Ocak'ta İbin'e ulaşmıştır. Bu sırada İngiltere Osmanlı Ordusu'nun moralini bozmak için Kafkas Cephesinde Hasan İzzet Paşa'nın esir edildiği propagandasını yaymaya başlamıştır. Cemal Paşa, bu duruma çok üzülmüştür. Enver Paşa böyle bir propagandayı İngilizlerin kasıtlı olarak yaptığını söylese bile, Cemal Paşa hem rahatlamak hem de ordunun bozulan moralini düzeltmek amacıyla Medine'den Sancak-ı Şerif'i getirtmiştir²⁶⁵. Mevlevi tarikatının Hintli Müslümanlar üzerindeki etkisinden faydalanmak isteyen Cemal Paşa,

---

²⁶² Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 200.

²⁶³ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 200.

²⁶⁴ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 189.

²⁶⁵ Kress von Kressentein, *Türklerle beraber Süveyş Kanalına* (Çev. Besim Özalpsan), İstanbul 1943, s. 49.

İstanbul'daki Mevlevi Şeyhleriyle görüşerek Veled Çelebi komutasında bir Mevlevi gönüllü birliği oluşturulmasını sağlamıştır. Cephe gerisinde görev yapan bu birlik IV. Ordu'nun moral kaynağı olmuştur²⁶⁶.

b- Birinci Kanal Seferi Öncesi İstihbarat Çalışması

Kanal Harekâtı öncesinde istihbarat çalışmalarına çok büyük önem veren Cemal Paşa, Teşkilat-ı Mahsusa tarafından esir edilen Hintli askerlerden mümkün olduğu kadar faydalanmaya çalışmıştır. Enver Paşa, Kanal seferi için İzmitli Mümtaz ve Sapancalı Hakkı komutasındaki Teşkilat-ı Mahsusa birliğini daha önceden Şam'a göndermiştir. Birliğin amacı bölgedeki Arap aşiretlerinin sefere katılmalarını sağlamaktır. Daha sonra Kuşçubaşı Eşref, Sina ve Hicaz'daki bedevi Araplardan yardım toplamak amacıyla bölgeye gönderilmiştir²⁶⁷. Bu çalışmalar olumlu sonuç vermiş ve yaklaşık bin kişilik gönüllü bedevi birliği oluşturulmuştur²⁶⁸.

4700 kişilik Hicaz Kuvve-i Seferiyesi de Kanal Seferi'ne katılmak için, 22 Ocak 1915'de Medine'den yola çıkmıştır²⁶⁹. Cemal Paşa, bu seferin başarıya ulaşabilmesi için Mısır ve Hindistan'da bir ayaklanma çıkartılarak İngilizlerin zor duruma düşürülmesini mecburi olarak görmektedir. Ayrıca Trablusgarb'daki Sunusiler'in batıdan Mısır'a saldırarak İngilizleri zor durumda bırakmaları, Cemal Paşa'nın işini oldukça kolaylaştıracaktır²⁷⁰.

Cemal Paşa, savaş sırasında Türk ordusu'na iltica eden Hintli Müslüman askerlerden de İngiliz ordusuyla ilgili önemli bilgiler elde etmiştir. Ayrıca Hindistan'da ayaklanmalar çıkarmak amacıyla Nizamettin adında bir Hintliyi casus olarak kullanmıştır²⁷¹.

²⁶⁶ Cemal Kutay, "Çilelerin Sonunda Erişilen Olgunluk", *Tarih Konuşuyor*, c. II, Sa. 11, Aralık 1964, s. 879.

²⁶⁷ Philip H. Staoddard, *a.g.e.*, s. 87.

²⁶⁸ Fahri Belen, *a.g.e.*, s. 59.

²⁶⁹ Miralay Behçet, *a.g.e.*, s. 8.

²⁷⁰ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen ve Libya Harekatı (1914-1918)* (Yay. Haz. Şükrü Erkal), c. VI, Genelkurmay ATASE Yay., Ankara 1968, s. 32-38.

²⁷¹ Ahmet Rasim, *Muharrir Bu Ya?*, s. 143.

c- Birinci Kanal Harekâtı

Cemal Paşa, düşmanı şaşkırtmak amacıyla Kanal hücumunun üç koldan yapılmasını planlamıştır. Buna göre; merkez kuvveti Birüssebe- İbin üzerinden İsmailiye'ye, sağ kol kuvveti kuzeyden Kantara'ya ve sol kol kuvvet de güneyden Süveys'e doğru harekete geçecektir²⁷². Ayrıca su ihtiyacını azaltmak için gece yürüyüş yapıp gündüz dinlenilecektir. Bu konuda Cemal Paşa ile VIII. Kolordu Kumandanı Mersinli Cemal Paşa arasında fikir ayrılıkları ortaya çıkmış, ancak olay fazla büyümeden Cemal Paşa tarafından çözümlenmiştir²⁷³. Su, deve ve asker sıkıntısı tam olarak giderilememiş ve ağır silahların çölden getirilmesi mümkün olmamıştır.

Cemal Paşa, 2 Şubat 1915'de Kanal Harekâtını başlatmaya karar vermiştir. Söz konusu harekât, düşmanın görüş mesafesini azaltmak amacıyla gece gerçekleştirilecektir. Ancak gece yarısından sonra başlayan şiddetli kum fırtınası buna engel olmuştur²⁷⁴. Sabahın ilk ışıklarıyla taarruz başlamış, savaşın en yoğun yaşandığı yer Timsah Gölü ve Acıgöl arasındaki bölge olmuştur. Otuz saat süren çarpışmalar neticesinde düşmanın bir gemisi batırılmıştır²⁷⁵.

Altı yüz kadar Türk askeri tombazlarla Kanal'ı geçmeyi başarmışsa da arkadan destek gelmemesi neticesinde şehit olmuş ve esir düşmüştür. İngilizlerin yoğun topçu ateşi üzerine ise taarruz tamamen durmuştur. Cemal Paşa derhal kurmayları Von Frankenberg, Von Kressentein ve Mersinli Cemal Paşa'yla görüşerek bir durum değerlendirmesi yapmıştır. Mersinli Cemal Paşa ve Von Frankenberg geri çekilme kararının alınmasını isterken, Von Kressentein ordunun şerefi için harekâta devam edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Başarı ümidi olmadıktan sonra şerefin bir işe yaramayacağını söyleyen Cemal Paşa, 3 Şubat akşamı çekilme kararı almıştır²⁷⁶.

²⁷² Kress von Kressentein, *a.g.e.* , s. 53- 55.

²⁷³ Miralay Behçet, *a.g.e.* , s. 10- 11.

²⁷⁴ Nevzat Artuç, *a.g.e.* , s. 206.

²⁷⁵ Falih Rıfki Atay, *Zeytinadağı*, s. 113.

²⁷⁶ A.Fuad Erden, *Suriye Hatıraları*, s. 45.

Cemal Paşa, çekilme kararının ardından Habra'ya ulaşmış, ilk iş olarak Başkumandanlık Vekâleti'ne bir rapor göndermiştir. Bu raporda özet olarak şu maddelere yer verilmiştir:

1- İngilizlerin aylardan beri Kanal'ı kuvvetli bir şekilde tahkim ettiklerine dair istihbaratlar doğru çıkmıştır.

2- Birüssebe-Kanal arasındaki 300 km.'lik yol altı gün zarfında ve tek bir zayıat verilmeden başarıyla kat edilmiştir.

3- 2 Şubat'ta öğleden sonra şiddetli kum fırtınası çıkmış ve gece yarısına kadar devam etmiştir. Bu nedenle hücum iki saat kadar gecikmiş ve 2/3 Şubat gecesi fecirle beraber Kanala taarruz başlamış ve tam otuz saat devam etmiştir.

4- Taarruz, Timsah ve Acıgöl arasında gerçekleştirilmiştir. Her iki gölde düşmana ait bir gemi batırılmış ve askerlerimiz çok büyük fedakârlıklar göstermiştir.

5- Düşmanın elinde bulunan ağır silahlar nedeniyle Kanal geçilememiştir. Ancak, bu taarruz neticesinde düşmanın savunma tertibatı esaslı bir şekilde öğrenilmiştir²⁷⁷.

Çekilme hareketine devam eden Cemal Paşa, Cefcafe'ye ulaşmıştır. Ertesi gün de İbin'e ulaşan Cemal Paşa, Enver Paşa'nın Kanaldaki seyr-i sefainin engellenmesi hususundaki önerilerine de açıklık getirmiştir. Cemal Paşa'ya göre, bu husus için Kanal önünde sürekli bir kuvvet bulundurmak gerekmektedir. Ayrıca, su, erzak ve cephane yetersizliği yüzünden böyle bir teşebbüs mümkün değildir²⁷⁸.

---

²⁷⁷ A. Fuad Erden, *a.g.e.*, s. 48-50.

²⁷⁸ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 208.

Cemal Paşa, Başkumandanlık Vekâletine göndermiş olduğu bir yazıyla da IV. Ordu'nun yanı sıra Halep, Lübnan ve Şam yönetiminin de kendisine bağlanmasını istemiştir. Cemal Paşa'ya göre Kanal Harekâtı başarıyla amacına uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Bu sefer sonucunda düşmanın savunma hattı detaylı bir şekilde öğrenilmiştir. Bu nedenle Kanal Seferi bir keşif taarruzu olup asıl sefer için zemin hazırlanmıştır²⁷⁹.

Cemal Paşa, Kanal Seferi'nin başarılı olduğunu iddia etse de, özellikle Şam'da Kanal seferinin büyük bir hüsrarla sonuçlandığı, bu yüzden Cemal Paşa'nın azledilip yerine Liman von Sanders'in atanacağı şeklinde dedikodular ortaya çıkmıştır. Enver Paşa ise, Birinci Kanal Seferi sonrasında Cemal Paşa'nın yanında yer almış ve onun "*Muharebe Altın Liyakat Madalyası*" madalyası ile taltif edilmesini sağlamıştır. Enver Paşa, bununla da yetinmemiş, Mısır'dan Kanal'a kadar olan çöl mıntkasındaki bütün askeri kıtaata zamlı maaş verilmesi yönünde bir kanun layihası çıkarılmıştır²⁸⁰. Fakat bu dönemde Enver Paşa'nın Cemal Paşa'ya karşı sergilemiş olduğu tavrın Talât Bey tarafından da sergilenmiş olduğunu söylemek oldukça güçtür.

İngilizlerin yayınlamış olduğu bir tebliğe göre, Türklerin 2400'ü ölü ve 600'ü de esir olmak üzere toplam 3000 kişilik bir zayıat vermesine karşılık, İngilizlerin 15'i ölü 58'i esir olmak üzere toplam 73 kişilik zayıat verdiği belirtilmektedir. Ayrıca Türklere ait 3 mitralyöz ile 86 mühimmat yüklü deve ele geçirilmiştir²⁸¹.

Cemal Paşa ise bu haberleri tekzip etmek için 27 Nisan'da kırk iki sayfalık uzun bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda Birinci Kanal Seferi ile ilgili askeri ve teknik konuların yanı sıra asker, silah, cephane miktarları ve menzil teşkilatları hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmiş, sefere iştirak eden gönüllü birlik mevcutları rakamlarla gösterilmiştir²⁸². Raporun

---

²⁷⁹ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 196.

²⁸⁰ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara 1994, s. 154.

²⁸¹ David Fromkin, *a.g.e.*, s. 111–112

²⁸² Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 211.

devamında ise, Birinci Kanal Seferiyle ilgili zayıat cetveli oluşturulmuştur.

Buna göre:

<u>Kayıp</u>	<u>Yaralı</u>	<u>Şehit</u>
717	566	192

Toplam Zayıat: 1475²⁸³.

Birinci Kanal Seferi sonrasında IV. Ordu kuvvetlerinin önemli bir kısmı Hicaz, Çanakkale, Irak ve Kafkas cephelerine nakledilmiştir. Özellikle Çanakkale Cephesine önem veren Paşa, bu cepheye cephe ve asker gönderme konusunda elinden geleni yapmaya hazır olduğunu bildirmiştir²⁸⁴.

2- II. Kanal Seferi ve Cemal Paşa

Cemal Paşa, Birinci Kanal Seferi bittikten sonra Başkumandanlık Vekâleti'ne bir rapor göndererek durum hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Birinci Kanal Seferi'nin keşif taarruzu niteliğinde olduğunu ve düşmanın savunma tertibatının öğrenilerek, asıl sefer için uygun zeminin ayarlandığını belirtmiştir.

Enver Paşa'da İngilizlerin Mısır'dan Çanakkale'ye serbestçe kuvvet göndermelerinin engellenmesi amacıyla yeni bir Kanal Seferi'nin yapılmasını desteklemektedir²⁸⁵.

²⁸³ Cemalettin Taşkıran, *Ana Ben Ölmedim (Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri)*, İstanbul 2001, s. 30, 51.

²⁸⁴ A.Fuad Erden, *a.g.e.*, s. 74–75.

²⁸⁵ Y.Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c. III/3, s. 186.

Fakat Cemal Paşa bu defa Birinci Kanal Seferi'nden farklı olarak Mısır Seferi tabirini kullanmaya başlamıştır. Bu durum yeni harekâtın sadece Süveyş'le sınırlı kalmayıp, Mısır'ı da içine alacağını göstermektedir. Fakat Çanakkale Savaşları'nın uzaması, Suriye'de çekirge felaketinin yaşanması ve Almanya'dan istenilen düzeyde yardım gelmemesi sonucunda “*Büyük Mısır Seferi*” ertelenmiş, yerine Süveyş Kanalı'yla sınırlı bir harekât yapılmasına karar verilmiştir²⁸⁶.

a- İkinci Kanal Harekâtı İçin Yapılan Hazırlıklar

İkinci Kanal Harekâtı'nın hazırlıklarına başlayan Cemal Paşa, İbin'de Kress von Kressentein başkanlığında bir çöl kumandanlığı oluşturmuştur. Böylelikle çölde yapacağı hazırlıkları güvence altına almış olacaktır.

Cemal Paşa, 14/15 Haziran 1915'te Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderilmek üzere yirmi altı maddelik bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda Özetle şu maddeler belirtilmiştir²⁸⁷:

1- Mısır seyyar ordusunun nizam-ı harbi rabt edilmiş, işbu nizam-ı harbiye nazaran oluşturulan seyyar ordu elli yedi tabur piyade, yirmi mitralyöz bölüğü, sekiz süvari veya hecinsüvari bölüğü ve yirmi üç bataryadır.

2- Suriye ve Filistin kuvve-i işgalîyesi ber vech-i ati olmak lazımdır.

a- Halep ve Adana mıntıkaları için dokuzar tabur, birer fırka.

b- Lübnan mıntıkası için altı taburlu bir fırka.

c- Filistin mıntıkası için iki fırkalı bir kolordu.

d- İhtiyat olmak üzere ayrıca bir fırka.

²⁸⁶ A.Fuad Erden, *Suriye Hatırları*, s. 153–167.

²⁸⁷ Nevzat artuç, *a.g.e.*, s. 214–217.

3- Kanal önünde daha uzun süre kalacak olan ordunun günlük iaşesinin şimendifer münteha noktasından itibaren her gün Kanal'a kadar muntazaman celbini temin etmek ve her ihtimale binaen bir aylık ihtiyat erzakının harekât başlamadan çölün vesaitindeki ambarlara iddiar eylemek esastır. Bu esasa nazaran çöl dâhilindeki Birüssebe ve İbin'de iki çöl menzil müfettişliği kurulacaktır.

4- Birinci ve üçüncü maddelere nazaran gerek harekât manzarasından, gerekse çöl ambarlarından erzak ve cephan nakliyatı için araba ve deve miktarları şu şekilde tespit edilmiştir:

	<u>Araba</u>	<u>Deve</u>
Çöl kadrosu için	–	4.460
Su nakliyatı için	–	9.392
Erzak nakliyatı için	4.786	14.677
Cephane nakliyatı için	1.533	4.509
Çöl dâhilindeki mevki-i muhteliflide bulunacak _		3000
% 10 İhtiyat tanzim	–	3.603
% 5 İhtiyat tanzim	316	–
Yekün	6.635	39.631

5- Mevcut malzemeye ilaveten yeni malzemelerin Dersaadet tarafından 14 Kasım 1915 tarihine kadar Birüssebe'ye vasıl olması gerekmektedir.

6- Acil ulaşım için yüz yirmişer otomobilden oluşan otomobil kıtaları kurulmalıdır. Bu otomobillerle birlikte benzin ve tamirhane heyetinin de gönderilmesi gerekmektedir.

7- Çölde su ihtiyacı için menzil teşkilatlarından faydalanılacak. Ayrıca su nakliyatı için gerekli malzemeler 14 Ekim 1915 tarihine kadar Şam'a vasıl olmalıdır.

8- Almanya'dan gönderilmesi lazım olan eşya ve teçhizatın da 14 Ekim 1915 tarihine kadar Şam'a vasıl olması gerekmektedir.

9- Tayyare müfrezesi ile telsiz-telgraf memurlarının Almanlardan dikkatle seçilmesini rica ederim.

10- Mısır Seferi'nin Mahiyet-i hususiyesine nazaran orduya ber vech-i ati kumanda heyetlerinin ilavesini elzem görüyorum.

11- Ordu karargâhı fevkalade noksandır.

12- İkinci Kanal Seferi'nde, Kanal önlerine ağleb-i ihtimal haftalarca kalmacaktır.

13- İkinci Kanal Seferi kumandanlarının, Birinci Kanal Seferi'ne iştirak etmiş zevattan intihab edilmesini elzem görüyorum. Bu mülahazata binaen Suriye Kuvve-i Seyyare Kumandanlığı'na Fahri Paşa'nın, Filistin Kuvve-i Müdafaası Kumandanlığı'na VIII. Kolordu Kumandanı Mersinli Cemal Paşa'nın ve Birinci Kuvve-i Seferiye Kumandanlığı'na da, Von Kress Beyin atanmasını zaruri görüyorum.

14- Bütün hazırlıkların esasını deve meselesi teşkil etmektedir. Bu işin yerine getirilmesi için para gönderilmesini talep ediyorum. Ayrıca sıhhiye malzemesi, sıhhiye memuru ve baytar gönderilmesi gerekmektedir.

15- Arz ettiğim hususat, Mısır seferinin icrasını temin etmek için asgari miktarlardır.

Hazırlıklarını sürdürmeye devam eden Cemal Paşa, isteklerinin karşılanamaması üzerine, 21 Temmuz 1915’de Enver Paşa’ya yeni bir rapor yollayarak isteklerinin karşılanmasını istemiştir. O zamanki şartlara bakıldığında Osmanlı Hükümeti’nin Paşanın bu taleplerini karşılayabilmesi oldukça zordur. Cemal Paşa’ya göre müttefiklerin yardımı olmadan Osmanlı Devleti yeni bir Kanal Harekâtı gerçekleştiremez. Bunun üzerine harekete geçen Enver Paşa, gerekli para ve malzeme yardımının sağlanabilmesi için Von Kressentein’i Almanya’ya göndermiştir²⁸⁸.

Almanlar Kanal Harekâtına istenilen seviyede olmasa bile destek vermişlerdir. Cemal Paşanın Başkumandanlık vekâletine göndermiş raporlara göre, yardımları şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Bir tayyare müfrezesi, sekiz makineli tüfek bölüğü, bir 15 cm’lik obüs bataryası, bir 10 cm’lik top bataryası, 2 adet 21 cm’lik havan bataryası, dört tayyare savar takımı.

2- Alman subayları yönetiminde iki sahra hastanesi.

3- 140 subay ve 1500 er.

4- Kanal ve çevresini gösterir, 1:250.000 ölçekli ve “*Cemal Paşa’ya*” başlıklı, 1915 baskılı Almanca haritalar²⁸⁹.

²⁸⁸ A.Fuad Erden, *a.g.e.*, s. 153–154.

²⁸⁹ Jehuda L. Wallach, *a.g.e.*, s. 177–178.

Cemal Paşa, İkinci Kanal Harekâtına hazırlık yaparken malzeme sevkiyatını kolaylaştırmak için demiryollarına büyük önem vermiştir. Bu sebepten dolayı da Kanala kadar uzanan bir demiryolu projesi başlatmıştır. “*Hicaz Demiryolu Mısır Şubesi*” adı verilen ve yapımına 19 Ocak 1915’de başlanan bu projeyle; Hicaz Demiryolu’nun Mesudiye istasyonundan başlanarak Remle, Yafa, Kudüs, Birüssebe, Hafirülavce ve İsmailiye üzerinden Süveyş Kanalı’na ulaşılmak istenmiştir²⁹⁰. Mısır Şubesi, Ekim ortalarında Birüssebe’ye ulaşmıştır. Evkaf Nazırı ve Şeyhülislam Hayri Bey, on ay gibi kısa bir sürede 159 km’lik demiryolu inşaatı nedeniyle IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa’yı tebrik etmiştir²⁹¹.

Mısır Şubesi’nin Birüssebe-Kanal arasındaki kısmının tamamlanabilmesi için çalışmalara hızla devam edilmiştir. Hicaz Demiryolu idaresi de, projenin devamı konusunda Cemal Paşa’yı desteklemiştir. 1916 yılının Mart ayı itibarıyla harcanan para 240.000 Lira’ya ulaşmıştır. Fakat proje İsmailiye’ye 25 km’lik bir mesafe kala durdurulmuştur²⁹².

Cemal Paşa, Habra’ya kadar 600 km’lik bir şose yol yaptırmıştır. Gazze-Birüssebe hattından başlayarak Kanal istikametindeki menzil noktalarında kuyular açtırmış, kuzeyden batıya doğru 38 km’lik su boruları döşetmiş ve çöl dâhilinde yüzlerce kilometre uzunluğunda telgraf hatları inşa ettirmiştir²⁹³.

Havran Mebusu Emir Şekip Arslan Bey’i bölgedeki bedevilerden gönüllü alayı kurmakla görevlendirmiştir. Daha sonrada Birinci Kuvve-i Seferiye’yi tesis etmiştir²⁹⁴.

Cemal Paşa, ordu karargâhını 14 Ekim 1915’de Kudüs’e taşımış, ay sonunda ise Halep’e gelmiştir. 22 Kasım tarihinde Toros-Amanos tünelleri

---

²⁹⁰ A.Fuad Erden, *a.g.e.*, s. 88.

²⁹¹ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 218.

²⁹² Ufuk Gülsoy, *Hicaz Demiryolu*, İstanbul 1994, s. 224.

²⁹³ A.Fuad Erden, *a.g.e.*, s. 13.

²⁹⁴ A.Fuad Erden, *Suriye Hatıraları*, s. 165–174.

inşaatına destek bulmak amacıyla İstanbul'a gitmeye karar ermiştir. Fakat Pozantı'ya ulaştığında Enver Paşa'nın emriyle geri dönmek zorunda kalmıştır. Yolda tehcir edilen Ermenilerle karşılaşan Cemal Paşa: “İstanbul'dakiler bunları görmedikleri için rahat davranıyorlar” diyerek tepkisini dile getirmiştir²⁹⁵.

Paşa, yaklaşık bir hafta sonra İstanbul'a davet edilince tekrar yola çıkmıştır. Enver Paşa'yla yaptığı görüşmesinde, harekât için gerekli olan 650.000 Lira'nın hemen temin edilmesini istemiş fakat kesin bir cevap alamamıştır. Cemal Paşa daha sonra Padişah Mehmet Reşad tarafından kabul edilmiş, daha sonrada Kızılay hastanesini ziyaret etmiştir.

Cemal Paşa, İstanbul ziyareti sonrasında “Büyük Mısır Seferi” yerine, yalnızca Süveyş Kanalı'yla sınırlı bir harekât yapılacağına kesin olarak kanaat getirmiştir²⁹⁶. Gelişmeler sonucunda yapılan yeni plana göre; Kanal geçilmeyecek, Türk kuvvetleri Kanal'ın doğusuna mevzilenerak topçu ateşiyle Kanal'ı rahatsız edecektir²⁹⁷.

İngilizler ise, Türklerin Çanakkale Savaşlarından sonra Mısır'a karşı yeni bir harekâta bulunacaklarını düşünmektedir. Bu sebepten dolayı İngiliz kuvvetleri Kumandanı General Maxwell ek yardım talebinde bulunmuştur. Bu dönem içerisinde Mısır'ı ziyaret eden İngiliz Savunma Bakanı Lord Kitchner, General Maxwell'in almış olduğu önlemleri yeterli bulmayarak görevine son vermiştir. Yerine General Murary'i tayin etmiş, savunma planlarını değiştirerek Kanal'ın doğusuna yığınak yapmaya başlamışlardır²⁹⁸.

Cemal Paşa, İngiliz Hindistan'ına karşı bir tehdit oluşturmak amacıyla Afganistan Emiri Habibullah Han'a bir mektup göndererek, kendisini “Cihad-ı Mukaddese” davet etmiştir²⁹⁹. Habibullah Han'ın

²⁹⁵ Kress Von Kressentein, *a.g.e.*, s. 85–88.

²⁹⁶ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 220.

²⁹⁷ A.Fuad Erden, *a.g.e.*, s. 165–167.

²⁹⁸ Kress Von Kressentein, *a.g.e.*, s. 104–106.

²⁹⁹ Peter Hopkirk, *a.g.e.*, s. 118.

İngilizlerden korktuğu için cihad fikrine soğuk bakmasıyla bu girişim başarısız olmuştur.

Ever Paşa, yapılan hazırlıkları yerinde görmek ve Cemal Paşa'ya destek vermek amacıyla, 1916 Şubat'ında bölgeye gelmiştir³⁰⁰. Daha sonra Cemal Paşa'yla birlikte Mekke ve Medine'yi ziyaret etmiş ve Mekke Emiri Şerif Hüseyin'le görüşme yapmıştır³⁰¹.

Cemal Paşa, 2 Haziran 1916'da Beş maddelik bir tebliğ yayınlamıştır. Bu tebliğde, Mısır'daki İngiliz Kuvvetlerinin takriben 200.000 civarında olduğu, düşmanın ileri harekâtının önlenmesi ve ne gibi tedbirlerin alınması gerektiği ve ricat hareketinin ancak IV. Ordu emrinde gerçekleştirilebileceği şeklinde ibareler bulunmaktadır³⁰². Bu tebliğin bir diğer amacı ise, Birinci Kuvve-i Seferiye ve onun kumandanı Von Kressentein'in Paşanın emri dışında herhangi bir harekette bulunmasını engellemektir. Çünkü bu dönemde Paşa ve Von Kressentein arasında bir yetki kargaşası yaşanmaktadır. Bu kargaşa ikili arasında sert tartışmalara sebebiyet vermiştir³⁰³.

Cemal Paşa, Kanal Seferi'nin başladığı Ağustos ayına kadar hazırlıklarına devam etmiş hiçbir fedakârlıktan kaçınmamıştır.

b- İkinci Kanal Seferi Öncesi İstihbarat Çalışmaları

İkinci Kanal Seferi öncesindeki istihbarat çalışmaları, ilkinde göre daha dar kapsamlı gerçekleştirilmiştir. Yeni istihbarat bilgileri Türk-Alman Genelkurmaylarının ortak çalışmalarından, ele geçirilen Hintli esirlerden ve Mısır'da bulunan ajanlardan elde edilmiştir.

---

³⁰⁰ A.Fuad Erden, *a.g.e.*, s. 185–186.

³⁰¹ F.Rıfki Atay, *a.g.e.*, s. 53–58.

³⁰² Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 222.

³⁰³ Kress Von Kressentein, *a.g.e.*, s. 93.

Harbiye Nezareti, Teşkilat-ı Mahsusa vasıtasıyla Hicaz'daki İngiliz nüfusunu kırmak, Mısır'daki Müslümanlar arasında dayanışmayı sağlamak ve Hintli Müslüman askerleri kışkırtmak amacıyla bir takım teşebbüslerde bulunmuştur³⁰⁴. Alman Genelkurmay yetkilileri de Süveyş Kanalı'yla ilgili İngiliz resmi tebliğlerini ve İngiliz gazetelerinde çıkan haberleri Cemal Paşa'ya ulaştırmışlardır. Cemal Paşa, İngiliz basınında çıkan bu haberleri dikkate alarak yeni stratejiler belirlemiştir³⁰⁵.

Kanala yapılan keşif taarruzları neticesinde ele geçirilen Hintli askerlerden de faydalanılmış, onların verdiği bilgilere göre; Mısır ve Süveyş'teki asker sayısının 100.000'e ulaştığını, Süveyş'te bir tayyare müfrezesinin bulunduğunu, Kanal'ın doğusunda iki tahkimat hattı oluşturulduğunu, askerlerin maaşlarının muntazam ödendiğini öğrenmiştir³⁰⁶.

c- İkinci Kanal Seferi ve Filistin Cephesi

Cemal Paşa, Kanal Seferi için hazırlıklarına devam ederken İngilizler de savunma stratejilerini değiştirerek Kanal'ın doğusuna mevzilenmeye başlamışlardır. Von Kressentein komutasındaki Birinci Kuvve-i Seferiye, 23 Nisan'da bir keşif taarruzu gerçekleştirmiş, Katya önlerinde İngilizlerle yapılan çatışmalar başarıyla sonuçlanmıştır³⁰⁷.

Katya Savaşı Cemal Paşa'yı önemli derecede etkilemiş ve savaş stratejilerini değiştirmesine sebep olmuştur. Ona göre bu savaş tayyare müfrezelerinin önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Ayrıca Suriye ve Filistin'in korunması için bölgede bir denizaltı üssünün kurulması kaçınılmaz olmuştur.

---

³⁰⁴ Philip H.Stoddard, *a.g.e.* ,s. 9399.

³⁰⁵ Cemal Paşa, *a.g.e.* , s. 206–208; Nevzat Artuç, *a.g.e.* , s. 225.

³⁰⁶ Nevzat Artuç,*a.g.e.* , s. 226.

³⁰⁷ A.Fuad Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına*, s. 16.

Cemal Paşa'nın yeni taarruz planına göre, Kress Von Kressentein başkanlığındaki Birinci Kuvve-i Seferiye, 2 Ağustos 1915'de 10.000 kişilik bir kuvvetle Kanal'ın 40 km. doğusundaki Romani'ye saldırmıştır³⁰⁸. Ancak düşman mevzilerinin kuvvetli tahkim edilmesi ve yoğun topçu ateşi nedeniyle 3/4 Ağustos'ta Sina'ya doğru geri çekilmek zorunda kalmıştır.

Cemal Paşa'ya göre Romani başarısızlığının nedenleri İngilizlerin mükemmel bir savunma sistemi kurmaları, şiddetli topçu ateşine maruz kalmaları ve Şerif Hüseyin İsyanı'nın başlamış olmasıdır³⁰⁹. Bu durum neticesinde Cemal Paşa, IV. Ordu'nun iki Türk fırkasıyla takviye edilmesi talebinde bulunmuştur.

Kress Von Kressentein, harekâtın ilkbaharda yapılması gerekirken Temmuz-Ağustos aylarında yapılmasının yanlış olduğunu, çekirge Felaketi nedeniyle erzak temininde güçlük çekildiğini ve Şerif Hüseyin isyanı dolayısıyla Kanal Seferinin ikinci palana düştüğünü söyleyerek başarısızlığı açıklamaya çalışmıştır³¹⁰.

Cemal Paşa, Romani başarısızlığının ardından El-Ariş- Nahil hattında zayıf ileri karakollar kurarak Filistin'e çekilme kararı almıştır. Burada güçlü bir savunma hattı oluşturarak, kışın Hicaz'a sefer düzenlemek istemiş, ancak Enver Paşanın karşı çıkması nedeniyle bu planını uygulayamamıştır³¹¹.

İngiltere'de Lloyd George hükümeti kurulunca mevcut savaş stratejilerinde değişikliğe gidilmiş ve Sina'dan Türklerin atılması için saldırı emri vermiştir. Birinci Gazze Savaşı olarak da adlandırılan bu savaş sonucunda, İngiliz askeri birlikleri, 21 Aralık'ta El-Ariş'e girmeyi başarmışlardır³¹². Bu durum karşısında Türkler El-Ariş ve çölü terk etmek zorunda kalmışlardır.

---

³⁰⁸ Jehuda L. Wallach, *a.g.e.*, s. 178.

³⁰⁹ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 227.

³¹⁰ Kress Von Kressentein, *a.g.e.*, s. 114-115.

³¹¹ Kress Von Kresentein, *a.g.e.*, s. 125-128.

³¹² Fahrettin Altay, *a.g.e.*, s. 125-126.

Üç hafta sonra İngilizler yeniden Gazze üzerine taarruz etmişler, fakat bu sefer başarılı olamayarak geri çekilmişlerdir. Cemal Paşa, 17/20 Nisan tarihleri arasında gerçekleşen İkinci Gazze Savaşı sonucunda da İngilizlerin Çanakkale'den sonra bu mağlubiyeti de unutamayacaklarını ve bu zaferle İngiliz kibir ve inadının kırıldığını belirtmiştir³¹³.

3- Yıldırım Orduları ve Cemal Paşa'nın Suriye'den Ayrılması

İkinci Gazze Savaşı'ndan sonra Bağdat'ın geri alınması fikri ortaya çıkmıştır. Bu fikir bölgedeki gücünü İngiltere'ye kaptırmak istemeyen Almanya tarafından da desteklenmektedir³¹⁴.

Fakat Cemal Paşaya göre, Filistin tehlikede oldukça Bağdat üzerine sefer yapmak çok tehlikeli ve yanlış bir düşüncedir³¹⁵. Bu fikrini Enver Paşaya da açmış olmasına rağmen Enver Paşa, Almanya'dan alacak yardımın tehlikeye düşmemesi adına Bağdat Harekâtının yanında yer almıştır. Bu durum ikilinin arasının açılmasına bile sebep olmuştur³¹⁶. İkili arasındaki gerginlik durumu devam ederken, Enver Paşa, Mayıs ayında Cemal Paşaya bir telgraf göndererek eski Alman Genelkurmay Başkanı Falkenhayn'ın bölgeye bir inceleme gezisi yapacağından dolayı kendisine gerekli kolaylıkların sağlanmasını belirtmiştir³¹⁷.

Bir ay sonrada Filistin'i teftiş etmek amacıyla bölgeye gelmiştir. Teftiş sırasında Cemal Paşaya Bağdat'ı geri almak için II. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa kumandasında bir ordu teşkil etmek ve bu orduyla Halil Paşa kumandasındaki VI. Ordu'yu Yıldırım Ordu Kumandanlığı adı altında birleştirmek niyetinde olduğunu bildirmiştir³¹⁸. Daha sonra II. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa ve Kafkas Orduları Kumandanı İzzet

³¹³ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 219-220.

³¹⁴ J.Pomiankowski, *a.g.e.*, s. 247.

³¹⁵ Y.Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c. III/3, s. 376-379.

³¹⁶ Kress Von Kressentein, *a.g.e.*, s. 161.

³¹⁷ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 221.

³¹⁸ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 223-224.

Paşayı Halep'e davet ederek bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıda, Bağdat Harekâtından geri dönüş olmayacağını ve Yıldırım Orduları Komutanlığı'na Falkenhayn'ın tayin edileceğini söylemiştir.

Fakat Cemal Paşa bu karara itiraz ederek, görevinden istifa etmek istemiş, ancak İzzet Paşa'nın yoğun çabaları sonucunda bu karardan vazgeçmiştir³¹⁹.

Cemal Paşa'nın muhalefeti Almanya'yı endişelendirmiş, bu sebeple Enver Paşa'yla yapılan görüşmeden sonra, Cemal Paşa'nın Almanya gezisine çıkarılması ve yokluğunda da Yıldırım Orduları meselesinin halledilmesine karar verilmiştir³²⁰.

Cemal Paşa, 29 Temmuz 1917'de Enver Paşa'ya IV. Ordu'nun ihtiyaçlarıyla ilgili dört maddelik bir telgraf göndermiş ve bunları temin etmek için İstanbul'a gelmek istediğini bildirmiştir³²¹. Bu durum, Enver Paşa için Cemal Paşa'nın Almanya'ya gönderilmesi için kaçırılmaz bir fırsat olarak görülmüştür. Bu nedenle Enver Paşa, bir yandan Cemal Paşa'yla görüşerek derhal İstanbul'a gelmesini söylemiş, diğer taraftan da Alman yetkilileriyle irtibata geçerek ziyaret işinin bir an önce halledilmesini istemiştir. Enver Paşa'nın bu girişimleri neticesinde Cemal Paşa İstanbul'a geldikten birkaç hafta sonra, Almanya İmparatoru'nun özel isteğiyle resmen Almanya'ya davet edilmiş, 25 Ağustos 1917 tarihli irade ile de Almanya'ya hareket etmiştir³²².

Enver Paşa, 2 Eylül tarihinde Almanya'da bulunan Cemal Paşa'ya göndermiş olduğu telgrafla, Falkenhayn'ın Filistin'le ilgili taarruz planının kabul edildiğini bildirmiştir. Cemal Paşa ancak Eylül ayı ortalarında İstanbul'a dönebilmiştir. Bu sırada bölgede Yıldırım Orduları Grup

---

³¹⁹ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 226; Kress Von Kressentein, *a.g.e.*, s. 163.

³²⁰ Y.Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c. III/3, s. 420; Jehuda L. Wallach, *a.g.e.*, s. 196; Kress Von Kressentein, *a.g.e.*, s.171.

³²¹ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 232.

³²² Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 232.

Komutanlığına atanan Falkenhayn ile VII. Ordu Kumandanlığı'na atanan Mustafa Kemal arasında yetki tartışmaları yaşanmaktadır.

Falkenhayn'ın kendi bölgesi içerisindeki Arap işlerine müdahalesini kabul edemeyen Mustafa Kemal Paşa, 20 Eylül'de Başkumandan Vekili Enver Paşa, IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa ve Sadrazam Talât Paşa'ya hitaben beş maddelik oldukça sert bir rapor göndermiştir³²³. Mustafa Kemal Paşa söz konusu raporunda, Falkenhayn ve Yıldırım meselesinden duyduğu rahatsızlığı gerekçeleriyle açıklamaya çalışmıştır. Raporun en ilginç noktalarından birisi, IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın saf dışı edilerek, bütün savaş yetkilerinin Falkenhayn'da toplanmasının yanlış olduğunun vurgulanmasıdır. Raporun beşinci maddesinde ise, eğer Falkenhayn'ın Sina'daki çarpışmaları yönetmesi isteniyorsa bunu bir Türk kumandanı yönetimi altında olması zaruri görünmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal Paşa, Falkenhayn'ın yetkilerinin kısıtlanmasını ve Cemal Paşa'nın emri altında çalıştırılmasını arzu etmiştir³²⁴.

Mustafa Kemal Paşa, 24 Eylül'de Enver ve Cemal Paşa'lara hitaben yazdığı Zeyl raporunda biraz daha ileri giderek, Falkenhayn'ın Sina Cephesinde asla vazife alamayacağını aksi takdirde kendisinin istifa edeceğini bildirmiştir³²⁵.

Enver Paşa ise, Mustafa Kemal'in bu iki raporuna karşılık Falkenhayn'a itimat edilmesi yönünde bir cevap yollamıştır. Cemal Paşayı ise her iki komutan arasında arabuluculuk işiyle görevlendirmiştir. 27 Eylül 1917 tarihli bir emirle IV. Ordu lağvedilmiş, yerine Suriye ve Garbi Arabistan Umum Kumandanlığı adı altında yeni bir ordu kurulmuş, Cemal Paşa aynı gün yeni kurulan ordunun kumandanlığına tayin edilmiş ve Hicaz, Yemen, Asir cepheleri de kendisine bağlanmıştır³²⁶.

---

³²³ Y.Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c. III/3, s. 400-407; Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, TTK Yay. , Ankara 1989, s. 275-281.

³²⁴ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 233; Şükrü Tezer, *a.g.e.*, s. 350.

³²⁵ Y.Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c. III/3, s. 413.

³²⁶ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 235.

Arabuluculuk görevi üzerine Halep'e gelen Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile Falkenhayn meselesini uzun uzadıya görüşmüş, bu görüşmede Falkenhayn'ın bölgeye gelmesiyle durumun daha kötüye gideceği yönünde bir karara varılmıştır. Her iki Paşa ortak hareket etme kararı aldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa, durumun düzelmemesini gerekçe göstererek görevinden istifa etmiş ve hemen arkasından İstanbul'a dönmüştür. Aynı karar gereği Cemal Paşa da istifa edecekken, o tarihlerde Şam'a ziyarette bulunan Enver Paşa, Azmi ve Tahsin Beylerin yoğun ısrarları sonucu kararından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bu durum Mustafa Kemal Paşa'nın Cemal Paşaya kırılmasına sebep olmuştur³²⁷.

Cemal Paşa istifa etmediyse de, gerek Yıldırım Orduları meselesi gerekse IV. Ordu'nun lağvedilmesi nedeniyle oldukça sıkıntılı günler geçirmektedir. Oluşan bu yeni durumun kendisinin Suriye'deki varlığını anlamsız hale getirdiğini düşünmektedir. Bu durumdan rahatsızlık duyarak, Kasım sonlarına doğru bölgeden kesin olarak ayrılmaya karar vermiştir.

Enver Paşa ve Cemal Paşa arasında geçen telgraflaşmalar neticesinde Enver Paşa, Cemal Paşa'yı anladığını dile getirerek 27 Kasım tarihli telgrafında, Suriye ve Garbi Arabistan Umum Kumandanlığı uhdesinde kalmak ve beş ay müddetle izinli olmak kaydıyla İstanbul'a dönmesinin uygun olacağını bildirmiştir. Cemal Paşa da bu tavrından dolayı Enver Paşaya teşekkür etmiştir³²⁸.

Cemal Paşa'nın Suriye'den ayrılmasıyla ilgili son olay ise, 9 Aralık'ta Kudüs'ün düşmesi olmuştur³²⁹. Bu konudaki düşüncelerini Enver Paşaya göndermiş olduğu telgrafında şu şekilde dile getirmiştir: *“Başkumandan Vekili Enver Paşa Hazretlerine Kudüs'ün müdafaa-i mutlaka temin edilmeden evvel mevcut kuvvetlerin Kudüs'ü tahliyesi ziyan-ı arkasında, taarruzi harekât içerisinde israf etmek suretiyle Kudüs'ün sükûtuna sebebiyet verilmesinde maddi-manevi mesuliyetin Falkenhayn*

³²⁷ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 236–237.

³²⁸ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 236.

³²⁹ Şükrü Mahmud Nedim, *Filistin Savaşı* (Çev. Abdullah Es), Ankara 1995, s. 106.

Paşaya ait olduğu kanaatinde bulunduğumdan bağırarak Paşa atveli (uzantısı) olan bu adamı affetmeyeceğimi arz ederim. Suriye ve Garbi Arabistan Umum Kumandanı Ahmed Cemal³³⁰.”

Bu telgrafın ardından Cemal Paşa, Kudüs'ün düşmesini bahane ederek, 12 Aralık 1917'de Suriye'den ayrılmıştır³³¹. Ayrılış haberini Falkenhayn'a 29 Aralık tarihli bir telgrafla bildirmiştir.

Cemal Paşa İstanbul'a döndükten kısa bir süre sonra, 2 Ocak 1918'de Suriye ve Garbi Arabistan Umum Kumandanlığı lağvedilerek IV. Ordu yeniden kurulmuştur. Bölgedeki en büyük rakibi Cemal Paşa'dan kurtulan Falkenhayn ise, durumdan oldukça mutlu olmuştur. Fakat Falkenhayn'da, Kudüs'ün düşüşü ve bölgedeki Türk komutanlarıyla geçinememesi gerekçe gösterilerek, 25 Şubat 1918'de görevinden alınmış ve yerine Liman von Sanders getirilmiştir³³². Fakat komuta kademesindeki bu değişiklik başarılı olamamış ve Ekim ayı içerisinde İngiliz kuvvetleri bölgeye tamamen hâkim olmuştur³³³.

4- Arap Milliyetçilik Hareketleri ve Cemal Paşa

Cemal Paşa ilk olarak Bağdat Valiliği sırasında Arap milliyetçilik hareketleriyle karşılaşmıştır. O dönem için sorunların asıl kaynağını bölgede yaşanan sefalet olarak düşünmüştür. Bu sebepten olayı milliyetçilik bağlamında değerlendirmemiş uzlaşmacı ve barışçı bir siyaset izlemeye çalışmıştır. Arap Aşiretleriyle dostluk ilişkileri kurarak onları çeşitli ortamlara davet etmiştir.

Cemal Paşa'nın IV. Ordu Komutanlığına atanmasında, Kanal Seferi'nin yanı sıra bölgedeki Arap milliyetçilik hareketlerini engelleyebileceği düşüncesi de etkili olmuştur. İttihat ve Terakki iktidara

---

³³⁰ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 242.

³³¹ J.Pomiankowski, *a.g.e.*, s. 257.

³³² Y.Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c. III/3, s. 431.

³³³ Zeine N. Zeine, *The Struggle For Arab Independence*, Beirut 1960, s. 25–29.

geldiği zaman merkezîyetçi ve Türkçü bir siyaset anlayışı benimsemiş, bu durum bölgedeki Arap milliyetçileri tarafından pek hoş karşılanmamış, bir takım huzursuzlukları da beraberinde getirmiştir³³⁴. Bundan dolayı Cemal Paşa, Suriye'ye geldiği andan itibaren Araplar milliyetçilerine karşı uzlaşmacı bir siyaset takip etmeye çalışmıştır.

Bu amaçla cihad fikrini öne sürerek bölgedeki Arap Müslümanları kazanmayı amaçlarken, diğer taraftan Mısır kaynaklı olup bölgede Arap milliyetçiliği yanlısı yayın yapan gazete ve dergilerin bölgeye sokulmalarını yasaklamıştır. Yapmış olduğu konuşmalarında İttihat ve Terakki'nin Türklerle Arapları aynı halifenin bayrağı altında görmek istediğini, düşmanların iki milleti birbirine düşürmek için çaba sarf ettiğini, Türkçülük akımının kesinlikle Araplara karşı bir eylem olarak düşünülmemesini ve Türklerle Arapların "*Etin eti, kanın kanı*" gibi ayrılmaz bir bütün olduklarını ifade etmiştir³³⁵.

Cemal Paşa'nın bu konuşması ve tavırları, Suriye ve Lübnan'ın Arap ahalisi tarafından memnuniyetle karşılanmış, hükümet lehine gösteriler yapılmış, Arap ileri gelenlerinin çoğu devlete bağlılık mesajları göndermiştir³³⁶. Cemal Paşa, Suriye'ye geldikten sonra bölgedeki esnaflarla, Arap Şeyhleriyle ve bölgenin ileri gelenleriyle yakın ilişkiler kurmuş, Arap ahaliyi savaş yükümlülüklerinden muaf tutmuş ve kendilerinden alınacak her malın parasının peşin ödeneceği güvencesini vermiştir. Cemal Paşa, otoriter idare tarzı ile halifeye bağlılık durumunu da ön plana çıkarmış ve Arapları kazanma gayreti içerisinde olmuştur³³⁷.

Fakat Cemal Paşanın bütün bu çabalarına rağmen Arap isyancıları amaçlarından vazgeçmemişlerdir³³⁸. IV. Ordu Müftüsü Şeyh Esad Şukayr'ın bazı ihtilalcilerin aleyhte faaliyette bulunmaları hakkında kesin konuşması, daha sonra da IV. Ordu İstihbarat şubesinin Mısır'dan Said Şükrü'ye

³³⁴ Philip H. Staoddard, *a.g.e.*, s. 114.

³³⁵ Cemal Paşa, *a.g.e.*, 256–258.

³³⁶ Y.Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c. III/3, s. 213.

³³⁷ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 259–260, 270–272.

³³⁸ Zekeriya Kurşun, *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, İstanbul 1992, s. 17–153.

hitaben yazılmış olan 20 Ağustos 1914 tarihli mektubu ele geçirmiş olması, Cemal Paşanın uzlaşmacı siyasetten vazgeçmesine sebep olmuştur³³⁹.

Söz konusu mektupta; Osmanlı Devleti savaşa girdiği takdirde sağ çıkamayacağı, bütün Arapların aynı tehlike ile karşı karşıya kalacağı, bundan dolayı da hazırlıklı olunması gerektiği tavsiye ediliyordu³⁴⁰. Cemal Paşa'ya göre, Lübnan'da Fransız taraftarları oldukça fazladır. Şerif Hüseyin'de Hicaz'da önemli bir güce sahiptir. Mısır'daki Arap bağımsızlık cemiyetleri de her an harekete geçebilirlerdi. 1916 yılı başlarında Mekke'ye gitmek bahanesiyle Suriye'ye gelip ahaliyi kışkırtmak isteyen birkaç şahsın varlığının haber alınması, Cemal Paşa'nın kuşkularını daha da artırmıştır³⁴¹.

Artık daha sert önlemler alınması gerektiğini düşünen Cemal Paşa, meseleyi Harbiye Nezaretiyle görüştüktan sonra ilgili kişileri yakalatmış ve ihtilalcilere gözdağı vermek amacıyla Beyrut Divân-ı Harbi Örfisi'nde yargılanmalarını sağlamıştır. Yargılama sonucunda on bir ihtilalci halkın gözleri önünde idam edilmiştir³⁴².

Cemal Paşa, ilk idamların ardından Suriye, Beyrut ve Cebel-i Lübnan vilayetlerinde Mısır'daki zararlı cemiyetlerle ilişkisi sabit görülen ve devlet aleyhinde faaliyetlerde bulunan bazı Arap aileleri siyasi nedenlerle Anadolu'ya nakletmeye karar vermiştir. Paşa bu hareketi sürgün değil nakil, ceza değil ihtiyat olarak değerlendirmiştir³⁴³.

23 Nisan 1916 tarihli kararnameyle Suriye'den nakledilmeye başlanan ailelerin iaşelerinde kullanılmak üzere; Ankara vilayetine 330.000, Konya vilayetine 110.000, Bolu vilayetine 100.000, Kastamonu vilayetine 60.000, Eskişehir vilayetine 360.000, Karesi vilayetine 100.000, Aydın vilayetine 110.000 Kuruş'luk tahsisat gönderilmiştir. Bu vilayetlerin dışında, Edirne, Mamuretilaziz, Kütahya, Sivas, Ankara, Hüdavendigâr,

---

³³⁹ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 275.

³⁴⁰ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 276–277.

³⁴¹ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 274.

³⁴² William Cleveland, *Emir Şekip Arslan*, s.85.

³⁴³ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 275.

Karahisar-ı sahip, İzmit, Maraş, Kayseri, Niğde, Teke ve Menteşe vilayetlerinde de nakiller yapılmıştır³⁴⁴.

Birkaç ay sonra da ailelerin yevmiye miktarını 20 Kuruş'a çıkarmıştır. Yevmiyeler mümkün olduğu kadar düzenli ödenmeye çalışılmıştır. Ayrıca ailelerin kışlık yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarının karşılanması için seferberlik tahsisatından para bile gönderildiği zamanlar olmuştur³⁴⁵.

Nakledilmiş ailelerden askere alınanlar da olmuştur. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, geride kalan eş ve çocukların mağdur olmaması için Cemal Paşa nezdinde girişimlerde bulunmuş, hatta bunların yeniden Suriye'ye dönmelerini bile talep etmiştir. Cemal Paşa, Şam ve Beyrut'ta ele geçen belgelerinde yürürlüğe koyulma zamanlarının geldiğine inarak belgelerde adı geçen şahısları tutuklatmış ve Lübnan'ın Aliye kasabasında kurulmuş olan Divân-ı Harbi Örfi'de yargılanmaları için gerekli emri vermiştir. Enver Paşa ve Talât Bey ismi geçen şahısların önemli kişiler olduklarını öne sürerek bu karara karşı çıkmışlarsa da, daha sonra kabul etmek zorunda kalmışlardır³⁴⁶. Suçlananlar arasında; Abdülhamit Zöhravi, Şefik El Müeyyed, Abdülgani El Arîsi gibi önemli isimler bulunmaktadır.

Cemal Paşa, İstanbul Polis Müdürlüğü'yle işbirliği yaparak tevkiflerin başlatılmasını istemiştir. Cemalettin El Hatip, Şefik El Müeyyed, Azimzade Osman gibi isimler tevkif edilmiş, bu durum İstanbul'da çok büyük bir şaşkınlık yaratmıştır.

Cemal Paşa, Şefik El Müeyyed'in Arap devleti kurmak için çalışan gizli cemiyetlere üye olduğunun anlaşıldığını, bu nedenle İstanbul'da yakalanan bu kişinin Aliye Divan-ı Harbi Örfisi'nde yargılanabilmesi için Suriye'ye gönderilmesini istemiştir. Halep Müfettişi Şükrü El Aseli'nin de aynı suçtan Halep'te tevif edildiğini belirtmiştir.

---

³⁴⁴ Nevzat Artuç, *a.g.e.* , s. 275.

³⁴⁵ Andre Mandelstam, *a.g.e.* , s. 349.

³⁴⁶ Cemal Paşa, *a.g.e.* , s. 284–302.

Bahsi geçen kişiler Suriye'ye gönderilmiş ve 1915 yılı sonlarında Aliye kasabasında yargılanmalarına başlanmıştır. Nisan'da yargılanmalar tamamlanmış, idam cezasıyla yargılanan yirmi bir kişiden ancak dört tanesi idama mahkûm edilmiştir.

Fakat Cemal Paşa kendisine bu kararı bildiren Mahkeme Başkanı Şükrü Beyin kararını beğenmemiş, elinden karar kâğıdını alarak, söz konusu kişilerin Fransa ve İngiltere himayesinde bir Arap Devleti kurmak, bir Arap Halifeliği tesis etmek, Mısır'daki zararlı cemiyetlerle işbirliği yapmak suçlarından idamlarına karar verildiğini söylemiştir³⁴⁷.

İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimleri Cemal Paşa'yla aynı fikirde olmalarına rağmen, bazı sanıkların kurtarılması için girişimlerde de bulunmalarına rağmen, Cemal Paşa bu ricaları kabul etmemiştir³⁴⁸. İnfazlar 6 Mayıs 1916'da, Beyrut ve Şam'da gerçekleştirilmiştir.

Ertesi gün Şam gazeteleri, Cemal Paşa'nın vatanın selameti uğruna hainlere gereken cezayı verdiğini yazmıştır. Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal ve Şam Mebusu Mehmet Paşa bile bu konuda Cemal Paşa'nın yanında yer almışlardır³⁴⁹.

Fakat Cemal Paşa'yı idamlar yüzünden eleştiren insanlar da olmuştur. Bu eleştirilerin başında idamlar için Padişah onayının niçin alınmadığı sorusu gelmektedir³⁵⁰. Paşa, Hatıralarında bu hükmü yerine getirebilecek yetkilere sahip olduğunu belirtmektedir³⁵¹.

İdamlar konusunda bir başka eleştiri de, idam hükümlerine ait belgelerin, 1913 senesine ait olması ve aynı tarihli genel aftan niçin muaf tutulmadıklarıdır. Bir diğer eleştiri ise, idamların Şerif Hüseyin isyanıyla

---

³⁴⁷ T.Zafer Tunaya, *a.g.e.*, c.I, s. 629–630.

³⁴⁸ F.Rıfki Atay, *a.g.e.*, s. 45.

³⁴⁹ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 302.

³⁵⁰ O.Selim Kocahanoğlu, *İttihat-Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması*, İstanbul 1998, s.95–99.

³⁵¹ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 301.

ilgili olup olmadığıdır. Cemal Paşa Şerif Hüseyin'in İsyanı'nın, bizzat Şerif'in ahlaksızlığı ve ikiyüzlülüğünden kaynaklandığını iddia etmiştir³⁵².

Şerif Hüseyin idamlardan çok önce, 1912 yılından itibaren İngilizlerle işbirliği içine girmiştir. Bundan dolayı, idamlar ve Şerif Hüseyin İsyanı arasında bir ilişki kurmak pek doğru değildir³⁵³.

a- Şerif Hüseyin İsyanı

Şerif Hüseyin, 1 Kasım 1908'de vezaret payesi verilerek Mekke-i Mükerrerme Eمارeti'ne tayin edilmiştir. İttihatçılar onu desteklemesine rağmen, Şerif Hüseyin bu desteğe ihanetle karşılık vermiş ve 1912'den itibaren İngilizlerle ilişkide bulunmaya başlamıştır³⁵⁴. 1913 tarihinde oğlu Abdullah'ı Mısır'a göndermiş ve Lord Kitchner ile temas kurmasını sağlamıştır³⁵⁵.

İngilizler, Kasım 1914'te kendilerine yardımcı olduğu takdirde Şerif Hüseyin'in bağımsız bir hükümdar olabilmesi için gereken desteğin sağlanacağını söylemişlerdir. Cemal Paşa, Şerif Hüseyin'in iyi niyetli olmadığını bilmekle beraber, onun Halife aleyhine isyan bayrağı çekebileceğine inanmamaktadır³⁵⁶.

Fakat Şerif Hüseyin, Temmuz 1915'de İngiliz Komiseri MacMahon'a bir mektup yollayarak askeri alanda işbirliği teklif etmiş, karşılığında ise, Adana ve Mersin'den Hicaz'a kadar olan toprakların kendisine bırakılmasını istemiştir³⁵⁷. İngilizler başta bu isteklere pek sıcak yaklaşmasalarda 1916 tarihinde aralarında anlaşmaya varmışlardır. Şerif

---

³⁵² Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 296–301.

³⁵³ Y.Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c. III/3, s. 242–245.

³⁵⁴ Y.Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c. III/3, s. 238.

³⁵⁵ Alexei Vassilev, *The History Of Suudi Arabia*, London 1998, s. 241.

³⁵⁶ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 280.

³⁵⁷ Y.Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c. III/3, s. 241–243.

Hüseyin, herhangi bir şüpheye yer vermemek amacıyla oğlu Faysal'ı İstanbul'a göndermiş ve Padişaha bağlılık yeminleri ettirmiştir³⁵⁸.

Şerif Hüseyin, Enver Paşa'ya bir telgraf göndererek; bölgede genel af ilan edilmesini, Mekke Emareti'nin babadan büyük oğla geçmek kaydıyla kendisine verilmesini ve Hicaz'da idari muhtariyetinin kabul edilmesi gibi bazı taleplerde bulunmuştur. Telgrafın müsveddesini gören Cemal Paşa, Faysal'ı yanına çağırarak azarlamış, daha sonra da Şerif Hüseyin'e bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafında, genel af isteğinin kabul edilemez olduğunu, emirliğin babadan oğla geçmesi meselesinin şu anki savaş ortamında yersiz olduğunu söylemiş ve yanlış bir hareketinde en ağır şekilde cezalandırılacağını belirtmiştir³⁵⁹. Şerif Hüseyin ir ay sonra Cemal Paşaya göndermiş olduğu cevabında, hiçbir şey olmamış gibi davranarak, genel affı sadece iç barışa katkıda bulunmak amacıyla istediğini belirtmiş ve Medine Muhafızı Basri Paşadan şikâyetçi olmuştur. Bu mektup, Cemal Paşanın şüphelerini daha da artırmıştır. Bu nedenle o tarihlerde Şam'da bulunan Faysal'ı bir kez daha yanına çağırarak babasının yazdığı mektubu göstermiş ve oldukça sert bir şekilde ikaz etmiştir. Daha da ileri giderek; kardeşi Abdullah'ın Basri Paşaya saldırmaktan vazgeçmesini, ikili oynamalarını, eğer dost iseler bunun gereğini yapmalarını, değilse ellerine silah alıp isyan etmelerini bildirmiştir. Faysal, Cemal Paşanın bu öfkesinden çok korkmuş, böyle bir niyetlerinin olmadığını ve Halifeye bağımlı olduklarını ifade etmek zorunda kalmışlardır³⁶⁰.

Cemal Paşa 1916 tarihinde teftiş için bölgede bulunan Enver Paşayla beraber, Mekke'ye gitmiş ve Şerif Hüseyin tarafından gayet nazik bir şekilde ağırlandırılmıştır.

Paşa, daha sonra Medine'den Şerif Hüseyin'e bir telgraf yollayarak, İkinci Kanal Seferi için yardım istemiş ve hecin süvari bölüğünün bir an

---

³⁵⁸ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 284.

³⁵⁹ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 297–299.

³⁶⁰ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 286.

önce hazırlanmasını istemiştir³⁶¹. Şerif Hecin süvari bölüğünün bir an önce hazırlanıp yola çıkacağını belirtmiştir. Bu tarihlerde Şam'da bulunan Faysal, Mayıs ortalarında hecin süvari bölüğünü Medine'den alıp getirmek bahanesiyle izin istemiştir Paşa durumun bir isyan teşebbüsü için hazırlık olabileceğini tahmin etmesine rağmen Faysal'ın gitmesine izin vermiş, Fahrettin Paşayı derhal bölgeye göndermiştir³⁶².

Faysal, kardeşi Ali ile birlikte Medine'den ayrıldıktan sonra Mekke'ye gitmemiş, iki şehir arasında asi bedevilerle birleşmiştir. Şerif Hüseyin'in Cemal ve Enver Paşalara yazdığı şifreli telgrafların çözülmesiyle telgrafta; isteklerinin yerine gelmemesini bahane ediyor ve bu nedenle hükümetle olan her türlü bağlantısını kestiğini bildiriyordu³⁶³.

Şerif Hüseyin, isyanın hemen ardından Arap halkını kendi lehine çekebilmek için bir takım girişimlerde bulunmuştur. Cemal Paşa, isyan karşısında İngilizlerin tavrını daha iyi anlayabilmek için Başkumandanlık Vekâleti'ne başvurarak, İngiliz resmi tebliğlerinin gönderilmesini istemiştir.

Paşa, isyanın yayılmasını engellemek amacıyla, 19 Ağustos, 7 ve 10 Şubat 1917 tarihlerinde Dâhiliye Nezareti'ne başvurarak, devlete bağlılık gösteren Arap aşiretlerinin reislerine nişan ve madalya verilmesini talep etmiştir. Devlet bu isteği uygun görerek devletin yanında yer alan Arap aşiretlerine madalya ve nişan vermiştir. Böylelikle Şerif Hüseyin'in isyanının bütün Arapları kapsamadığını göstermek istemiştir. İsyancıların bölgedeki faaliyetlerini tespit ettirmiş ve bu konuda deneyim sahibi olan kişileri ilgili makamlara tayin ettirmiştir³⁶⁴. Bunlara ilave olarak bölgedeki Arap aşiret liderlerinden, İbn Reşid ve İbn Suud'la görüşerek devlete bağlılık sözü almıştır.

---

³⁶¹ Kress Von Kressentein, *a.g.e.*, s. 111.

³⁶² Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 305–306.

³⁶³ Y.Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c. III/3, s. 265–279.

³⁶⁴ Y.Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c. III/3, s. 268–269.

Hükümet Şerif Hüseyin'den boşalan Mekke-i Mükerreme Emareti'ne, 2 Temmuz 1916'da Şerif Ali Haydar Paşayı tayin etmiştir³⁶⁵. Yeni Şerif Mekke şehrine gidememiş, Enver Paşa, Cemal Paşaya başvurarak sıhhi nedenler sebep gösterilerek Ali Haydar Paşanın Şam'a yerleşmesini talep etmiştir. Fakat Cemal Paşa bu öneriye Hüseyin'in karşısında geri adım olarak düşünüleceği fikriyle karşı çıkmıştır.

Cemal Paşa, isyana rağmen Ağustos sonlarına kadar İkinci Kanal Seferiyle ilgisini kesmemiş, Fakat Romani yenilgisi üzerine Sina cephesiyle Hicaz cephesi arasında bir seçim yapmak durumunda kalmıştır. Enver Paşanın da isteğiyle ağırlığı Hicaz'a vermiştir³⁶⁶. Hüseyin'in İngilizler tarafından desteklenmesi üzerine bu cephe başarılı olamamıştır. 4 Mart 1917'de Medine ve Hicaz'ın tahliyesi kararını vermiştir.

Hüseyin 18 Ocak 1918'den itibaren hutbeleri kendi adına okutmaya başlamış, böylece Osmanlı Halifesiyle tüm bağlarının koptuğunu göstermeye çalışmıştır³⁶⁷.

B- Cemal Paşa'nın Yurtdışına Çıkışı

Cemal Paşa, 8 Temmuz 1918'de kurulan ikinci Talat Paşa Kabinesi'nde Bahriye Nazırı olarak görev almıştır. Geçirmiş olduğu rahatsızlıktan dolayı bir süre izin alarak Macaristan'a gitmiş ve burada tedavi olmuştur. Eylül başlarında tekrar İstanbul'a dönerek görevinin başına geçmiştir.

Savaşın kaybedileceğinin anlaşılması üzerine Sadrazam Talat Paşa, Berlin'e giderek uygun bir barış anlaşması için çalışmalarda bulunmuştur. Fakat bu çalışmalarında başarılı olamamış bu nedenle, 8 Ekim 1918

---

³⁶⁵ Zeine N. Zeine, *a.g.e.*, s. 17.

³⁶⁶ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 292.

³⁶⁷ Y.Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c. III/3, s. 348-349.

tarhinde hükümetin istifasını vermiřtir³⁶⁸. Yeni kabine 14 Ekim 1918 ‘de İzzet Paşa tarafından kurulmuştur.

Savaşın faturası İttihat ve Terakki’nin  c liderine çıkarılmış, muhaliflerin harekete geçmesiyle Cemal Paşa’da bu eleştirilerden nasibini almıştır. Cemal Paşa eleştirilerden o kadar rahatsız olmuştur ki, yurtdışına çıkmadan birkaç saat önce Falih Rifkı Bey’e kendisini savunma amaçlı bir mektup bırakmıştır. 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Anlaşmasının imzalanmasıyla, İstanbul’da ki azınlıklar taşkınlıklarını artırmışlardır. Diğer taraftan Roma Sefiri Galip Bey, Talat Paşaya göndermiş olduğu mektubunda; İngiltere ve Amerika’daki Ermeni ve Rum lobisinin İttihatçı liderler için uluslar arası bir mahkeme istediklerini, bu mahkemede Türk tarafını Hürriyet ve İtilafçıların temsil edeceğini söylemiştir. Böyle bir durum gerçekleşirse, mahkemenin adalet yerine kin ve nefret dağıtacağını bildiriyor ve durumun vahametini şu sözlerle gözler önüne seriyordu: “ l mden daha acı hadiselerle karşılaşmamak için memleketi terk ediniz³⁶⁹.”

Talat Paşaya her taraftan suikast haberlerinin gelmesi  zerine, 31 Ekim 1918’de, İttihat ve Terakki’nin şeref Sokağı’ndaki Merkez-i Umumisi’nde, bir toplantı düzenlenmiştir. Cemal Paşanın da katıldığı bu toplantıda, parti ileri gelenlerinin yurtdışına çıkmaları konuları ele alınmış ve Kara Kemal’in ısrarıyla bu yönde karar alınmıřtır³⁷⁰. Daha sonra Enver Paşa’nın Yalısı’nda ikinci bir toplantı daha yapılmış, bu toplantıda Enver Paşa, Hüsamettin Ertürk’e kendisinin Kafkasya’ya, diğer arkadaşlarının da Berlin’e gitmeye karar verdiklerini a ıklamıřtır³⁷¹.

Talat Paşanın, 1 Kasım 1918’de kongrede yapmış olduğu konuşmanın ardından, Cemal, Enver ve Talat Paşalar yanlarında, Bahattin şakir, Dr. Nazım, Bedri Bey, Azmi bey ve R suhu Bey ile gece bir Alman

³⁶⁸ Emir şekip Arslan, *Sürgünde  c  l m* (Yayına Haz. Ömer Hakan  zalp), Truva Yayınları, İstanbul 2004, s.

7.

³⁶⁹ Emir şekip Arslan, *a.g.e.*, s. 7.

³⁷⁰ Ziya şakir, *a.g.e.*, s. 194-197.

³⁷¹ Y.Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c.III/4, s. 712.

denizaltısıyla turdu terk etmişlerdir. Rusya'nın Odessa limanına geldiğinde Enver Paşa arkadaşlarından ayrılmıştır. Cemal Paşa ise yanındaki yedi arkadaşıyla beraber trenle yapılan uzun bir yolculuk sonrasında Berlin'e ulaşmışlardır. Berlin'deki olumsuz şartlardan rahatsız olan Cemal Paşa, gruptan ayrılarak Münih'e geçmiştir. Burada savaş sırasında tanışmış olduğu Profesör Çührer ve yardımcısı Profesör Zahre'nin yardımlarıyla “ *Halit Baboviç* ” adıyla sahte bir pasaport elde ederek bir pansiyona yerleşmiştir.

Fakat bu sıralarda Osmanlı Devleti ve İtilaf Devletleri'nin İttihatçı Paşaların teslimiyle ilgili baskılarını arttırmaları neticesinde Münih'ten de ayrılmaya karar vermiştir³⁷². İsviçre'ye gelen Cemal Paşa, Davos yakınlarında Klosters isimli bir kasabaya yerleşmiştir. Bu kasabada yaklaşık bir yıl kadar kalmıştır³⁷³.

C- Cemal Paşa'nın Yurtdışı Faaliyetleri

1- Afganistan'daki Faaliyetleri

Klosters'te sakin bir yaşantı süren Cemal Paşa, henüz ne yapacağına tam olarak karar verememiştir. Gelişmeleri bulunduğu yerden dikkatli bir şekilde takip etmektedir. Afganistan'da Emir Amanullah Han'ın İngilizlere karşı mücadeleye başladıklarını duyduğunda çok sevinmiştir³⁷⁴. Bu olaydan sonra Cemal Paşa, Afganistan'a gitmeye karar vermiştir.

Talat Paşa ve Sovyet Hariciye görevlisi Radek ile yapmış olduğu görüşmelerde Afgan Projesiyle ilgili fikirlerini ve planlarını onlara da sunmuştur. Almış olduğu olumlu cevaplar onu ümitlendirmiştir³⁷⁵. Cemal Paşa, Afganistan'a gitmek için ailesiyle vedalaşırken, Mustafa Kemal'in

---

³⁷² Feridun Kandemir, *Cemal Paşanın Son Günleri*, Yedigün Dergisi, c. III, Sa. 73, 1 Ağustos 1934, s. 17.

³⁷³ Feridun Kandemir, *ag.m.*, c. III, Sa.73. s. 1.

³⁷⁴ Ziya Şakir, *a.g.e.*, s. 206.

³⁷⁵ Nevzat Artuç, *a.g.e.*, s. 312.

başarılı olacağını kendisinin de ona yardımcı olmak maksadıyla Afganistan'a gidip İngilizlere karşı savaşmak niyetinde olduğunu söylemiştir³⁷⁶.

Afganistan'a gitmeye karar veren Cemal Paşa, ülkesine iade edilecek olan Rus esirler arasına karışarak ilk önce Rusya'ya geçmiştir. 27 Mayıs 1920'de ise Moskova'ya ulaşmıştır. III. Enternasyonal lideri Radek ile bir görüşme yapmıştır. Radek, Cemal Paşayı Ankara Hükümeti'nin resmi temsilcisi sanmış, fakat daha sonra durumun böyle olmadığı ortaya çıkmıştır.

4 Haziran 1920'de Çiçerin ve 9 Haziran 1920'de Karahan'la görüşerek projelerini onlara anlatmış ve onlardan da olumlu yanıtlar almıştır³⁷⁷. Cemal Paşa, Ankara Hükümeti'nin resmi görevlisi olmasa da yaptığı görüşmeleri Mustafa Kemal Paşaya bildirmiştir. Cemal Paşa, Afganistan Projesini Anadolu'daki Harekâta destek vermek için gerçekleştirmek istiyordu³⁷⁸. Bu nedenle Moskova'da bulunduğu dönemlerde bile düşüncelerini Mustafa Kemal Paşayla paylaşmış ve onun desteğini almaya büyük önem vermiştir.

Mustafa Kemal Paşanın, 20 Ağustos 1920'de Sovyet Hükümeti'ne göndermiş olduğu "*Enver, Talat ve Cemal Paşaların Büyük Millet Meclisi namına hiçbir teşebbüsü siyasiye girişmeye salahiyetleri yoktur*" şeklindeki telgrafı üzerine Cemal Paşa adeta yıkılmıştır. Cemal Paşa, Moskova'da bulunduğu süre içerisinde, Müslümanları emperyalist devletlerin baskısından kurtarmak amacıyla kurulmuş olan ve Başkanlığını Enver Paşanın yaptığı İslam İhtilalleri Cemiyeti'ne üye olmuştur. Cemal Paşa, bu cemiyette Afganistan sorumlusu olarak Hindistan İhtilalini organize temekle görevlendirilmiştir. Fakat daha sonra Cemal Paşa, Enver Paşanın başına buyruk hareket etmesinden rahatsız olarak cemiyetten ayrılmıştır³⁷⁹.

---

³⁷⁶ Feridun Kandemir, *a.g.m.*, c.IV, Sa. 86, 31 Ekim 1934, s. 15.

³⁷⁷ A.Fuad Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Ankara 1982, s. 378-386.

³⁷⁸ H.Cahit Yalçın, *a.g.e.*, s. 348-350.

³⁷⁹ H.Cahit Yalçın, *a.g.e.*, s. 254-258.

Cemal Paşa, 12 Temmuz 1920'de Moskova'dan ayrılarak Bakü üzerinden Türkistan'a gitmiştir. Bu dönem içerisinde Cemal Paşa, Afganistan hakkında bilgi toplamıştır³⁸⁰. Sovyet yetkilileriyle bir araya gelerek görüşmeler yapmış bu görüşmeler neticesinde, Birinci Dünya Savaşı'nda esir düşen Türk subaylarını serbest bıraktırmıştır. Subayların bir kısmını Buhara'da bıraktırarak Türkistanlı gençleri eğitmekle görevlendirmiş, bir kısmını da beraberinde Afganistan'a götürmüştür³⁸¹.

Cemal Paşa 14 Eylül 1920'de Afganistan'ın Herat şehrine ulaşmıştır. Amanullah Han'ın 26 Eylül 1920 tarihli daveti üzerine Cemal Paşa Herat'tan Kabil'e hareket etmiştir. Ekim'in ilk haftasında Kabil'e ulaşan Cemal Paşa, Amanullah Han tarafından çok samimi bir şekilde karşılanmıştır. Cemal Paşa Doğu'nun İngiliz emperyalizminden kurtulması için kendisinin Afganistan, Enver Paşanın İran, Mustafa Kemal Paşanın da Anadolu'daki potansiyel gücü harekete geçirmesini zaruri görüyor bu amaçla ortak düşman olarak algıladığı İngilizlere karşı Sovyetlerin desteğinin sağlanması gerektiğine inanmaktadır³⁸². Cemal Paşaya göre Afganistan'ın en önemli meselesi iç ve dış bağımsızlığının sağlanmasıdır. İlk olarak bu hedef doğrultusunda Afgan ordusunu güçlendirme çalışmalarına başlamıştır. Askeri harcamalar için özel bir bütçe oluşturulmasını sağlamıştır³⁸³. Cemal Paşanın bu politikası bölgedeki İngiliz yanlısı kişilerin hoşuna gitmemiş ve Amanullah Han'la Cemal Paşanın arasını açmanın yollarını aramışlardır. Bu yapılanlar neticesinde Han Rus-Afgan ittifakına sıcak bakmamıştır. Fakat Cemal Paşanın sert tepkisiyle karşılaşan Amanullah Han daha sonra Rus- Afgan İttifak anlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır. 1 Mart 1921'de Türk- Afgan, 16 Mart 1921'de ise, Türk- Sovyet dostluk anlaşmalarının imzalanmasıyla birlikte İngilizler tedirgin olmaya başlamışlardır.

Cemal Paşa'nın bütün bu çalışmalarına rağmen Afganistan'da önemli bir kesim Afgan- İngiliz ittifakını istemektedir. Hatta bazı üst kesim

---

³⁸⁰ H.Cahit Yalçın, *a.g.e.*, s. 351-358.

³⁸¹ Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler*, İstanbul 1997, s. 166-167.

³⁸² H.Cahit Yalçın, *a.g.e.*, s. 254-258.

³⁸³ Masayuki Yamauchi, *The Gren Crescent Under The Red Star*, s. 219-220.

yöneticiler Cemal Paşa'dan ülkeyi terk etmesini bile istemişlerdir. Paşa bütün bunlara rağmen pes etmemiş, mücadelesine devam etmiştir. Cemal Paşa, Enver Paşayla görüşmelerde bulunmak ayrıca Bolşevikler ile ilişkileri kuvvetlendirmek amacıyla bir süreliğine Afganistan'dan ayrılmıştır. Onun yokluğunu fırsat bilen İngilizler ve İngiliz yanlıları 22 Kasım 1922 tarihinde Afganistan ile bir dostluk anlaşması imzalanmasını sağlamıştır³⁸⁴.

Cemal Paşa, Enver Paşayla görüşmemiş ve bunun üzerine Moskova'ya doğru yoluna devam etmiştir. Moskova'da kaldığı beş haftalık süre içerisinde, Çiçerin ve Troçki ile Afganistan'ın durumu, yeni oluşturulacak Afgan ordusuna silah ve teçhizat yardımı yapılması ve İngilizlere karşı alınacak tedbirler hakkında anlaşmaya varmışlardır³⁸⁵. Fakat Cemal Paşa tam Moskova'dan ayrılırken Enver Paşa'nın Basmacılarla beraber Ruslara karşı harekete geçtiği haberini almıştır. Bu durum Rusların Cemal Paşaya olan güvenlerini sarsmıştır. Paşa'nın bir yıllık emekleri tehlike altına girmiştir.

D- Cemal Paşa'nın Milli Mücadeleyle İlgili Görüşleri

Cemal Paşa Milli Mücadele Hareketine ve Mustafa Kemal'e gönülden bağlıdır. Anadolu hareketinin kesinlikle başarıya ulaşacağına inanmaktadır. Moskova'da olduğu sırada Mustafa Kemal'e olan güvenini ve inancını yazmış olduğu mektubunda şu şekilde dile getirmiştir: *"Mustafa Kemal emin ol ki memleket kurtulacak ve kurtuluş münhasıran kahramanlığı ve esarete karşı nefreti her türlü şüpheden azade olan Türk unsuruna senin telkin ettiğin vecd ve iman sayesinde kabil olacağı için Mustafa Kemal namı şark ve Türk mahlasları arasında en büyük bir mevki işgal edecek!"*³⁸⁶

Cemal Paşa, Afganistan'da bulunduğu sıralarda Amanullah Hana'da Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele'den övgüyle söz etmiş ve Yunan ileri harekâtının hiçbir zaman başarıya ulaşamayacağını söylemiştir.

³⁸⁴ Y.Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c. III, s. 532-533.

³⁸⁵ Feridun Kandemir, *a.g.m.*, c. III, Sa. 74, 8 Ağustos 1934, s. 17.

³⁸⁶ Kazım Karabekir, *a.g.e.*, c. I, s. 23-30.

E- Cemal Paşa'nın Öldürülmesi ve Cenazesinin Erzurum'a Getirilmesi

1- Son Faaliyetleri ve Öldürülmesi

Enver Paşa'nın Ruslara karşı açıkça savaşa başlamış olması Cemal Paşa'yı oldukça endişelendirmiştir. Afganistan'daki yarım kalan işlerini tamamlamak maksadıyla, 8 Mayıs 1922'de Moskova'ya gelmiş fakat bu sefer Enver Paşa'nın faaliyetlerinden dolayı oldukça soğuk karşılanmıştır.

Cemal Paşa, bütün çabalarına rağmen Rusları tekrar Hindistan İhtilaline destek vermeye ikna edememiştir. Cemal Paşa bütün olumsuz gelişmelere rağmen iki ay daha Rusya'da kalmıştır. Bu süre zarfında Rusların Afganistan ve Anadolu hakkındaki olumsuz görüşlerini silmeye çalışmıştır.

Cemal Paşa, 5 Temmuz 1922'de Moskova'dan ayrılarak Tiflis'e gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup göndermiş ve görüşme talebinde bulunmuştur. Bir cevap gelene kadar da Tiflis'te kalmayı tercih etmiştir. Tiflis'te kaldığı süre zarfında sık sık Türk Temsilciliğine, giderek görüş alışverişinde bulunmuştur. 21 Temmuz 1922'de, saat 20:30 civarında Nusret ve Süreyya Bey'ler ile birlikte Türk Temsilciliği'ne gelmiş olan Cemal Paşa, burada bir müddet kalmış, saat 22:30'a doğru temsilcilikten ayrılmış, iki yaveriyle birlikte kaldığı otele doğru hareket etmiştir. On beş dakika sonra, Rus Çeka binasının hemen yakınında bulunan Jovkodovski sokağında, bir otomobilden çıkan silahlı grubun saldırısına uğramış ve yaverleriyle birlikte hayatını kaybetmiştir³⁸⁷. Olay yerine gelen bir Rus Çeka Memuru da, katiller tarafından öldürülmüştür. Olay sırasında oradan geçen bir kadın yaralanmış, katiller ise kaçmışlardır.³⁸⁸

³⁸⁷ Feridun Kandemir, *a.g.m.* , c. III, Sa. 76, 22 Ağustos 1934, s. 16-17.

³⁸⁸ Nevzat Artuç, *a.g.e.* , s. 350.

Cemal Paşa'nın öldürülmesi Tiflis'te bulunan Gürcü ve Müslüman halk tarafından büyük üzüntüyle karşılanmıştır. Bütün yabancı elçilikler ertesi gün Türk Temsilciliğine gelerek Ahmet Muhtar Bey'e başsağlığı dileklerinde bulunmuşlardır. Cemal Paşa ve yaverleri için Tiflis Şah Abbas Camisi'nde büyük bir cenaze merasimi düzenlenmiştir. Devlet erkânının katıldığı cenaze merasiminde yapılan konuşmalardan sonra, cenaze defnedilmiştir.

Cemal Paşa'nın ölümüyle ilgili haberler birkaç günlük gecikmenin ardından Türk basınında da yer almıştır. Cemal Paşa'nın niçin ve kimler tarafından öldürüldüğü günümüzde bile halen tartışılan bir konudur³⁸⁹. Gerçek katiller bulunup cezalandırılmamıştır. Günümüzde bu olayla ilgili üç önemli iddia üzerinde durulmaktadır.

Birinci iddiaya göre Cemal Paşa'yı Bolşevikler öldürmüştür. Enver Paşa'nın Afganistan'ında desteğini alarak Ruslara karşı askeri bir harekâta girişmesi Cemal Paşa'ya duyulan güvenin sarsılmasına sebep olmuştur. Bu nedenden dolayı Ruslar kendisine Moskova'yı terk etmesi uyarısında bulunmuşlardır.

İkinci iddiaya göre, Cemal Paşa bir İngiliz komplosuna kurban gitmiştir. Cemal Paşa'nın Bolşeviklerle beraber gerçekleştirmeye çalıştığı Afganistan Projesi, Hindistan'daki İngiliz varlığına darbe vurmaya amaçlamaktadır. Bu durum İngilizleri oldukça tedirgin ettiği için, bu cinayetin kesinlikle bir İngiliz işi olduğunu savunanlar da çoğunluktadır.

Üçüncü iddiaya göre ise Cemal Paşa, Ermeniler tarafından öldürülmüştür. Cinayetin ertesi günü Tiflis'te Taşnak Cemiyetine mensup 199 kişinin tutuklanmış olması ve Ankara Hükümeti'nin, 23 Ağustos 1922'de Ermenistan'a bir nota göndermiş olması bu iddiayı da güçlendirir

---

³⁸⁹ Hikmet Özdemir, "Cemal Paşa Cinayeti", *Konferans*. Ankara, 2006.

niteliktedir. Ermeni Hükümeti ise olayın ardından taziye mesajları göndererek olayla hiçbir alakası olmadığını göstermeye çalışmıştır.

2- Cenazenin Erzurum'a Getirilmesi

Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir, 8 Ağustos 1922'de Erkan-1 Harbiye Riyaseti'ne başvurarak Cemal Paşa'nın cenazesinin Erzurum'a getirilmesini teklif etmiştir. Erkan-1 Harbiye Riyaseti'de, TBMM'ye yazmış olduğu resmi bir yazıyla, durumu anlatmış ve kendileri açısından bir sakınca olmadığını bildirmiştir.

Bunun üzerine TBMM, 12 Ağustos 1922 tarihli kararıyla merhumların İstanbul'da bulunan ailelerinin uygun görmeleri halinde, cenazelerin Anadolu'ya nakledilmelerini uygun görmüştür³⁹⁰. Cemal Paşa'nın kardeşi Kemal Doğuluoğlu, Tiflis'e giderek cenazeleri almış ve Erzurum'a getirmiştir. 28 Eylül 1922'de Cemal Paşa ve Yaverleri, Kars Kapısı'nda Hafız Hakkı Paşa'nın kabri yanında tahsis edilen yerlere defnedilmişlerdir.

---

³⁹⁰ Nevzat Artuç, *a.g.e.* , s. 356.

SONUÇ

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önemli isimlerinden birisi olan Cemal Paşa, üstlendiği kritik görevler ve sorumluluklar açısından, hem de ölene kadar inandığı Türkçülük fikriyle ele alınması zorunlu hâle gelmiş bir asker ve devlet adamı kimliğiyle değerlendirilmelidir. Binbaşı rütbesini taşıırken, Selânik Redif Fırkası Komutanlığı ve Şark Demiryolları Müfettişliği görevlerine atanmıştır. 1906 tarihinde Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin üyesi olmuş ve cemiyetin Rumeli'deki örgütlenmesini üstlenmiştir. Bu dönemler içerisinde Türkçülük fikri kendisinde oluşmaya başlamıştır. İmparatorluk içerisinde farklı etnik gurupların bağımsızlık mücadeleleri Türkçülük ideolojisini daha da benimsemesini sağlamıştır. Bu durum onun bütün politikalarının Türkler etrafında şekillenmesine sebebiyet vermiştir. Daha sonra merkezi Selânik'te bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilânının ardından cemiyetin merkez-i umumisi tarafından hükümetle görüşmelerde bulunmak üzere İstanbul'a gönderilen yedi kişilik İttihatçı heyette görev almıştır. Bu dönemden sonra cemiyet içerisindeki yükselişi de başlamıştır. 31 Mart Olayı sonrasında oluşturulan sıkıyönetim mahkemelerinde de görev almıştır. Daha sonra Üsküdar Mutasarrıflığı görevine getirilmiş ve bu görevdeyken uyguladığı entari yasağı ile asıl şöhretini yakalamıştır. 31 Mart Olayı'nın hemen ardından Adana'da çıkan ve pek çok kişinin ölümüyle sonuçlanan olayları bastırmakla görevlendirilmiş, Türk-Ermeni ayrımı yapmadan en barışçıl yollardan sorunu çözmüştür. Bu başarısından dolayı Bağdat Valiliği'ne atanmıştır. Buradaki sorunların temelinde, Devletin bölgeye yatırım yapmamasını göstermiştir. Bölgedeki Arap ilerigelenleriyle de yakın ilişkiler kurarak milliyetçilik faaliyetlerini engellemeye çalışmıştır. Bağdat'taki görevinden ayrılarak Birinci Balkan Savaşı'na katılan Cemal Paşa, Konya Redif Fırkası Komutanlığı görevini üstlenmiştir.

Bâb-1 Âli Baskını'nın hemen ardından Mahmut Şevket Paşa tarafından İstanbul Muhafızlığı görevine getirilmiştir. Cemal Paşa, bu görevle İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisindeki ağırlığını da artırmıştır.

Cemal Paşa, 16 Aralık 1913'te Nafia Nâzırı olarak kabineye girmiş ve önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Cemal Paşa, 9 Mart 1914'te Bahriye Nâzırı olmuş ve ilk iş olarak Osmanlı donanmasının kuvvetlendirilmesi için önemli çabalar sarf etmiştir. Ordudaki modernizasyona kendisi de uyarak Bahriye teşkilatını hantal yapısından kurtarmak amacıyla önemli reformlara imza atmıştır.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'da yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiştir. Fransa'ya duyduğu ilgiden dolayı ilk başlarda İtilaf Devletleri'nden yana tavır almış, Üçlü İttifak aleyhine sert açıklamalarda bile bulunmuştur. Fakat Rusya'ya karşı destek aramak maksadıyla çıktığı Fransa gezisinden eli boş dönünce, kendisinden habersiz olarak yapılmış olan Almanya-Osmanlı ittifakına uymak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesine neden olan Karadeniz Olayı'ndan tamamen haberdar olan Cemal Paşa, ilk başlarda savaş fikrine karşı çıksa bile, Devletin geleceğinin savaşa girmek olduğuna inandığı andan itibaren kararın haklılığını savunmaya başlamıştır.

Cemal Paşa, 18 Kasım 1914'te, Kanal Seferi'ni gerçekleştirmek ve bölgedeki boşluğu doldurarak asayişini yeniden sağlamak amacıyla IV. Ordu Komutanlığı'na atanmıştır. Kanal Harekâtı için bölgede önemli çalışmalar yapmıştır. Bütün bu gayretli çalışmalara rağmen asker ve malzeme eksikliği gibi nedenlerden dolayı burada istenilen sonuçlar elde edilememiştir. Fakat her iki Kanal Harekâtı sonrasında da İngilizler Mısır ve Süveyş'te önemli miktarda asker bulundurmamak zorunda kaldıkları için Cemal Paşa'nın kısmen de olsa bir başarı yakalamıştır, diyebiliriz. Ayrıca, Osmanlıcılık ve İslamcılık fikirlerini ön plana çıkararak bölgenin bir Osmanlı toprağı olarak kalmasını sağlamak istemiştir. Paşa, birlik çabalarına uymak istemeyenlere karşı ise, sertlik politikasına başvurmuştur. Bu bağlamda bazı Arap milliyetçilerini aileleriyle birlikte Anadolu'ya göç ettirmiş, bazılarını ise

Lübnan'ın Aliye kasabasında idam ettirmiştir. Ancak Cemal Paşa, Hicaz'da başgösteren Şerif Hüseyin İsyanı'na engel olamamıştır.

Cemal Paşa'nın, Suriye'de önemli icraatları olmasına rağmen, oradan ayrılmasındaki en önemli etken, Almanya'nın Ortadoğu'da egemen olmaya yönelik planlarının bir uzantısı olarak Liman von Sanders'i Yıldırım Orduları Komutanlığı'na tayin ettirmesi olmuştur. Böylelikle Cemal Paşa'nın etkileri büyük ölçüde kısıtlanmıştır. Bu durum neticesinde 12 Aralık 1917'de Suriye'den ayrılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında bütün eleştiriler İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin idarecilerine yöneltilmiştir. Bu eleştirilerden payına düşeni alan Cemal Paşa, 1/2 Kasım gecesi ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Muhalifler hemen harekete geçmiş, Cemal Paşa ve diğer yöneticileri asılsız suçlardan itham etmeye başlamışlardır. Cemal Paşa hakkında hiçbir yolsuzluk ispatlayamamışlar, sadece Bâb-ı Âli Baskını'nda yer almış olmasından dolayı suçlu bulunmasını sağlayarak idama mahkûm ettirmişlerdir. Cemal Paşa, daha sonra Milli Mücadele'ye destek olmak amacıyla Afganistan'a gitmiş, burada Rus yetkilileriyle işbirliği yaparak İngilizlere Hindistan'da büyük bir darbe indirmek, böylece Millî Mücadele'ye katkıda bulunmak istemiştir. Sürekli Mustafa Kemal Paşa'yla irtibat halinde olmuş, onun emri çerçevesinde hareket etmeye özen göstermiştir. Fakat Enver Paşa'nın hareketleri Rusların Cemal Paşa'ya şüpheyile yaklaşımlarına neden olmuştur. Anadolu'ya dönmek için haber beklediği Tiflis'te bir suikasta kurban gitmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

A-Kitaplar

- 4.Ordu Kumandanlığı. *Aliye Divan-ı Harbi Örfiyesinde Ruyet Olunan Mesele-i Siyasiyye Hakkında İzahat*, Tanin Matbaası, Dersaadet, 1332.
- AHMAD, Feroz. *İttihatçılıktan Kemalizme*, (Çev. Fatmagül Berktaş Baltalı), Kaynak Yay., İstanbul, 1996.
- AHMAD, Feroz. *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, (Çev. Nuran Yavuz), Kaynak Yay., İstanbul, 1995.
- Ahmet Rasim. *Muharrir Bu Ya* (Yayına Haz. Hikmet Dizdaroğlu), M.E.B. yay., İstanbul, 1990.
- AKÇURA, Yusuf. *Yeni Türk Devleti'nin Öncüleri*, (Yayına Haz. Nejat Sefercioğlu), T.C. Kültür Bakanlığı Cumhuriyet Kitapları, Ankara, 2001.
- AKŞİN, Sina. *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, İmge Yay., Ankara, 1998.
- AKŞİN, Sina. *31 Mart Olayı*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1970.
- ALTAY, Fahrettin. *10 Yıl Savaş ve Sonrası Görüp Geçirdiklerim (1912-1922)*, İstanbul, 1988.
- ARMAOĞLU, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, T.T.K. Basım Evi, Ankara, 2003.
- ARMAOĞLU, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1918)*, Cilt I, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1993.
- ARSLAN, Emir Şekip. *Şehit Enver Paşa ve Arkadaşları*, (Çev. Aziz Akpınarlı), Samsun, 1948.
- ARSLAN, Emir Şekip. *Sürgünde Üç Ölüm* (Yayına Haz. Ömer Hakan Özalp), Truva Yay., İstanbul, 2004.
- ARTUÇ, Nevzat. *Ahmed Cemal Paşa (1872-1922) Askeri ve Siyasi Hayatı*, Isparta Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Bayram Kodaman), Isparta, 2005.

- Atatürk Araştırma Merkezi. *ATATÜRK'ÜN Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Cilt IV, T.T.K. Basım Evi, Ankara, 1991.
- ATAY, Falih Rifkî. *Çankaya*, İstanbul, 1998.
- ATAY, Falih Rifkî. *Zeytin Dağı*, İstanbul, 1981.
- BAYINDIR, Seda. *Adana Ermeni isyanı (1909)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırma Enstitüsü, İstanbul, 1997.
- BAYUR, Y. Hikmet. *Balkan Savaşları. I. Balkan Savaşı*, Cilt III, Cumhuriyet Gazetesi Yay., İstanbul, 1999.
- BAYUR, Y. Hikmet. *ATATÜRK*, Ankara, 1997.
- BAYUR, Y. Hikmet. *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt I-II-III., T.T.K. Yay., Ankara, 1991.
- BOSTAN, M.Hanefî. *Bir İslami Düşünür Said Halim Paşa*, İstanbul, 1992.
- CEBESOY, A. Fuat. *Sınıf Arkadaşım ATATÜRK*, İnkılap Yay., İstanbul, 1996.
- CEBESOY, A. Fuat. *Moskova Hatıraları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1982.
- CEBESOY, A. Fuat. *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953.
- CEMAL PAŞA. *Hatıralar*, (Yayına Haz. Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2001.
- CEMAL PAŞA. *Hatırat*, (Yayına Haz. Metin Martı) Arma Yay., İstanbul, 1996.
- CEMAL PAŞA. *Hatıralar*, (Tamamlayan ve Tertipleyen Behçet Cemal), Selek Yay., İstanbul, 1959.
- CENGİZ, Halil Erdoğan. (Hazırlayan), *Enver Paşa'nın Anıları 1881- 1908*, T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
- CLEVELAND, William I. *Batıya Karşı İslam Şekip Arslan'ın Mücadelesi*, (Çev. Selahattin Ayaz), İstanbul, 1991.
- ÇOKER, Fahri. *Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler*, Ankara, 1994.
- DJEMAL Pahsa. *Memories of Turkish Statesman 1913-1919*, London, 1919.
- ELDEM, Vedat. *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, T:T.K. Basım Evi, Ankara, 1994.

- Enver Paşa'nın Anıları 1881- 1908, (Hazırlayan, Halil Erdoğan Cengiz), T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
- ERDEN, Ali Fuat. *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları*, İstanbul,1954.
- ERDEN, Ali Fuat. *Paris'ten Tih Sahrasına*, Ankara, 1949.
- ERDEN, Ali Fuat. *I. Cihan Harbinde 4. Ordu Mücmel Tarihçesi*, Genel Kurmay Basım Evi, Ankara, 1948.
- FROMKIN, David. *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?*, (Çev. Mehmet Harmancı), Sabah Yay., İstanbul, 1993.
- Genelkurmay Başkanlığı. *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi*, Cilt IV/1, Ankara, 1979.
- GILLARD, David. *British Documents on Foreign Affairs. The Near And Middle East (1856-1914)*, Series:B, Part:1, Üniöersity of Puplications of America, 1985.
- GÜLSOY, Ufuk. *Hicaz Demiryolu*, İstanbul, 1994.
- HANİOĞLU, M. Şükrü. *The Young Turks in Opposition*, Oxford University Press, New York, 1995.
- HANİOĞLU, M. Şükrü. *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, Der Yay., İstanbul, 1989.
- HANİOĞLU, M. Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihad ve terakki Cemiyeti*, İstanbul.
- HOPKIRK, Peter. *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul, 1995.
- HÜNER, Hans. *İki Bayrak Altında. İmparatorluk Gemisi Breslaw/Midilli Kuruvazörünün Hayat ve Savaş Tarihi*, (Çev. Hüsni Erentok), İstanbul, 1976.
- JACKH, Ernest. *Yükselen Hilal Dünkü, Bugünkü ve Yarınki Türkiye*, (Çev. Perihan Kuturman), İstanbul, 1943.
- KANDEMİR, Feridun. *Enver Paşa'nın Son Günleri*, İstanbul, 1955.
- KARABEKİR, Kazım. *İstiklal Harbimizde İttihat Terakki ve Enver Paşa*, (Yayına Haz. Orhan Hülagu), Cilt I-II, İstanbul, 2001.
- KOCABAŞ, Süleyman. *Tarihte Türkler ve Almanlar*, Vatan Yay., İstanbul, 1988.

- KOCAHASANOĞLU, Osman Selim. *İttihat ve Terakki'nin Sorgulaması ve Yargılanması*, Temel Yay., İstanbul, 1998.
- KODAMAN, Bayram-ÜNAL, M. Ali. *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*, T.T.K. Yay., Ankara, 1996.
- KOLOĞLU, Orhan. *İttihatçılar ve Masonlar*, Eylül Yay., İstanbul, 2002.
- KRESSENSTEIN, Kress Von. *Türklerle Beraber Süveyş Kanalına*, (Çev. M. Besim Özalpsan), Askeri Matbaa, İstanbul, 1943.
- KURAN, Ahmet Bedevi. *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, Tan Matbaası, İstanbul, 1945.
- KURAN, Ahmet Bedevi. *Harbiye Mektebi'nde Hürriyet Mücadelesi*, İstanbul, Tarih Yok.
- KURŞUN, Zekeriya. *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, İstanbul, 1992.
- KUTAY, Cemal. *1913'te Garbi Trakya'da İlk Türk Cumhuriyeti*, İstanbul, 1962.
- LEWIS, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Çev. Metin Kıratlı), Ankara 2000.
- LORD KINROSS. *ATATÜRK, Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, (Çev. Necdet Sander), İstanbul, 1994.
- MASAMİ, Arai *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, (Çev. Tansel Demirel), İstanbul 1994
- MÜTERCİMLER, Erol. *İmparatorluğun Çöküşüne Denizden Bakış*, İstanbul, 2003.
- NEDİM, Şükrü Mahmut. *Filistin Savaşı (1914-1918)*, (Çev. Abdullah Es), Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1995.
- Nevsal-i Osmanî*, İstanbul 1330.
- ÖZÇELİK, Selahattin. *Donanma-yı Osmâni Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, T.T.K. Yay., Ankara, 2000.
- POMIANKOWSKI, Joseph. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü, 1914-1918 I.Dünya Savaşı*, (Çev. Kemal Turan), İstanbul, 1997.
- SABİS, Ali İhsan. *Birinci Cihan Harbi*, Cilt I-II, Nehir Yay., İstanbul, 1991-1992.
- SARAY, Mehmet. *Afganistan ve Türkler*, İstanbul, 1997.

- SONYEL, Salahi R.. *Minorities and The Destruction of The Ottoman Empire*, T.T.K. Basım Evi, Ankara, 1993.
- STODDARD, Philip Hedrick. *Teşkilat-ı Mahsusa*, (Çev. Tansel Demirel), Arba Yay.,İstanbul, 1993.
- ŞİMŞİR, Bilal N.. *Ege Sorunu Belgeler (1912-1913)*, Cilt I, T.T.K. Basım Evi, Ankara, 1989.
- TALAT PAŞA. *Talat Paşa'nın Hatıraları*, (Yayına Haz. Enver Bolayır), İstanbul, 1946.
- TAŞKIRAN, Cemalettin. *Ana Ben Ölmedim. I.Dünya Savaşında Türk Esirleri*, T. İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2001.
- TEZER, Şükrü. *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, T.T.K. Basım Evi, Ankara, 1999.
- TROÇKİ, Leon. *Balkan Savaşları*, (Çev. Tansel Güney), İstanbul, 1995. 1913.
- ÜLKÜ, Semahat. *Cemal Paşa*, İstanbul Üniversitesi, 1942-43 Dönemi (Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Tez Yöneticisi: M. H. Yinanç), İstanbul, 1943.
- WALLACH, Jehuda. *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, (Çev. Fahri Çeliker), Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1985.
- Yahya Kemal. *Siyasi ve Edebi Portreler*, İstanbul, 1986.
- YALÇIN, H. Cahit. *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, (Yayına Haz. O.Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 2002.
- YALÇIN, Soner. *Efendi*, Doğan Kitap, İstanbul, 2004.
- YALMAN, Ahmet emin. *Yakın Tarihte Görüp Geçirdiklerim*, (Yayına Haz. Erol Şadi Erdinç), Cilt I, İstanbul, 1997.
- YAMUCHİ, Masayuki. *The Gren Crescent Under The Star Enver Pahsa in Soviet Russia 1919-1922*, Tokyo, 1991.
- YAMUCHİ, Masayuki. *Hoşnut Olmamış Adam Enver Paşa (Türkiye'den Türkistan'a)*, İstanbul, 1995.
- ZEİNE, Zeine. *The Struggle For Arab Independence*, Beirut, 1960.
- ZİYA, Şakir. *1914 Cihan Harbine Nasıl Girdik?*, İstanbul, 1943.
- ZİYA, Şakir. *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı: Talat, Enver, Cemal Paşalar*, İstanbul, 1943.

ZÜRCHER, Erik Jan. *Milli Mücadelede İttihatçılık*, (Çev. Nüzhet Salihoğlu), Balam Yay., İstanbul, 1995.

B- Makaleler

- AHMAD, Feroz. “Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu” *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, (Çev. Ahmet Fethi, Editör: Marian Kent), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s. 6-35.
- AKBAY, Cemal. “Birinci Dünya Harbi’nde Türkiye’yi Harbe Sürükleyen Karadeniz Olayı“, *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı 25, Ankara, 1988, s. 37-45.
- BAYUR, Y.Hikmet. “İkinci Meşrutiyet Devri Üzerinde Bazı Düşünceler”, *Bellekten*, Cilt XXIII, Sayı 89-92, Ankara, 1959, s.267-285.
- BEDİZ, Danyal. “Süveyş Kanalı’nın Önemi”, *A.Ü.D.T.C.F.D.*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1951, Cilt IX, Sayı 3’den ayrı basım.
- BIYIKLIOĞLU, Tevfik. “Birinci Dünya Harbinde (1914-1918) ve Mondros Mütarekesi Sırasında (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922), Boğazlar Problemi”, *Bellekten*, Cilt XXV, Sayı 97-100, s. 81-93.
- BODGER, Alan. “Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, (Çev. Ahmet Fethi, Editör: Marian Kent), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s. 88-128.
- CEMAL PAŞA “Bu Konu İle İlişkisini İçeren 4. ordu Komutanı Cemal Paşa’nın Başkomutanlık Vekaletine Gelen Şifresi”, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl 31, Sayı 82, Şubat 1982, s.109-112.
- HANIOĞLU, M. Şükrü. “Cemal Paşa” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt VII, İstanbul, 1993, s. 305-307.
- JAESCHKE, Gotthard. “Mondros’a Giden Yol”, *Bellekten*, Cilt XXVIII, Sayı 109-112, Ankara, 1964, s.141-151.
- KANDEMİR, Feridun. “Enver Paşa’nın İttihat ve Terakki’yi İhya Teşebbüsü”, *Tarih Konuşuyor*, Cilt VI, Sayı 34, Kasım 1966, s.2780-2784.
- KANDEMİR, Feridun. “Şerif Hüseyin ve Hicaz İsyanı”, *Tarih Konuşuyor*, Cilt VII, Sayı 41, Haziran 1967, s. 3200-3203.
- KANDEMİR, Feridun. “Cemal Paşa’nın Son Günleri”, *Yedigün Dergisi*, Cilt III-IV, s. 73-85, 1 Ağustos-31 Ekim 1934 (Yazı Dizisi) 1999), s. 645-650.

- KUTAY, Cemal. “İkinci Meşrutiyetten Günümüze Siyasi Cinayetler”, *Tarih Konuşuyor*, Cilt II, sayı 12, Ocak 1965, s. 955-961.
- KUTAY, Cemal. “Talat, Enver, Cemal Paşalar Memleketi Niçin ve Nasıl Terketmişlerdi?”, *Tarih Konuşuyor*, Cilt I, Sayı 1(Şubat 1964), s.22-29.
- ÖZDEN, Mustafa. “Goben ve Breslaw Nasıl Yavuz ve Midilli Oldular?”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı 107, Kasım 1995, s. 26-29.
- ÖZDEMİR, Hikmet. “Cemal Paşa Cinayeti”, *Konferans*, Ankara, 2006.
- RUSTOW, D.A.. “Djemal Pahsa”, *The Encyclopeia of İslam, New Edition Volume II*, London, 1965, s. 531-532.
- SİR, İhsan Nuri. “Cemal Paşa İstanbul Muhafızlığı’ndan Nasıl İstifa Etmişti?”, *Tarih Konuşuyor*, Cilt II, Sayı 17, Aralık 1950, s.719.
- SONYEL, Salahi R. “İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana’da Vukubulan Türk-Ermeni olayları Temmuz 1908- Aralık 1909 “*Belleten*, c.4, sa. 201, Aralık 1987.
- ŞİMŞİR, Bilal N.. “Ege Sorunu 1912-1914”, *Türk kültürü*, Sayı 238-240, Şubat- Nisan 1983. 13, Kasım 1963, s. 109-113.
- YALÇIN, H.Cahit. “Ölüm Yıldönümünde Talat Paşa”, *Yakın Tarihimiz*, Cilt I, Sayı 3, Yıl: 1962, s.88-89.
- YALÇIN, H.Cahit. “Osmanlı Meclisinde Arap mebusları”, *Yakın Tarihimiz*, Cilt I, Sayı 9, yıl 1962, s. 265-266.
- YALÇIN, H.Cahit. “Cemal Paşa”, *Yedigün*, Cilt VII, Sayı 159, Mart 1936, s.9
- YALÇIN, H.Cahit. “10 Yıllık Hikayesi”, *Yedigün*, Sayı 157-195, Yıl 1936, (Otuz Sekiz Bölümlük Yazı Dizisi).
- YALÇIN, H.Cahit. “Tanıdıklarım: Cemal Paşa”, *Yedigün*, Sayı 159, Yıl 1936, s.9.
- YAVUZ, Celalettin. “Ahmet Cemal Paşa’nın Bahriye Nazırlığı Döneminde Türk Bahriyesinde Reform Arayışları”, *Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri-II*, Ankara, 2001, s.69-87.
- YAZMAN, Şevki. “Goben ve Breslaw Alman Harp Gemileri Nasıl Yavuz ve Midilli Olmuşlardı?”, *Tarih Konuşuyor*, Cilt IV, Sayı 19, Ağustos 1965, s.1557-1560.

C- Gazete ve Dergiler

Tanin

Tasvir-i Efkâr

İçtihad

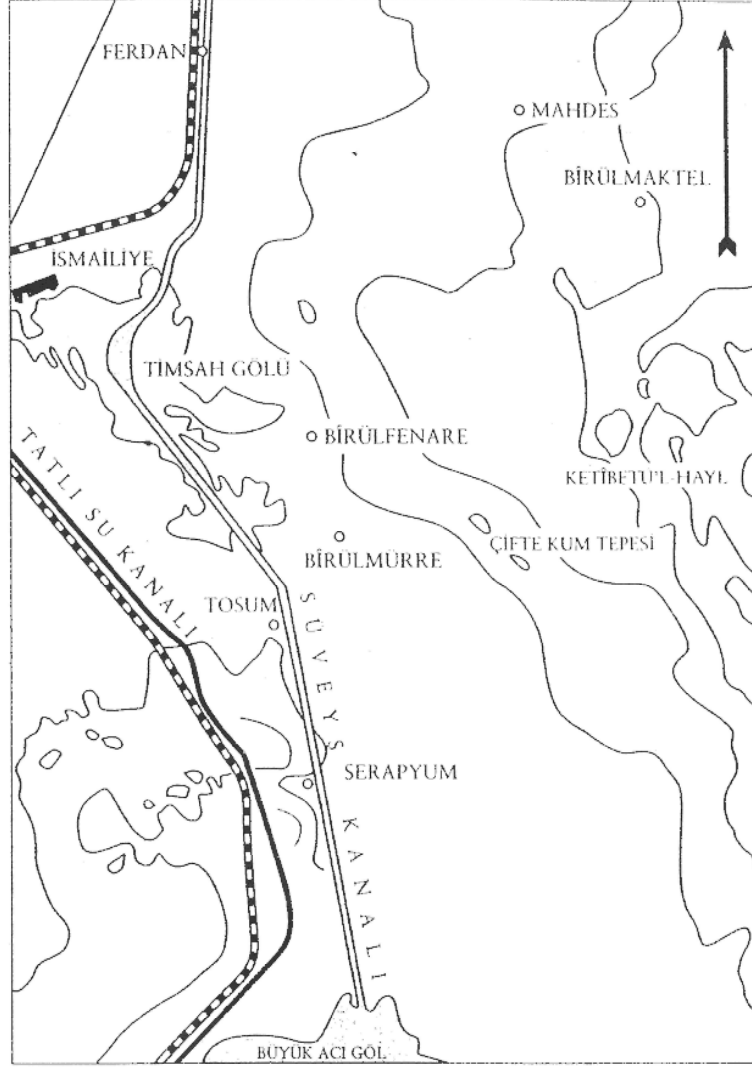
ÖZ GEÇMİŞ

Alper Eliri, 1980 yılında Kırıkkale’de doğdu. İlk ve Orta öğrenimini Kırıkkale’de yaptı. 1999–2003 yılları arasında Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nde okudu. Mezun olduktan sonra, çeşitli dershanelerde tarih öğretmeni olarak görev aldı. Halen Ankara’da özel bir dershanede tarih öğretmeni olarak çalışmaya devam etmektedir. Bekârdır. Orta seviyede İngilizce bilmektedir.

EKLER

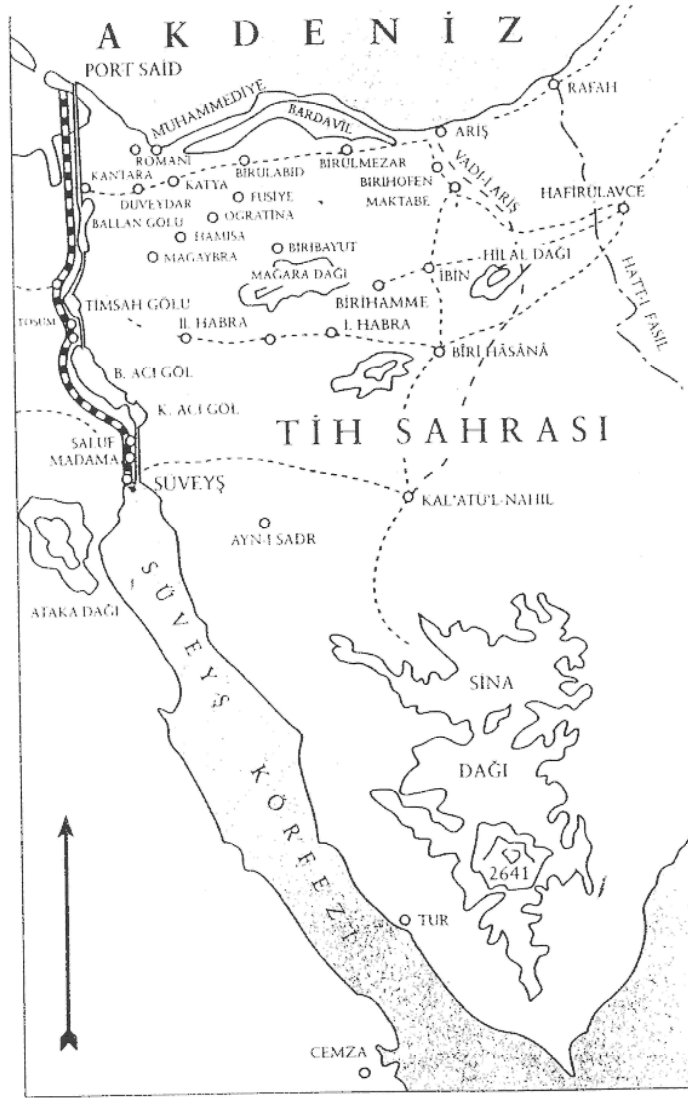

(Resim:14) 4.ncü Or.K. Ahmet Cemal (Bahriye Nazırı)

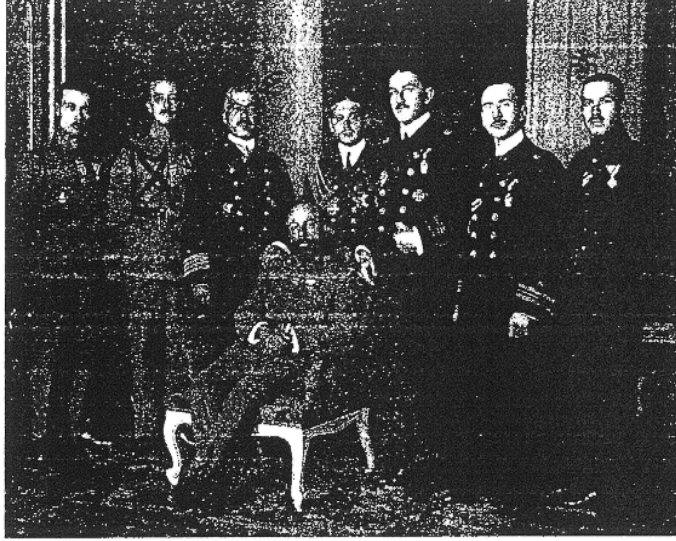

Kanal Bölgesi Haritası

Suriye Cephesi Haritası

Cemal Paşa, Rauf Bey (Orbay, soldan üçüncü) ve emir subayı Falih Rıfı (Atay, sol başta) ile.

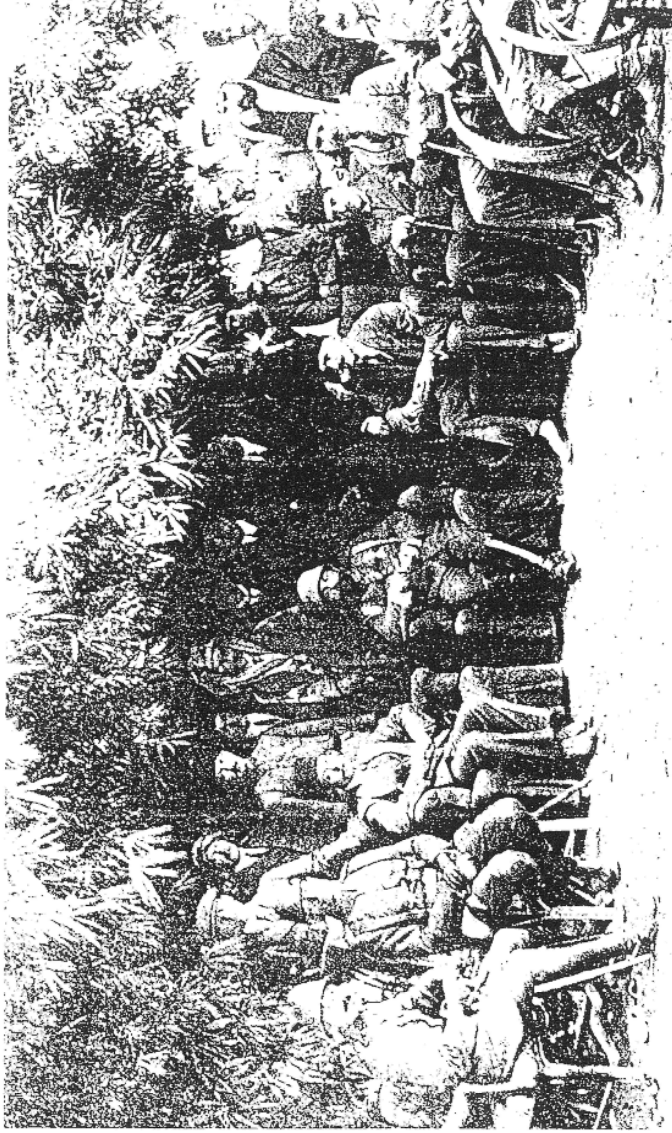
Şam'da 4. Ordu Karargâhı'nda kurmay heyetiyle.

Mimî Fehîm'in fırçasından Yedi Gün dergisi kapağı,
22 Ağustos 1934, sayı 76.

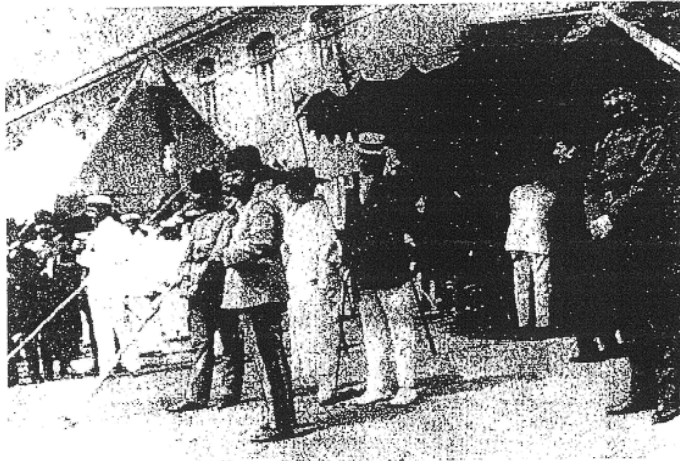
4. Ordu Komutanı ve Babriye Nâzım İken, Şam'da.

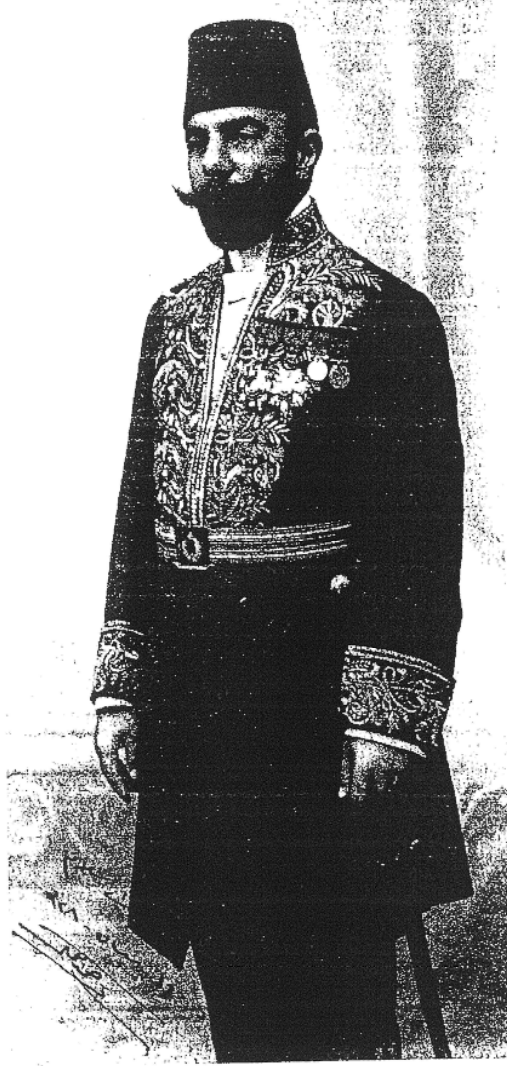
Suriye Cephesi'nde Cemal Paşa, von Kress, Refat Bey (Helv) ve İstanbul'dan gelen beylerle.

Enver Paşa ile.

Babriye Nâzırlığı döneminde, Bahriye Mektebi'nde.

"Büyük Üniforma" stıyla.